कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

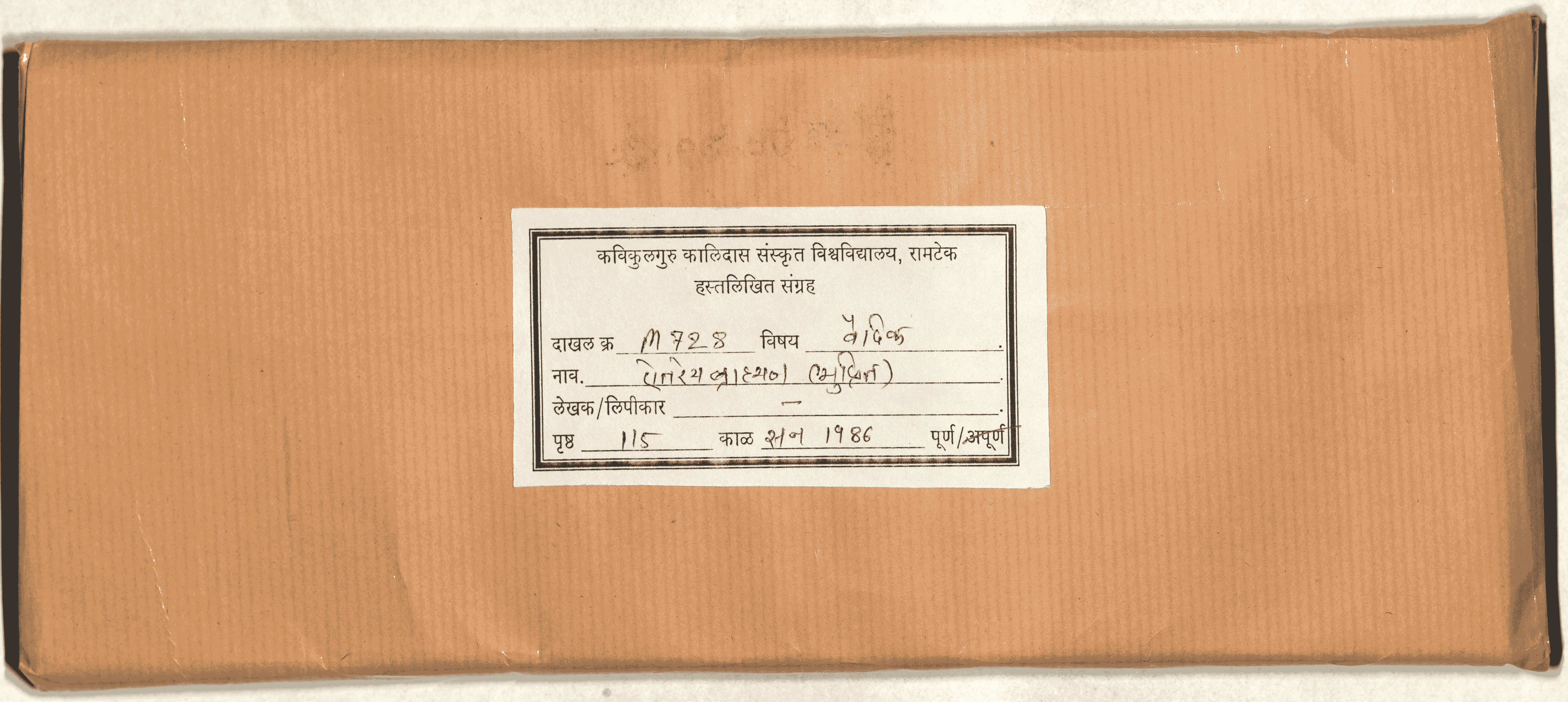

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M 728 विषय वैदिक
नाव. ऐतरेयब्राह्मणं (मुद्रित)
लेखक/लिपीकार –
पृष्ठ 115 काळ सन 1986 पूर्ण/~~अपूर्ण~~

॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रारंभः ॥

ॐनमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिःॐ ॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपु
रोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालंसर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योऽनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवता
एतेवैयज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंततएवतद्देवानृध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालः
पुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूक्वैनयोस्तत्रक्लृप्तिःकाविभक्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपा
लोवैष्णवस्त्रिर्हीदंविष्णुर्व्यक्रमततस्यैनयोस्तत्रक्लृप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोप्रतिष्ठितोमन्येतास्यांवावसनप्रतितिष्ठ
तियोनप्रतितिष्ठतितद्यद्धृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदारब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतआमावास्येनवाहविषेष्ट्वापौर्णमासे
नवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्बर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंच
र्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद ॥ १ ॥
यज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैच्छन्यदिष्टिभिःप्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्ववविंदन्ननुवित्तयज्ञोराध्नोति
यएवंवेदाहूतयोवैनामैतायदाहुतयऽएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतितदाहुतीनामाहुतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्दे
वायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाःस्रुतयस्तावाऊतयस्तऽउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहो

त्वंथयोनुचाहयजतिर्चकस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतियद्वावसतत्रयथाभाजनदेवताअमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेव
होतुर्होतृत्वंहोताभवतिहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भंकुर्वंतियंदीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंतिरे
तोवाआपःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिनवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यंवैदेवानांसुरभिघृतंमनुष्याणामायुतंपितृणांनवनीतंग
र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
क्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिदीक्षितविमितंप्रपादयंतियोनिर्वाऽएषादीक्षितस्ययद्दी
क्षितविमितंयोनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिचतस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भाधीयंतेचप्रचजायंतेतस्मा
द्दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमितादादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाएतद्दीक्षित
स्ययद्वासउल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिकृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरंवाउल्बाज्जरायुजरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिमुष्टीकुरुतेमुष्टीवैकृ
त्वागर्भोन्तःशेतेमुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरुतेतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणःसंस
वोस्तिपरिगृहीतोवाएतस्ययज्ञःपरिगृहीतादेवतानैतस्यार्तिरस्त्यपरदीक्षिणएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिनमवभृथम
भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्नेसप्रथाअ
सिसोमयास्तेमयोभुवइत्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येअनुब्रूयाद्यःपूर्वमनीजानःस्यात्तस्मैत्वयायज्ञंवितन्वतइतियज्ञमेवा

स्माएतद्वितनोत्यग्निःप्रत्नेनमन्मनासोमगीर्भिष्ट्वावयमितियःपूर्वमीजानःस्यात्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वंकर्माभिवदतितत्तन्नादृ
त्यमग्निर्वृत्राणिजंघनंत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिवार्त्रघ्नावेवकुर्याद्वृत्रंवाएषहंतियंयज्ञउपनमतितस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्तव्याव
ग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानामग्निश्चविष्णोतपउत्तमंमहइत्याग्नावैष्णवस्यहविषोयाज्यानुवाक्येभवतआग्नावैष्णव्यौरूपसमृ
द्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौतौदीक्षायाईशातेतद्य
दाग्नावैष्णवंहविर्भवतियौदीक्षायाईशातेतौप्रीतौदीक्षांप्रयच्छतांयौदीक्षयितारौतौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रिय
त्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्च
सीभवतियएवंविद्वान्गायत्र्यौकुरुतउष्णिहावायुष्कामःकुर्वीतायुर्वाऽउष्णिकसर्वमायुरेतियएवंविद्वानुष्णिहौकुरुतेऽ
नुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्वयोर्वाअनुष्टुभोश्चतुःषष्टिरक्षराणित्रयइमऊर्ध्वाएकविंशालोकाएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाँल्लो
कान्रोहतिस्वर्गएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेबृहत्यौश्रीकामोयशस्कामःकुर्वी
तश्रीर्वैयशश्छंदसांबृहतीश्रियमेवयशआत्मन्धत्तेयएवंविद्वान्बृहत्यौकुरुतेपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतपांक्तोवैयज्ञउपैनंयज्ञो
नमतियएवंविद्वान्पंक्तीकुरुतेत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवतियएवंवि
द्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेजगत्यौपशुकामःकुर्वीतजागतावैपशवःपशुमान्भवतियएवंविद्वान्जगत्यौकुरुतेविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीतान्नंवैविराट्तस्माद्यस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतितद्विराजोविराट्त्वंवैविस्वेषुराजतिश्रेष्ठः
स्वानांभवतियएवंवेद ॥ ५ ॥ अथोपंचवीर्यंवाएतच्छंदोयद्विराड्यंत्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षरा
णिपदानितेनत्रिष्टुब्यत्त्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुब्नवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांयद्विराट्तत्पंचमंसर्वेषांछंदसां
वीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यमश्नुतेसर्वेषांछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंय
एवंविद्वान्विराजौकुरुतेतस्माद्विराजावेवकर्तव्यौप्रेद्धोअग्नइमोअग्नइत्येतेऋतंवावदीक्षासत्यंदीक्षातस्मादीक्षितेनसत्यमे
ववदितव्यमथोखल्वाहुःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवाअनृतसंहितामनुष्याइतिविचक्षणवतींवाचंव
देच्चक्षुर्वैविचक्षणंविह्येनेनपश्यतीत्येतद्धवैमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुस्तस्मादाचक्षाणमाहुरद्रागितिसयद्यदर्शमित्याहा
थास्यश्रद्दधतियद्युवैस्वयंपश्यतिनबहूनांचनान्येषांश्रद्दधातितस्माद्विचक्षणवतीमेववाचंवदेत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदि
ताभवतिभवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥
स्वर्गंवाएतेनलोकमुपप्रयंतियत्प्रायणीयस्तत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयउदानउदयनीयःसमानोहो
ताभवतिसमानौहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्रा
जानंस्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाऽइतिवृणीष्वेतिसैतमेववरमवृणीतमत्प्रायणाय

ज्ञाःसंतुमदुदयनाइतितथेतितस्मादादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोवरवृतोह्यस्याअथोएतंवरमवृणीतम
यैवप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवित्रोदीचीमितिपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतितस्मादसौपुरउदेति
पश्चास्तमेतिपथ्यांह्येषोनुसंचरत्यग्निंयजतियदाग्निंयजतितस्माद्दक्षिणतोग्रओषधयःपच्यमानाआयंत्याग्नेय्योह्योषधयः
सोमंयजतियत्सोमंयजतितस्मात्प्रतीच्योप्यापोबह्व्यःस्यंदंतेसौम्याह्यापःसवितारंयजतियत्सवितारंयजतितस्मादुत्तर
तःपश्चादयंभूयिष्ठंपवमानःपवतेसवितृप्रसूतोह्येषएतत्पवतउत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमां
वृष्ट्याभ्युनत्त्यभिजिघ्रतिपंचदेवतायजतिपांक्तोयज्ञःसर्वादिशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वा
न्होताभवति ॥ ७ ॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्राङ्सइयात्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिक्तेजस्वीब्रह्मव
र्चसीभवतियएवंविद्वान्प्राङेतियोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासइयादन्नादोवाएषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपतिर्भ
वत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्दक्षिणैतियःपशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्रत्यङ्सइयात्पशवोवाएतेयदापःपशुमान्भव
तियएवंविद्वान्प्रत्यङ्ङेतियःसोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्सइयादुत्तराहवैसोमोराजाप्रसोमपीथमाप्नोतियएवंवि
द्वानुदङ्ङेतिस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिसम्यंचोवाऽइमेलोकाःसम्यंचोस्माऽइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेदप
थ्यांयजतियत्पथ्यांयजतिवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिःपथ्यामेव

यजतियत्पथ्यामेवयजतिवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिचक्षुषीएवाग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिश्चक्षुषावैदे
वायज्ञंप्राजानंश्चक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेयदप्रज्ञेयंतस्मादपिमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्याचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातियद्वैत
देवायज्ञंप्राजानन्नस्यावावतत्प्राजानन्नस्यांसमभरन्नस्यैवैयज्ञस्तायतेऽस्यैक्रियतेस्यैसंभ्रियतइयंह्यदितिस्तदुत्तमामदि
तियजतियदुत्तमामदितियजतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुस्ताःकल्प
मानाअनुमनुष्यविशःकल्पंतइतिसर्वाविशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्होताभवतिस्वस्तिनः
पथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति ॥ स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिमरुतोवैदेवा
नांविशस्ताएवैतद्यज्ञमुखेचीक्लृपत्सर्वैश्छंदोभिर्यजेदित्याहुःसर्वैर्वैछंदोभिरिष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःस
र्वैश्छंदोभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिस्वस्तिनःपथ्यासुधन्व[1]सु ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठेतिपथ्यायाःस्वस्तेस्त्रिष्टुभावग्नेनयसु
पथारायेअस्मानादेवानामपिपंथामगन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौत्वंसोमप्रचिकितोमनीषायातेधामानिदिवियापृथिव्यामितिसोम
स्यत्रिष्टुभावाविश्वदेवंसत्पतियइमाविश्वाजातानीतिसवितुर्गायत्र्यौसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंमहीमूषुमतारंसुव्रता
नामित्यदितेर्जगत्यावेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवा

---

[1] भाष्येत्रावसानाभावः 'धन्वसुस्वस्तिऋद्धि' इतिसंहितापाठस्तत्र ।

अस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेद ॥ ९ ॥ तावाऽएताःप्रवत्योनेतृमत्यःपथिमत्यःस्वस्तिमत्यएतस्यह
विषोयाज्यानुवाक्याएताभिर्वाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानएताभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितासुपदमस्ति
स्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिमरुतोहवैदेवविशोंतरिक्षभाजनास्तेभ्योहयोनिवेद्यस्वर्गंलोकमेतीश्वराहैनंनिवारोद्धोर्विवा
मंथितोःसयदाहस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतितंमरुद्भ्योदेवविड्भ्योयजमानंनिवेदयतिनहवाएनंमरुतोदेवविशःस्वर्गंलो
कंयंतंनिरुंधतेनविमथ्नतेस्वस्तिहैनमत्यर्जंतिस्वर्गंलोकमभियएवंवेदविराजावेतस्यहविषःस्विष्टकृतःसंयाज्येस्यातांयेत्रय
स्त्रिंशदक्षरे ॥ सेदग्निरग्नीँऽरत्यस्त्वन्यान्त्सेदग्निर्योवनुष्यतोनिपातीत्येतेविराड्भ्यांवाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैत
द्यजमानोविराड्भ्यामिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितेत्रयस्त्रिंशदक्षरेभवतस्त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाऽअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादि
त्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमेयज्ञमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरेणाक्षरेणैवतद्देवतांप्रीणातिदेवपात्रेणैवतद्देवता
स्तर्पयति ॥ १० ॥ प्रयाजवदननुयाजंकर्तव्यंप्रायणीयमित्याहुर्हीनमिववाएतदींखितमिवयत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइति
तत्तन्नादृत्यंप्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंप्राणावैप्रयाजाःप्रजानुयाजायत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्य
दनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंपत्नीर्नसंयाजयेत्संस्थितयजुर्नजुहुया
त्तावतैवयज्ञोसंस्थितःप्रायणीयस्यनिष्कासंनिदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्यसंतत्यैयज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

यस्यामेवस्थाल्यांप्रायणीयंनिर्वपेत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेत्तावतैवयज्ञःसंततोव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वा एतेनलोकेराध्नु
वंतिनास्मिन्नित्याहुर्यत्प्रायणीयमितिप्रायणीयमितिनिर्वपंतिप्रायणीयमितिचरंतिप्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमाना इत्यवि
द्ययैवतदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्या याःप्रायणीयस्यपुरोनुवाक्यास्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्याद्याउदयनीयस्यपुरोनु
वाक्यास्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यात्तद्व्यतिषजंत्युभयोर्लोकयोर्ऋद्ध्या उभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्ऋध्नो
त्युभयोर्लोकयोःप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैयज्ञस्यवर्संन
ध्यैयज्ञस्याप्रस्रंसायतद्यथैवादइतिहस्माहतेजन्याउभयतोंतयोरप्रस्रंसायवसौनह्यंत्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरप्रस्रं
सायवसौनह्यतियदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपथ्ययैवेतस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्ये
वेतःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

प्राच्यांवैदिशिदेवाःसोमंराजानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेतंत्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशोमासो
नानुविद्यतेनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यदिशोवीर्याणींद्रियाणि
व्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संतंतानिनाशक्नुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता
निसप्तभिर्नैवावारुंधततान्यष्टाभिरवारुंधतांष्टाभिराश्नुवतयदष्टाभिरवारुंधतांष्टाभिराश्नुवततदष्टानामष्टत्वमश्नुतेय

द्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादेतेषुकर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतइंद्रियाणांवीर्याणामवरुध्यै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणा
यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वाहायंवावलोकोभद्रस्तस्मादसावेवलोकःश्रेयान्स्वर्गमेवतल्लोकंयजमानं
गमयतिबृहस्पतिःपुरएतातेऽअस्त्वितिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यथेमवस्यवरऽआ
पृथिव्याऽइतिदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैदेवयजनएवैनंतदवसाययत्यारेशत्रून्कृणुहिसर्ववीरइतिद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानं
भ्रातृव्यमपबाधतेऽधरंपादयतिसोमयास्तेमयोभुवइतितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणेस्वयैवैनंतद्देवत
यास्वेनच्छंदसासमर्धयतिसर्वेनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेननंदतियश्चयज्ञेल
प्स्यमानोभवतियश्चनसभासाहेनसख्यासखायइत्येषवैब्राह्मणानांसभासाहःसखायत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदित्येषउए
वकिल्बिषस्पृद्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसकिल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषंनुमायातयन्नितिपि
तुषणिरित्यन्नंवैपितुदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवतिवाजिनायेतींद्रियंवैवीर्यंवाजिनं
माजरसंहास्मैवाजिनंनापच्छिद्यतेयएवंवेदागन्देवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभवत्यृतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यरा
ज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यतैरेवैनंतत्सहागमयतिदधातुनःसवितासुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेसनःक्षपाभिरहभि
श्चजिन्वत्वित्यहानिवाअहानिरात्रयःक्षपाअहोरात्रैरेवास्मा एतामाशिषमाशास्तेप्रजावंतंरयिमस्मेसमिन्वत्वित्याशिषमे

वाशास्तैंयातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाहंतातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं । गयस्फानःप्रतरणःसुवीरइतिंगवांनस्फावयि
तांप्रतारयितैधीत्येवतदाहांवीरहाप्रचरासोमदुर्यानितिंगृहावैदुर्यींबिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतौयजमानस्यगृहाःसयदे
तामन्वाहंशांत्यैवैनंतच्छमयतिंसोस्यशांतोनप्रजांनपशून्हिनस्तींमांधियंशिक्षमाणस्यदेवेतिंवारुण्यापरिदधातिंवरुणदे
वत्योवाएषंतावद्यावदुपनद्धौयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेंस्वयैवैनंतद्देवतयांस्वेनच्छंदसासमर्धयतिंशिक्षमाणस्यदेवेतिंशि
क्षतेवाएषयोयजतेंक्रतुंदक्षंवरुणसंशिशाधीतिंवीर्यंप्रज्ञानंवरुणसंशिशाधीत्येवतदाहंययातिविश्वादुरितातरेमंसुतर्मा
णमधिनावंरुहेमेतिंयज्ञोवैसुतर्मानौःकृष्णाजिनंवैसुतर्मानौर्वाग्वैसुतर्मानौर्वाचमेवतदारुह्यंतयास्वर्गंलोकमभिसंतरतिं
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रि
रुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेंद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदंत्रिःप्रथ
मांत्रिरुत्तमामन्वाहंयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिंस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्यांदन्यतरोविमुक्तो
ऽथराजानमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्यद्युक्तयोरयोगक्षेमःप्रजाविंदेत्ताःप्रजाःपरि
प्लवेरन्योनड्वान्विमुक्तस्तच्छालासदांप्रजानांरूपंयोयुक्तस्तच्चक्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तेऽन्यउपावहरंत्युभावेवतेक्षेमयो
गौकल्पयंतिंदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंततां

स्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराऽजयंस्तउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्तउदीच्यांप्राच्यां
दिश्ययतंततेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितांतस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्वैश्वरोहानृणाकतौंस्तेदेवाअब्रुवन्नरा
जतयावैनोजयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतिंतेसोमंराजानमकुर्वंस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयन्नेषवैसोमराजायोयज
तेंप्राचितिष्ठत्यादधतिंतेनप्राचींदिशंजयतिंतंदक्षिणापरिवहंतिंतेनदक्षिणांदिशंजयतिंतंप्रत्यंचमावर्तयंतिंतेनप्रतीचींदि
शंजयतिंतमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतिंतेनोदीचींदिशंजयतिंसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविराति
थ्यंनिरुप्यतेंसोमेराजन्यागतेंसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतिंतस्माएतद्धविरातिथ्यंनिरुप्यतेंतदातिथ्यस्याति
थ्यत्वंनवकपालोभवतिंनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्रणानांप्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतद्देवतयांस्वे
नच्छंदसासमर्धयतिंसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचंसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतिंयावंतःखलुवैराजानमनुयंतिंतेभ्यःस
र्वेभ्यऽआतिथ्यंक्रियतेंग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेंतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेंन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतंऽ
एवमेवास्माऽएतत्क्षदंतेंयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवि
तरितिंसावित्रीमन्वाहंतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिंसवितावैप्रसवानामीशेंसवितृप्र
सूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवीचनइतिंद्यावापृथिवीयामन्वाहंतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानु

वाचाहाथकस्माद्द्यावापृथिवीयामन्वाहेतिद्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृहीतस्तस्मा
द्द्यावापृथिवीयामन्वाहत्वामग्नेपुष्करादधीतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहाग्नौमथ्यमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासम
र्धयत्यथर्वानिरमंथतेतिरूपसमृद्धमेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिसयदिनजायेतयदिचिरं
जायेतराक्षोघ्न्योगायत्र्योनूच्याअग्नेहंसिन्यत्रिणमित्येतारक्षसामपहत्यैरक्षांसिवाएनंतर्ह्यालभंतेयर्हिनजायतेयर्हिचिरं
जायतेसयद्येकस्यामेवानूक्तायांजायेतयदिद्वयोरथोतब्रुवंतुजंतवइतिजातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेभिरूपंत
त्समृद्धमायंहस्तेनखादिनमितिहस्ताभ्यांह्येनंमंथंतिशिशुंजातमितिशिशुरिववाएषप्रथमजातोयदग्निर्नबिभ्रतिविशाम
ग्निंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेतितदेषामो ३ मितिप्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धमास्वेयोनौनिषीदत्वित्येषहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेराजातंजातवेदसीतिजातइतरोजातवेदाइतरःप्रि
यंशिशीतातिथिमित्येषहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआगृहपतिमितिशांत्यामेवैनंतद्दधात्यग्निनाग्निःसमिध्यते
कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाड्जुह्वास्यइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंत्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्त्सतेतिविप्रइत
रोविप्रइतरःसन्नितरःसन्नितरःसखासख्यासमिध्यसइत्येषहवाअस्यस्वःसखायदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुक्रतुंपुरोयावानमा
जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्येषहवाअस्यस्वःक्षयोयदग्निरग्नेर्यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाइत्युत्तमयापरिदधातियज्ञेनवैतद्दे

वायज्ञमयजंतयदग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंततेस्वर्गंलोकमायन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यास्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छश्वत्सास्यादेतत्त्वेवैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

तद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति॑त्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायैळांतंभवतीळांतेनवा॑एतेनदेवाअराध्नुवन्यदातिथ्यँतस्मादिळांतमेवकर्तव्यँप्रयाजानेवात्रयजंतिनानुयाजा॑न्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्ते॑यइमेशीर्षन्प्राणास्तेप्रयाजा॑येवांचस्तेनुयाजा॑ःसयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्यशीर्षंधित्सेत्तादृक्तदतिरिक्तंतत्समुवाइमेप्राणा॑विद्रेयेचेमेयेचेमेंतद्यदेवात्रप्रयाजान्यजंति॑नानुयाजांस्तत्रसकाम॑उपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्राम॑न्नवोहमन्नंभविष्यामीति॑नेतिदेवाअब्रुवन्नन्नमेवनोभविष्यसीति॑तंदेवाविमेथिरे॑सहैभ्योविहृतोनप्रबभूव॑तेहोचुर्देवानवैनइत्थँविहृतोलंभविष्यति॑हंतेमंयज्ञंसंभरामेति॑तथेति॑तंसंजभ्रुस्तंसंभृत्योचुर॑श्विनाविमंभिषज्यतमित्य॑श्विनौवैदेवानांभिषजाव॑श्विनावध्वर्यूतस्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामो॑होतरभिष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्तादितिप्रतिपद्यते॑ब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतीयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रइतिवाग्वैराष्ट्री॑वाचमेवास्मिंस्तद्दधाति॑महान्महीअस्तभायद्विजात॑इतिब्राह्मणस्पत्या॑ब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यत्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिसावित्री॑प्राणोवैसविता॑प्राणमेवास्मिंस्तद्दधाति॑संसीदस्वमहाँअसीत्येवैनंसमसादयन्नंजंतियंप्रथयंतोनविप्राइत्यंज्यमानायाभिरूपा॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपतंगमक्तमसुरस्यमायया॑योनःसनुत्योअभिदासदग्नेभवानोअग्नेसुमनाउपेताविति॑द्वेद्वेअभिरूपेयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिं॑नपृथ्वीमिति॑पंचराक्षोघ्न्यौरक्षसामपहत्यैपरित्वागिर्वणोगिरो॑धिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमिति॑चतस्रएकपातिन्यस्ताएकविंशतिर्भवंत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकविंशस्तमिममात्मानमेकविंशंसंस्कुरुते ॥ १९ ॥ स्रक्केद्रप्सस्यधमतःसमस्वरन्निति॑नवपावमान्योनववैप्राणाः॑प्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्ययंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाइत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणा॑वेनंत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसंनाभेरिति॑तस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वँप्राणमेवास्मिंस्तद्दधाति॑पवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पते॑तपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेति॑पूतवंतःप्राणास्तइमेवांचोरेतस्योमूत्र्यःपुरीष्यइत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यँब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिप्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामेतिघर्मंतन्वःसतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिरथंतरमाजभारावसिष्ठः॥भरद्वाजोबृहदाचक्रेअग्नेरिति॑बृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंत्वामनसाचेकितानमिति॑प्रजावान्प्राजापत्यःप्रजामेवास्मिंस्तद्दधाति॑काराधद्धोत्राश्विनावामिति॑नवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्त्यँविक्षुद्रमिववाअंतस्त्यमणीयइवच

---

१ ‘ ब्रह्म३न्प्रवर्ग्येण ’ इतिप्लुतोच्चारणमिष्टमत्रभाष्ये ।

१ यद्यप्यत्रभाष्ये‘पुरीष्या’इतिदृश्यते तथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यामूलपाठएवसुवचः।

स्थवीयइवचंतस्मादेताविच्छंदसोभवँत्येताभिर्हाश्विनोःकक्षीवान्प्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तँपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपँयद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धँतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुंब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंग्रावाणेवतदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तंमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंग
समाख्यायमेवास्मिंस्तादिंद्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुंब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयइतिसू
क्तंमग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयइत्यभिरूपँयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धँतदुजागतंजागतावैपशवंःपशूनेवास्मिंस्तद्दधातियाभिर
मुमावतंयाभिरमुमावतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्दद्दशतुंस्तानेवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयंत्यरूरुचदुषसः
पृश्निरग्रियइतिंरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्तद्दधातिंद्युभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कामैःसमर्धयतीतिनुपूर्वपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांहिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवत्संनमातृभिःसंवत्सइवमातृभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंनमसेदुपसीदतंसंजानानाउपसीदन्नभिज्ञ्वादशभिर्विवस्वंतोदुहंतिसप्तै
कांसमिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दिवस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मातमन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपयंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पते
ऽधुक्षत्पिप्युषीमिषंमुपद्रवपयसागोधुगोषंमासुतेसिंचतश्रियंमानूनमश्विनोर्ऋषिःसमुत्येमहतीरपऽइत्येकविंशतिरभि

रूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठतिप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षती
तिखरमवेक्षतेनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशतितप्तोवांघर्मोनक्षतिस्वहोतोभापिबतमश्विनेतिपूर्वाह्वेयजत्यग्नेवीही
त्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृद्भाजनंयदुस्रियास्वाहुतंघृतंपयोऽस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्वेयजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृ
द्भाजनंत्रयाणांहवैहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिसोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिसयदनुवषट्करोत्यग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यै
विश्वाआशादक्षिणसादितिब्रह्माजपतिस्वाहाकृतःशुचिर्देवेषुघर्मःसमुद्रादूर्मिमुदियर्तिवेनोद्रप्सःसमुद्रमभियज्जिगाति
सखेसखायमभ्याववृत्स्वोर्ध्वऊषुणऊतयंऊर्ध्वोनःपाह्यंहसस्तंघेमित्थानमस्विनइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपावक
शोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतेहुतंहविर्मधुहविरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म ॥ मधुमतःपितुमतोवाजवतोंगिरस्व
तोनमस्तेअस्तुमामाहिंसीरितिघर्मस्यभक्षयतिश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतंमायस्मिन्त्सप्तवासवाइतिसंसाद्यमानाया
न्वाहहविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितियदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइत्युत्तमयापरिदधातितदेतद्दे
वमिथुनंयद्धर्मःसंयोघर्मस्तच्छिश्नंयौशफौतौशफौयोपयमनीतेश्रोणिकपालेयत्पयस्तद्रेतस्तदिदमग्नौदेवयोन्यांप्रजननेरे
तःसिच्यतेग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभवत्यृङ्मयोयजुर्मयःसाममयोवेदमयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूय
देवताअप्येतियएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥ २२ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंतंतेवाअसुराइमाने

वलोकान्पुरोकुर्वंतयथौजीयासोबलीयासएवंतेवाअयस्मयीमेवेमामकुर्वंतरजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतैंतथेमाँल्लोकान्पुरो
कुर्वंतंतेदेवाअब्रुवंन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रतंपुरइमाँल्लोकान्प्रतिकरवामहाइतितथेतिंतेसदएवास्याःप्रत्यकुर्वंताग्नी
ध्रमंतरिक्षाद्धविर्धानेदिवंस्तेतथेमाँल्लोकान्पुरःप्रत्यकुर्वंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामौपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिंते
यामेवप्रथमामुपसदमुपायँस्तयैवैनानस्माँल्लोकादनुदंतयांद्वितीयांतयांतरिक्षाद्यांतृतीयांतयादिवस्तांस्तथैभ्योलोकेभ्यो
नुदंतंतेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्ताअसुराऋतूनश्रयंतंतेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतिंतइमास्तिस्रःसतीरुपसदौद्वि
द्विंरेकैकामुपायँस्ताःषट्समपद्यंतंषड्वाऋतवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंतंतेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंतंतेदवाअब्रुवन्नु
पसदएवोपायामेतितथेतिंतइमाःषट्सतीरुपसदौद्विर्द्विरेकैकामुपायँस्ताद्वादशसमपद्यंतंद्वादशवैमासास्तान्वैमासेभ्यो
नुदंतंतेवैमासेभ्योनुत्ताअसुराअर्धमासानश्रयंतंतेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायाम्रेतितथेतिंतइमाद्वादशसतीरुपसदौद्वि
द्विंरेकैकामुपायँस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंतंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासास्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंतंतेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअ
सुराअहोरात्रेअश्रयंतंतेदेवाअब्रुवन्नुपसदावेवोपायामेतितथेतिंतेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायँस्तयैवैनानह्नोनुदंतयामप
राह्णेतयारात्रैस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायँस्तस्मात्सुपूर्वाह्णएवंपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यंस्वपराह्णेपरयातावंतमे
वतद्विषतेलोकंपरिशिनष्टि ॥२३॥ जितयोवैनामैतायदुपसदोऽसपत्नांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांविजितिं

विजयतेयएवंवेदंयान्देवाएषुलोकेषुंयामृतुषुयांमासेषुंयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंतंतांविजितिंविजयते
यएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतिंतेव्युत्क्रम्यामंत्रयंताग्निर्वसुभिरुदक्रामदिंद्रोरु
द्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंतंतेब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यरा
ज्ञोगृहेसंनिदधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामाद्यआलुलोभयिषादितितथेतिंतेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूः
संन्यदधतंतेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधतंतत्तानूनप्त्रमभवंत्तत्तानूनप्त्रस्यतानूनप्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणे
द्रोग्धव्यमितितस्माद्विदंमसुरानान्वाभवंति॥२४॥शिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदःसमानबर्हिषीभवतःसमा
नंहिशिरोग्रीवंमिषुंवाएतांदेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदंस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानिता
माज्यधन्वानोव्यसृजँस्तयापुरोभिंदन्तआयँस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिंचतुरोग्रेस्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुंचतुःसंधि
र्हींषुरनीकंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुत्रिषंधिर्हींषुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपैत्युपसत्सुं
द्विषंधिर्हींषुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तनंव्रतमुपैत्युपसंत्स्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतंएकयावीर्यंक्रियतेंपरोवरीयांसोवाइमे
लोकाअर्वागंहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्याउपसद्यायमीढुषंइमांमेअग्नेसमिधंमिमामुप
सदंवनेरितितिस्रस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिजग्निवती

र्याज्यानुवाक्याःकुर्यादग्निर्वृत्राणिजंघनद्यंउग्रइवशर्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिप
दाविचक्रमइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाःपुरोभिंदंतआयन्यदुपसदःसच्छंदसःकर्तव्यानविच्छं
दसौयद्विच्छंदसःकुर्याद्ग्रीवासुतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सच्छंदसएवकर्तव्यानविच्छंदसस्तदुहस्माहोपा
विर्जानश्रुतेयउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणंयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहविषोह्युपस
दोग्रीवासुमुखमध्याहितंतस्माद्धस्मतदाह॥२५॥देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशि
त्याअप्रतिशरायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियद
स्यघृतेनांतेचरंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रःप्यायतामात्व
मिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन् ॥ सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवा
स्यतत्क्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैतेनाप्याययंत्यथोएनंवर्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायए
ष्टावामानिप्रेषेभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नुवते[1]द्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्य
थोएनेवर्धयंत्येववर्धयंत्येव ॥ २६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

---

[1] भाष्ये ‘तिह्नुवते संप्रीणयन्ति’ इतिव्युत्पादनात्सएवतदीप्सितःपाठः ।

सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावै
गंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवाववोमयार्थोभवि
तातर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहानग्न्या[1]भूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोम
क्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगं
धर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदे
व्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगाय
त्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतीमंमहेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियं
वीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वानामेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोद
म्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्यांजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदाययएवंवेदायमिहप्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवै
श्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरू
पंतत्समृद्धमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वाचंविसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुष्याग

---

[1] ‘महानग्न्या’ महतीचासौनग्नीचइतिभाष्येपाठः । नग्नीकुमारी ।

मैंयापुरागंधर्वेष्ववांक्समित्येवतद्वाक्प्रब्रूतेयमग्निरुरुष्यतीत्ययंवाअग्निरुरुष्यत्यमृतादिवजन्मनइत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएतज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअधीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेहव्यायवोढवइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भवत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिमितिविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइतिकुलायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाःपरिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमेवतदृजुधाप्रतिष्ठापयतिसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयायज्ञंसुकृतस्ययोनावितियजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवान्हविषायजास्यग्नेबृहद्यजमानेवयोधाइतिप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिनिहोताहोतृषदनेविदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशुचिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदत्वंदूतस्त्वमुनःपरस्पाइत्युत्तमयापरिदधातित्वंवस्यआवृषभप्रणेता ॥ अग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधिगोपाइत्यग्निर्वैदेवानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतांस्वस्तिंकुरुतेताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजतयद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहतदाहुर्यद्धविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवीवैदेवानांहविर्धानेआस्तांतेउएवाद्यापिहविर्धानेतेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिंचतस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवांभरन्मानुषादेवयंतइतिदेवयंतोह्येनेमानुषाःप्रभरंत्यासीदतंस्वमुलोकंविदाने ॥ स्वासस्थेभवतमिंदवेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैनेएतद्राज्ञआसदेचीक्लृपंदधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्ह्येतत्तृतीयंछदिरधिनिधीयतउक्थ्यंवचइतियदाहयज्ञियंवैकर्मोक्थ्यंवचोयज्ञमेवैतेनसमर्धयतियतस्रुचामिथुनायासपर्यतः ॥ असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्यतीतियदेवादःपूर्वयत्तवत्पदमाहतदेवैतेनशांत्याशमयतिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्याशिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपाम

---

१ ‘अवात्समित्येव’ इतिभाष्यपाठः । गंधर्वेषुयाहंवागवात्संस्थितास्मिइत्यर्थस्तत्र ।

न्वाहंसरराव्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्विश्वमिवहिरूपंरराव्यांःशुक्लमिवचकृष्णमिवचंविश्वंरूपमवरुंधंआत्मनेचयजमानाय
चंयत्रैवंविद्वानेतांरराव्यामीक्षमाणोन्वाहंपरित्वागिर्वणोगिरइत्युत्तमयापरिदधातिंसयदैवहविर्धानेंसंपरिश्रितेमन्येतां
थपरिदध्यादनग्नंभावुकाहंहोतुश्चयजमानस्यचभार्यांभवंतिंयत्रैवंविद्वानेतयाहविर्धानयोंःसंपरिश्रितयोःपरिदधातिंय
जुषावाएतेसंपरिश्रियेतेयद्धविर्धानेंयजुषैवैनेएतत्परिश्रयंतिंतौयदैवाध्वर्युश्चप्रतिप्रस्थाताचौंभयतोमेथ्यौनिहन्यातांम
थपरिदध्यांदत्रहितेसंपरिश्रितेभवतंस्ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग
भिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेंद्वादशवैमासाःसंवत्सरंःसंवत्सरःप्रजापतिंःप्रजापत्यायत
नाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदंत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहंयज्ञस्यैवतद्बसौंनह्यतिंस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥२९॥ अग्नीषो
माभ्यांप्रणीयमानाभ्यांमनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिंदेवप्रथमायपित्रइतिंसावित्रीमन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमा
नाभ्यामनुवाचाहांथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिंसवितावैप्रसवानामीशेंसवितृप्रसूताएवैनौतत्प्रणयंतिंतस्मात्सावित्रीम
न्वाहंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिंब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहांथकस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
मन्वाहेतिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिंप्रदेव्येतुसूनृतेतिंससूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतिंतस्मा
द्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंहोतादेवोअमर्त्यइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहंसोमेराजनिप्रणीयमानेंसोमंवैराजानंप्रणीयमानंमंत

रेणैवसदोहविर्धानांन्यसुरारक्षांस्यजिघांसंस्तमग्निर्मायययात्यनयंत्पुरस्तादेतिमाययेतिंमाययाहिसतमत्यनयंत्तस्माद्धस्या
ग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवंउपप्रियंपनिप्नतमितिंतिस्रश्चैकांचान्वाहंश्वरौहवाएतौसंयंतौयजमानंहिंसितोर्यश्चासौ
पूर्वंउद्धृतोभवतिंयमुचैनमपरंप्रणयंतिंतद्यत्तिस्रश्चैकांचान्वाहंसंजानानावेवैनौतत्संगमयतिंप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठा
पयंत्यात्मनश्चयजमानस्यचाहिंसायांअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइत्यांहुत्यांहूयमानायामन्वाहांग्नयएवतज्जुष्टिमाहुतिंगम
यतिंसोमोजिगातिगातुविदितिंतृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहंसोमेराजनिप्रणीयमानेंस्वयैवैनंतद्देवतयांस्वेनच्छंदसासमर्धय
तिंसोमःसधस्थमासददित्यांसत्स्यन्हिसताहिंभवतिंतदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पृष्ठतइ[1]वाग्नीध्रंकृत्वांतमस्यराजावरुणस्तमश्वि
नेतिंवैष्णवीमन्वाहंक्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतइतिंविष्णुर्वैदे
वानांद्वारपःसएवास्माएतद्द्वारंविवृणोत्यंतश्चप्रागाअदितिर्भवासीतिंप्रपाद्यमानेन्वाहंश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतमिं
त्यासन्नेहिरण्ययमासदंदेवएषतीतिंहिरणमयमिवहवाएषएतद्देवेभ्यच्छदयतिंयत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहांस्तभ्ना
द्द्यामसुरोविश्ववेदाइतिंवारुण्यापरिदधातिंवरुणदेवत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेंस्वयैवैनंतद्दे
वतयांस्वेनच्छंदसासमर्धयतिंतंयद्युपवाधावेयुरभयंवेच्छेरन्नेवावंदस्ववरुणंबृहंतमित्येतयापरिदध्यांद्यावज्ज्योहाभयमि

---

[1] 'पृष्ठतएवाग्नीध्रंकृत्वा' इतिभाष्यपाठः ।

च्छतींयावद्ध्योहाभयंध्यायतिंतावद्ध्योहाभयंभवतींयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यात्ताएताःसप्तदशान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताएकविंशतिःसंपद्यंतएकविंशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकाअसावादित्यएकविंशउत्तमाप्रतिष्ठातद्दैवंक्षत्रंसाश्रीस्तदाधिपत्यंतद्ब्रध्नस्यविष्टपंतत्प्रजापतेरायतनंतत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या॥३०

इतिप्रथमपंचिकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्तेबिभयुरिमंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञा
स्यंतीतिंतंवैयूपेनैवायोपयँस्तंयद्यूपेनैवायोपयंस्तद्यूपस्ययूपत्वँतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायँस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्च
देवानांयज्ञवास्तवभ्यायंन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतिंतेवैयूपमेवाविंदंन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवायज्ञ
मयूयुपन्नितिंतमुत्खायोर्ध्वँन्यमिन्वंस्तंतोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनिमीयतैँज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोक
स्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपंःसोष्टाश्रिःकर्तव्योंऽष्टाश्रिर्वैवज्रस्तंतंप्रहरतिंद्विषतेभ्रातृव्यायवधँयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै
वज्रोवैयूपंःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवंत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखा
दिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामंःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानंःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिंबैल्वंयू
पंकुर्वीतांन्नाद्यकामःपुष्टिकामंःसमांसमांवैबिल्वोगृभीतंस्तदन्नाद्यस्यरूपंमामूलाच्छाखाभिरनुचितंस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
चपशूंश्चंयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां ३ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेंज्योतिःस्वेषुभवतिंश्रेष्ठःस्वानांभवति
यएवंवेदंपालाशंयूपंकुर्वीतंतेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामंस्तेजोवैब्रह्मवर्चसँवनस्पतीनांपलाशंस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतिंयए
वंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशां ३ ॥ सर्वेषांवाएषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पलाशंस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष
तेंऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिंसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अञ्ज्मोयूपमनुब्रूहीत्याहा

ध्वर्युँरंजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहांध्वरेह्येनंदेवयंतोंजंतिंवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यँयदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेहधत्तांद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतिंयदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहोंच्छ्रयस्वव
नस्पतइत्युंच्छ्रीयमाणायाभिरूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंवर्ष्मंन्पृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्ष्मंपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वंतिंसुमि
तीमीयमानोंवर्चोधायज्ञवाहसइंत्याशिषमाशास्तेंसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादितिंसमिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयतेंब्रह्म
वन्वानोअजरंसुवीरमिंत्याशिषमेवाशास्तंआरेअस्मदमतिंबाधमानइंत्यशनायावैपाप्मामतिंस्तामेवतदारान्नुदतेंयज्ञाच्च
यजमानाच्चोंच्छ्रयस्वमहतेसौभगायेंत्याशिषमेवाशास्तंऊर्ध्वऊषुणऊतयेंतिष्ठादेवोनसवितेतिंयद्वैदेवानांनेतितदेषांमो
३ मितिंतिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहोंर्ध्वोवाजस्यसनितेतिंवाजसनिमेवैनंतद्धनसांसनोतिंयदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामह
इतिंच्छंदांसिवाअंजयोवाघतंस्तैरेतद्देवान्यजमानाविह्वयंतेममयज्ञमागच्छतममयज्ञमितिंयदिहवाअपिबह्वइवयजंतेंऽ
थहास्यदेवा[2]यँज्ञमैवगच्छंतिंयत्रैवंविद्वानेतामन्वाहोंर्ध्वोनःपाह्यंहसोनिकेतुनाविश्वंसमत्रिणंदहेतिंरक्षांसिवैपाप्मात्रिणों
रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाहंकृधीनऊर्ध्वांचरथायजीवसइतियदाहंकृधीनऊर्ध्वांचरणायजीवसइत्येवतदाहंयदिहवा
अपिनीतइवयजमानोभवतिंपरिहैवैनंतत्संवत्सरायददातिंविदादेवेषुनोदुवइंत्याशिषमेवाशास्तेंजातोजायतेसुदिनत्वे

---

१ भाष्येनात्रप्लुतोगृहीतः । २ यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः ।

अह्नामिति॑जातोह्येषएतज्जायते॑समर्यआविदथेवर्धमानइति॑वर्धयंत्येवैनं॑तत्पुनंतिधीराअपसोमनीषेति॑पुनंत्येवैनं॑तद्देव
याविप्रउदियर्ति॑वाचमिति॑देवेभ्यएवैनंतन्निवेदयति॑युवासुवासाःपरिवीतआगादि॑त्युत्तमयापरिदधाति॑प्राणोवैयुवासु
वासा॑ःसोयंशरीरैः॑परिवृत॑ःसउश्रेयान्भवतिजायमानइति॑श्रेयाच्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमान॑स्तंधीरासःकवयउन्नयंति॑
स्वाध्योमनसादेवयंतइति॑येवाअनूचानास्तेकवय॑स्तएवैनंतदुन्नयंति॑ताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धा॑एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंय
द्रूपसमृद्धं॑यत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति॑तासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमा॑ताएकादशसं॑पद्यंत॑एकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टु
बिंद्रस्यवज्र॑इंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद॑त्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाह॑यज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यति॑स्थेम्नेबलायाविस्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्यूपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त् इत्याहुं॑स्तिष्ठेत्पशुकामस्य॑देवेभ्योवैपशवो॑न्नाद्यायालंभायनातिष्ठंत॑तेप
क्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानिति॑ततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यं॑स्तमेभ्यउदश्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपाव
र्तंतं॑तमेवाद्याप्युपावृत्ता॑स्ततोवैदेवेभ्यःपशवो॑न्नाद्यायालंभायातिष्ठंत॑तिष्ठंते॑स्मैपशवो॑न्नाद्यायालंभाययएवंवेद॑यस्यचैवं
विदुषोयूपस्तिष्ठ॑त्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्य॑तमुहस्मैतंपूर्वेन्वेवप्रहरंति॑यजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरो॑ग्निर्वैदेवयोनिः॑सोग्नेर्देव
योन्याआहुतिभ्यःसंभूय॑हिरण्यशरीरऊर्ध्वः॑स्वर्गलोकमेष्यती॑त्यथयेतेभ्योवरआसं॑स्तएतंस्वरुमपश्यन्यूपशकलं॑तंतस्मि
न्कालेनुप्रहरे॑त्तत्रसकामउपाप्तोयोनुप्रहरणे॑तत्रसकामउपाप्तोयःस्थाने॑सर्वाभ्योवाएषदेवताभ्य॑आत्मानमालभते॑योदीक्ष

तेग्निःसर्वा॑देवताः॑सोमःसर्वा॑देवताः॑सयदग्नीषोमीयंपशुमालभते॑सर्वाभ्यएवतद्देवताभ्यो॑यजमानआत्मानंनिष्क्रीणीते॑त
दाहुर्द्विरूपो॑ग्नीषोमीयःकर्तव्यो॑द्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यं॑पीवइवकर्तव्यःपीवोरूपावैपशवः॑कृशितइवखलुवैयजमानोभ
वति॑तद्यत्पीवापशुर्भवति॑यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धयति॑तदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीया॑त्पुरुषस्यवाएषोश्नाति॑यो
ग्नीषोमीयस्यपशोरश्नाति॑यजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यं॑वार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयो॑ग्नीषोमाभ्यां
वाइंद्रोवृत्रमहं॑स्तावेनमब्रूतां॑मावाभ्यां॑वैवृत्रमवधी॑र्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथामिति॑तावेतमेववरमवृणातां॑श्वःसुत्यायांप
शुं॑सएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयो॑स्तस्मात्तस्याशितव्यं॑चैवलीप्सितव्यंच ॥ ३ ॥ आप्रीभिराप्रीणाति॑तेजोवैब्रह्मवर्च
समाप्रियं॑स्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयति॑समिधोयजति॑प्राणावैसमिधः॑प्राणाहीदं॑सर्वंसमिंधतेयदिदं॑किंच॑प्राणानेव
तत्प्रीणाति॑प्राणान्यजमानेदधाति॑तनूनपातंयजति॑प्राणोवैतनूनपा॑त्सहितन्वःपाति॑प्राणमेवतत्प्रीणाति॑प्राणंयजमानेद
धाति॑नराशंसंयजति॑प्रजावैनरोवाक्शंसः॑प्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणाति॑प्रजांचवाचंचयजमानेदधाती॑ळोयजत्यन्नंवाइळा॑न्न
मेवतत्प्रीणा॑त्यन्नंयजमानेदधाति॑बर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिः॑पशूनेवतत्प्रीणाति॑पशून्यजमानेदधाति॑दुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरो॑
वृष्टिमेवतत्प्रीणाति॑वृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधा॑त्युषासानक्तायजत्य॑होरात्रेवाउषासानक्ता॑होरात्रेएवतत्प्रीणा॑त्यहोरात्रयो
र्यजमानंदधाति॑दैव्याहोतारायजति॑प्राणापानौवैदैव्याहोतारा॑प्राणापानावेवतत्प्रीणाति॑प्राणापानौयजमानेदधाति॑ति

स्रोदेवीर्यजतिंप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यंस्ताएवतत्प्रीणातिंतायजमानेदधातिंत्वष्टारंयजतिंवाग्वैत्वष्टावाग्घीदं
सर्वंताष्टीवंवाचमेवतत्प्रीणातिंवाचंयजमानेदधातिंवनस्पतिंयजतिंप्राणोवैवनस्पतिंःप्राणमेवतत्प्रीणातिंप्राणंयजमानेद
धातिंस्वाहाकृतीर्यजतिंप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयंःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिंताभिर्यथऋष्याप्रीणीयांद्यद्यथऋ
ष्याप्रीणातिंयजमानमेवतद्बँधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युंरग्निर्होतानोअध्वरइतिंतृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहंपर्यग्निक्रियमाणैंस्वयैवैनंतद्देवतयांस्वेनच्छंदसासमर्धयतिंवाजीसन्परिणीयतइतिंवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिंपरित्रिविष्ट्यध्वरँयात्यग्नीरथीरिवेंत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिंपरिवाजपतिःकविरिंत्येषहिवाजानांपतिंर
तउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युंरजैदग्निरसनद्वाजमितिंमैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेंतदाहुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रे
ष्यंत्यथकस्मान्मैत्रावरुणंउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिंमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोंवाग्यज्ञस्यहोतांमनसावाइषितावाग्वदतिंयाह्य
न्यमनावाचंवदंत्यसुर्यांवैसावागदेवजुष्टांतद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेंमनसैवतद्वाचमीरयतिंतन्मनसेरितयावाचां
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुंतमनुष्याइत्याहंयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणाँतानेव
तत्संशांस्त्युपनयतमेध्यादुरआशासानांमेधपतिभ्यांमेधमितिंपशुर्वैमेधोंयजमानोमेधपतिंर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस
मर्धयंत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैंपशुरालभ्यतेंसैवमेधपतिरितिंसयद्येकदेवत्यःपशुःस्यांन्मेधपतयइतिब्रूयांद्य

दिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितिंयदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइंत्येतदेवस्थितँप्रास्माअग्निंभरतेतिंपशुर्वैनीयमानंःसमृत्युंप्राप
श्यंत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिंस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइतिंसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयुष्माकमेकःपुरस्तादै
त्वितितथेतिंतस्याग्निःपुरस्तादैंत्सोग्निमनुप्राच्यवतंतस्मादाहुराग्नेयोवावसर्वःपशुरंग्निंहिसोनुप्राच्यवतेतिंतस्माद्धस्याग्निं
पुरस्ताद्धरंतिंस्तृणीतबर्हिंरित्योषध्यात्मावैपशुंःपशुमेवतत्सर्वात्मानंकरोंत्यन्वेनंमातामन्यतांमनुपितानुभ्रातांसगर्भ्यो
नुसखासयूथ्यइतिंजनित्रैरेवैनंतंत्समनुमतमालभंतंउदीचीनाँअस्यपदोनिधत्तांत्सूर्यँचक्षुर्गमयतांद्वातंप्राणमन्ववसृजता
दंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रँपृथिवींशरीरमिंत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वादधांत्येकधास्यत्वचमाच्छयतांत्पुरानाभ्याअपिशसोवपामु
त्खिदतांदंतरेवोष्माणंवारयध्वादितिंपशुष्वेवतत्प्राणान्दधातिंश्येनमस्यवक्षःकृणुतांत्प्रशसाबाहूशलादोषणींकश्यपेवां
साच्छिद्रेश्रोणीकवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंतांषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्तांअनुष्ठ्योच्यावयतांद्गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादिंत्यंगान्ये
वास्यतद्गात्राणिप्रीणांत्यूवध्यगोहंपार्थिवंखनतादित्याहौंषधंवाऊवध्यंमियंवाऽओषधीनांप्रतिष्ठांतदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठा
यामंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्नारक्षःसंसृजतादित्याहंतुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहाय
ज्ञांत्सयदस्नारक्षःसंसृजतादित्याहंरक्षांस्येवतत्स्वेनभागधेयेनंयज्ञान्निरवदयतेंतदाहुर्नयज्ञेरक्षसांकीर्तयेंत्कानिरक्षांस्यृते
रक्षावैंयज्ञइतितदुवाआहुंःकीर्तयेदेवयोवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमि

तिसयदिकीर्तयेदुपाशुकीर्तयेत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपाशुंतिरइवैतद्यद्रक्षास्यंथयदुच्चैःकीर्तयेदीश्वरोहास्यवाचोरक्षो
भाषोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिसयांवैदृप्तोवदतियामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिनास्यप्रजायादृप्तआ
जायतेयएवंवेदवनिष्ठुमस्यमाराविष्टौरूकंमन्यमानानेद्वस्तोकेतनयैरवितारवच्छमितारइतियेचैवदेवानांशमितारोयेच
मनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददात्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचाध्रिगुर्वै
देवानांशमितापापोनिग्रभीतांशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयदत्रसुकृतंकृणवथास्मासुतद्यद्दु
ष्कृतमन्यत्रतदित्याहाग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्तितद्यदर्वाग्यत्परःकृंततियदुल्बणं
यद्विथुरंक्रियतेशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतिय
वंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंततस्मादालब्धान्मेधउदक्रामत्सोश्वंप्राविशत्तस्मादश्वोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जंतंसकिंपुरुषोभवत्तेश्वमालभंतसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्या
र्जंतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतसगोरालब्धादुदक्रामत्सोविंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसग
वयोभवत्तेऽविमालभंतसोऽवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभव
त्सोजेज्योक्तमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेऽजमालभंतसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्त

स्मादियंमेध्याभवदथैनमुत्क्रातमेधमत्यार्जंतसशरभोभवत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवस्तस्मादेतेषांनाश्नीयात्तमस्य
मन्वगच्छंन्त्सोनुगतोव्रीहिरभवत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधे
नहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशस्तस्ययानिकिंशा
रूणितानिरोमाणियेतुषाःसात्वग्येफलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टंकिक्कसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिसर्वेषांवाएषपशूनां
मेधेनयजतेयःपुरोळाशेनयजतेतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितियुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं ॥
युवंसिंधूँरभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतंगृभीताननितिवपायैयजतिसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतियोदीक्षितो
भवतितस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमा
नंप्रमुंचतितस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहिसतर्हिभवतीत्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिपुरोळाशस्ययज
त्यमथ्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरितीतइवचह्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोळाशःस्विष्ट
कृतोयजतिहविरेवास्माएतत्स्वदयतीषमूर्जमात्मन्धत्तइळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधा
ति ॥९॥ मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युस्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतप
शुर्भवत्यथकस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेतितिस्रोवैदेवानांमनोतास्तासुहितेषांमनांस्येतानिवा

ग्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्योतान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंतेतस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमाहविषःप्रस्थितस्येतिहविषोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धांप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धांसर्वाभिर्हास्यसमृद्धिभिःसमृद्धंहव्यंदेवानप्येतियऽएवंवेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवंविद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयजतिप्रतिष्ठावैस्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतीळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातिदधाति ॥ १० ॥ इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्तादुपायंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निमय्यःपुरोदीप्यमानाभ्राजमानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वंत्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति

यदेवैनमदआप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंबहिर्वेदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंखनंत्यौषधंवाऊवध्यमियंवाओषधीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशुरथास्यबह्वपैतिलोमानित्वगसृक्कुष्ठिकाःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवैमेधाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रुवेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्वसप्रथस्तममित्यन्वाहवचोदेवप्सरस्तमं । हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तमन्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशानप्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिस्वधर्मंदेववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येतिघृतश्चुतोहिभवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तेओजिष्ठंतेमध्य

तोमेदउद्धृतँप्रतेवयंददामहे। श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिंप्रतितान्देवशोविहीत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करोतियथासोमस्या
ग्नेवीहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥१२॥तदाहुःकास्वाहाकृतीनां
पुरोनुवाक्याःकःप्रैषःकायाज्येतियाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्यायःप्रैषःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यातदाहुःकादेवताः
स्वाहाकृतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गं
लोकमजयँस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायततेवपामेवहुत्वाऽनादृत्येतराणिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्त
तोवैमनुष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेभितःपरिचरंतएतंपशुमेवनिरांत्रं
शयानंतेविदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिसएतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंतृतीयसवनेश्रपयित्वाजुह्वतिभूयसी
भिर्नआहुतिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियए
वंवेद॥१३॥सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिरमृताहुतिरग्न्याहुतिरमृताहुतिराज्याहुतिरमृताहुतिःसोमाहुतिरेतावाअ
शरीराऽआहुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिसावाऽएषारेतएवयद्वपाप्रेववैरेतोली
यतेप्रेववपालीयतेशुक्लंवैरेतःशुक्लावपाशरीरंवैरेतोशरीरावपायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंताव
त्परिवासयेतिसापंचावत्ताभवतियद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिहिरण्यशल्कोवपा

हिरण्यशल्कआज्यस्योपरिष्टादभिघारयतितदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिद्विराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदायद्विरुप
रिष्टादभिघारयेत्यमृतंवाआज्यममृतंहिरण्यंतत्रसकामउपाप्तोयआज्येतत्रसकामउपाप्तोयोहिरण्येतत्पंचसंपद्यंतेपांक्तो
यंपुरुषःपंचधाविहितोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवयोन्यांजुहोत्यग्निर्वैदे
वयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गलोकमेति॥१४॥देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योहोतरनुब्रूहीत्या
हाध्वर्युरेतेवावदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदेवाःप्रातर्यावाणोहवं
गच्छंतियएवंवेदप्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यत्युभयेदेवासुरायज्ञमुपावसन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमि
तिसवैदेवेभ्यएवान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतं
देवेभ्योन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वंमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरि
गृहीत्यैयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुरावाचःप्रवदितोरनूच्यो
यद्वाचिप्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋ
तेर्वाएतन्मुखंयद्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महति
रात्र्याअनूच्योऽथोखलुयदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिवाचैवोपाकरोतिवाचाहोतान्वाह

वाग्घिब्रह्मतत्रसकामउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेव
ताआशंसंतमामभिप्रतिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउ
पाप्ताभविष्यंतीतिसएतामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्य
तताःसर्वादेवताःप्रामोदंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्य
देवताभिःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयां
सएवमितितानब्रवीदिंद्रोमाबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयांव
ज्रस्तेनयत्त्रिष्टुब्वज्रस्तेनयद्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृ
व्योभवतियएवंवेदतदाहुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसि
भवंत्येषाछंदसांप्रजातिः॥१६॥शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधा
तित्रीणिचशतानिषष्टिश्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजा
पतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनंयज्ञोनमतियस्यैवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशु
कामस्यसप्तचवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनु

प्रजायतेप्रजापतिमेवतत्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्या
न्यब्राह्मणोक्तस्ययोवादुरुक्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतगायत्र्यैवा
स्यतत्पाप्मानंशमलमपहंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोक
स्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअपरिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामा
अवरुध्यंतेसयदपरिमितमन्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेया
निच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽव
ग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ताश्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृ
हीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै॥१७॥तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइ
तियथाछंदसमनूच्यःप्रातरनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छो
नूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपु
रुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूह्ळःप्रातर

---

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

नुवाकःकथमव्यूह्ळोभवतीतियदेवास्यबृहतींमध्यान्नैतीतिब्रूयाच्चेन्नैत्याहुतिभागावाअन्यादेवताअन्याःस्तोमभागाश्छं
दोभागास्तायाअग्नावाहुतयोहूयंतेताभिराहुतिभागाःप्रीणात्यथयत्स्तुवंतिचशंसंतिचतेनस्तोमभागाश्छंदोभागाउभ
य्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपाअष्टौवसवएकादशरुद्रा
द्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चैतेदेवाःसोमपाएकादशप्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाः
पशुभाजनाःसोमेनसोमपान्प्रीणातिपशुनासोमपानुभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदाभूदुषारुश
त्पशुरित्युत्तमयापरिदधातितदाहुर्यत्रीन्क्रतूनन्वाहाग्नेयमुषस्यमाश्विनंकथमस्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःपरि
हिताभवंतीत्यभूदुषारुशत्पशुरित्युषसोरूपमाग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेर्योजित्रावांवृषणवसूरथोदस्रावमर्त्यौमाध्वीममश्रुतं
हवमित्यश्विनोरेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःषरिहिताभवंतिभवंति ॥ १८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासतंतेकवषमैलूषंसोमादनयन्दास्याःपुत्रःकितवोब्राह्मणःकथंनोमध्येदीक्षिष्टेतितंबहिर्ध
न्वोदवहन्नत्रैनंपिपासाहंतुसरस्वत्याउदकंमापादितिसबहिर्धन्वोदूळ्हःपिपासयावित्तएतदपोनप्त्रीयमपश्यत्प्रदेवत्राब्र
ह्मणेगातुरेत्विवितितेनापांप्रियंधामोपागच्छत्तमापोनूदायंस्तंसरस्वतीसमंतंपर्यधावत्तस्माद्धाप्येतर्हिपरिसारकमित्याच
क्षतेयदेनंसरस्वतीसमंतंपरिससारतेवाऋषयोब्रुवन्विदुर्वाइमंदेवाउपेमंह्वयामहाइतितथेतितमुपाह्वयंततमुपहूयैतदपो

नप्त्रीयमकुर्वतंप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्विवितितेनापांप्रियंधामोपागच्छंन्नुपदेवानामुपापांप्रियंधामगच्छत्युपदेवानांजयति
परमंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतदपोनप्त्रीयंकुरुतेतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतियत्रैवंविद्वाने
तत्संततमन्वाहयदवग्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्यंतस्यत्रिःप्रथमांसंततम
न्वाहतेनैवतत्सर्वंसंततमनूक्तंभवति ॥१९॥ताएतानवानंतरायमन्वाहहिनोतानोऽध्वरंदेवयज्येतिदशमीमावर्वृतती
रधनुद्विधाराइत्यावृत्तास्वेकधनासुप्रतियदापोअदृश्रमायतीरितिप्रतिदृश्यमानास्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युपायंतीषु
समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिसमायतीष्वापोवाअस्पर्धंतवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितियाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृह्यंतेया
श्चप्रातरेकधनास्ताभृगुरपश्यदापोवैस्पर्धंतइतिताएतयर्चासमज्ञपयत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिताःसमजानतसंजाना
नाहास्यापोयज्ञंवहंतियएवंवेदापोनदेवीरुपयंतिहोत्रियमितिहोतृचमसेसमवनीयमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासु
च्वांवेरपोध्वर्या३उइतिहोताध्वर्युंपृच्छत्यापोवैयज्ञोविदोयज्ञा३म्   इत्येवतदाहोतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहोतेमाःपश्ये
त्येवतदाहंतास्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं[1] ॥ वृष्टिवनिंतीव्रांतंबहुरमध्यंवसुमतेरुद्रवतआदित्यवतंऋभुमतेविभु
मतेवाजवतेबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रःपीत्वावृत्राणिजंघनत्प्रसजन्यानितारिषो३मितिप्रत्युत्तिष्ठति

---

[1] भाष्येत्रनावसानंकृतं ।

प्रत्युत्थेयावाआर्पःप्रतिवैश्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठंतितस्मात्प्रत्युत्थेयाअनुपर्यावृत्त्यांअनुवैश्रेयांसंपर्यावर्तंतेतस्मादनुपर्यावृत्याअनुब्रुवंतैवानुप्रपत्तव्यंमीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेताथहोतारंयशोर्तिस्तस्मादनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्यंमंबयोयंत्यध्वभिरित्येतामनुब्रुवन्ननुप्रपद्येतंजामयोअध्वरीयतां॥ पृंचतीर्मधुनापयइतियोमधव्योयशोर्तो[1]बुभूषेदमूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसहेतितेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामोपोदेवीरुपह्वयेयत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकामस्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषांकामानामवरुध्याएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदेमाअग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइतिसाद्यमानास्वन्वाहंवसतीवरीष्वेकधनासुचाग्मन्नापउशतीर्बर्हिरेदमितिसन्नासुसएतयापरिदधाति ॥ २० ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाकःप्राणापानाऽउपांश्वंतर्यामौवज्रएववाङ्नाहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतयदहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंवाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नाहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतप्राणंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेततमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपानंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेततमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिव्यानायत्वेत्युपांशुसवनंग्रावाणमभिमृश्यवाचंविसृजतआत्मावाउपांशुसवनंआत्मन्येवतद्धोताप्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतेसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ २१ ॥ तदाहुःसर्पे३त् ॥ नसर्पे३त् इति ॥ सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभक्षोयद्बहिष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेदृचमेवतत्साम्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयादनुवर्त्मान्वाअयंहोतासामगस्याभूदुद्गातरियशोधादच्योष्टायतनाच्योष्यतआयतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासीनोनुमंत्रयेतयोदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवेद्यां ३ ॥ तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभवत्यथोब्रूयान्मुखमसिमुखंभूयासमितिमुखवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेदासुरीवैदीर्घजिह्वीदेवानांप्रातःसवनमवालेटव्यमाद्यत्तेदेवाःप्राजिज्ञासंततेमित्रावरुणावब्रुवन्युवमिदंनिष्कुरुतमितितौतथेत्यब्रूतांतौवैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृताह्येनयोस्तद्यदस्यैविमत्तमिवतदस्यैसमृद्धंविमत्तमिवहितांतयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानांवैसवनानिनाध्रियंतंतएतान्पुरोळाशानपश्यंस्तानन्वसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंततद्यदनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृत्यैतथाहितानितेषामध्रियंतपुरोवाएतान्देवाअक्रतयत्पुरोळाशांस्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशान्निर्वपेदष्टाकपालंप्रातःसवनएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवनानांरूपंतथाछंदसामितितत्तन्नादृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशांस्तस्मात्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाहुर्यतोघृतेनान

---

[1] १ ‘यशोर्तोबुभूषेत्’ इतिभाष्यपाठः । यशोर्त्तोःसोमयागनिमित्तांकीर्तिंप्राप्तुंसमर्थइतितत्रार्थः ।

त्कंस्यांत्ततःपुरोळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्यगुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंन्नितितत्तन्नादृत्यँहविर्वाएतद्यदुत्पूतँसोमपी
थोवाएषयदुत्पूतंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःक
रंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेन
राध्नोतिधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षर
पंक्तिंवेदाक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशं
सपंक्तिंवेदनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनँसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनं
मेषवैयज्ञोनराशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरु
पवसथेत्रीणिसवनानिपशुरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवाँइंद्रोधानाअत्तुपूष
ण्वान्करंभँसरस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषान्नंकरंभःसर
स्वतीवान्भारतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्यन्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवता ॥ २३ ॥
नांयजमानँसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यँगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनँपु
रोळाशःस्विष्टकृतोयजत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमं

लोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतेयजतीतिचयजतीतिच ॥ २४ ॥ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥
देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंततेसंपादयंतोब्रुवन्हंताजिमया
मसयोनउज्जेष्यतिसप्रथमःसोमस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्य
ताथेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जयावेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जे
ष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतितंतुरीयेत्यार्जंतत्तुरीयभा
गिंद्रोभवत्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायूउदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोज्जितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथ
मित्रावरुणयोरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचनियुत्वाँइंद्रसारथिरितित
स्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनैवानूकाशेनयददइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत्
॥ २५ ॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्चक्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यहैतस्यैं
द्रवायवस्याप्येकेनुष्टुभौपुरोनुवाक्येकुर्वंतिगायत्र्यौयाज्येवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवस्तदपिच्छंदोभ्यांयथायथं
[1]क्लृप्स्येतेइतितत्तन्नादृत्यंव्यृद्धंवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्यायसीतत्समृद्धमथोय

---

[1] 'यथायथंकल्प्स्येते' इतिभाष्यपाठः ।

समेयस्यौतत्कामायतथाकुर्या॑त्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपाप्तंवायव्यापूर्वा॑पुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरैवंयाज्ययोः॑सायावा
यव्यातयाप्राणंकल्पयतिंवायुर्हिंप्राणो॑थयैंद्रवायवीतस्यैंयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिंवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतिंयःप्राणे
चवाचिचंनयज्ञेविषमंकरोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यतेंतस्मात्प्राणाएकनामानौं॑द्विपात्राहूयंतेतस्मा
त्प्राणाद्द्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतिंतेनहोताप्रतिगृह्णा॑त्येषवसुःपुरूवसुरिहवसुःपुरूवसुर्मयिवसुःपुरूवसुर्वा॑क्पावा
चंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयंत्युपहूतावाक्सहप्राणेनो॑पमांवाक्सहप्राणेनह्वयतां॑मुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिंप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑स्तनेवत
दुपह्वयतंएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुंश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिंमैत्रावरुणंभक्षयंत्युपहूतंचक्षुःसहमन
सोंपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतां॑मुपहूताऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतां॑तनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिंप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑स्तानेवतदुपह्वयतंएषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयि
वसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयंत्युपहूतंश्रोत्रंसहात्मनो॑पमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतां॑मुपहूताऋषयोदैव्या
स॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतां॑तनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिंप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावान
स्तन्वस्तपोजा॑स्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचंमैंद्रवायवंभक्षयतिंतस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौंपुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्ष

यतिंतस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषींसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतिंतस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति ॥२७॥ प्रा
णावैद्विदेवत्या॑अनवानंद्विदेवत्यान्यजैत्प्राणानांसंतत्यैंप्राणानामव्यवच्छेदायंप्राणावैद्विदेवत्या॑नद्विदेवत्यानामनुवषट्
कुर्या॑द्यद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्या॑दसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेंत्संस्थावाऽएषायदनुवषट्कारौंयएनंतत्रब्रूया॑दसंस्थिता
न्प्राणान्समतिष्ठिपंत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्या॑त्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यांत्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
प्रेष्यतिंसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिंकाहोतुरागूरितिंप्राणावैद्विदेवत्याऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतां॑गुरावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीया॑द्यएनंतत्रब्रूया॑दागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगां॑त्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्या॑त्तस्मा
त्तत्रहोतातरेणनागुरेतां॑थोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणौंवाग्यज्ञस्यहोतां॑मनसावाइषितावाग्वदतिंयां॑ह्यन्यमनावाचंवदंत्य
सुर्या॑वैसावागदेवजुष्टां॑तद्यदेवात्रमैत्रावरुणो॑द्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजा॑स्तद्यदृतुयाजैश्चरं
तिंप्राणानेवतद्यजमानेदधातिंषळृतुनेतियजंतिंप्राणमेवतद्यजमानेदधतिंचत्वारऋतुभिरितियजंत्यंपानमेवतद्यजमानेद
धतिंद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टां॑व्यानमेवतद्यजमानेदधतिंसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतिंतद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतु
नेतियजंतिंप्राणानांसंतत्यैंप्राणानामव्यवच्छेदायंप्राणावाऋतुयाजा॑नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यां॑दसंस्थितावाऋतवएकैक
एवंयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यां॑दसंस्थितानृतून्त्संस्थापयेंत्संस्थावाएषायदनुवषट्कारौंयएनंतत्रब्रूया॑दसंस्थितानृतून्त्स

मतिष्ठिपंदुष्षमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याःपशवइळा
द्विदेवत्यान्भक्षयित्वैळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातितदाहुरवांतरेळांपूर्वांप्राश्नीया३
त् ॥ होतृचमसंभक्षये ३ त्इति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेद्यद्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति
तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतितस्मादवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेत्तदुभयतोऽन्नाद्यंपरिगृह्णाति
सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणावैद्विदेवत्याआत्माहोतृचमसोद्विदेवत्यानांसंस्रवान्होतृचमसेसमवनयत्यात्म
न्येवतद्धोताप्राणान्त्समवनयतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वंस्तदसुराअकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरानान्ववायंस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
देवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्तंतमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्तमे
षामसुरानप्रत्यबुध्यंततमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वततमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइति
तान्त्समंतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरितितथेतितंतूष्णींशंसेसंस्थापयं
न्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिनिष्केवल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सू

र्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतिवैश्वदेवाग्निमारुतेसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थाप्यतेनारिष्टे
नोदृचमाश्नुवतसतदावावयज्ञःसंतिष्ठतेयदाहोतातूष्णींशंसंशंसतिसयएनंशस्तेतूष्णींशंसउपवावदेदनुवाव्याहरेत्तंब्रूया
देषएवैतामार्तिमारिष्यतिप्रातर्वाववयमद्येमंशस्तेतूष्णींशंसेसंस्थापयामस्तंयथागृहानितंकर्मणानुसमियादेवमेवैनमिद
मनुसमिमऽइतिसहवावतामार्तिमृच्छतियएवंविद्वान्त्संशस्तेतूष्णींशंसउपवावदत्यनुवाव्याहरतितस्मादेवंविद्वान्त्संश
स्तेतूष्णींशंसेनोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥ चक्षूंषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रात
सवनस्यचक्षुषीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुषीसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतितृतीयसव
नस्यचक्षुषीचक्षुष्मद्भिःसवनैराध्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गंलोकमेतियएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसएकासती
व्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादितिनास्ययज्ञेतूष्णीं
शंसंशंसेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतितदुवाआहुःशंसेदेवापिवैतदृत्विजेहितंयद्धोतातूष्णींशंसंनशंसत्यृत्वि
जिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥

ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथनिविदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्ष
त्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रएवतद्विशमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसेत्क्षत्रंवैनिवि

द्विट्सूक्तँक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तँविशैवै
नंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्यंयथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोऽसर्वस्यक्लृप्तिःप्र
जापतिर्वाइदमेकएवाग्रआसंसोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ताद्व्याह
रद्द्वादशकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांसर्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचं
सपूर्वयानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रज
यापशुभिर्यएवंवेद ॥३३॥ अग्निर्देवेद्धइतिशंसंत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयंत्यग्नि
र्मन्विद्धइतिशंसंत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेऽग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयंत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिवायुर्वा
अग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिहोतादेववृतऽइति
शंसंत्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतिहोतामनुवृतइतिशंसंत्ययंवाअग्निर्होताम
नुवृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिप्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्य
थयज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैतच्चरतिरथी
रिवैतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयंत्यतूर्तोहोतेतिशंसंत्ययंवाअग्निरतूर्तोहोतेमंहनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोक

आयातयतितूर्णिर्हव्यवाळितिशंसतिवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिवायु
मेवतदंतरिक्षलोकआयातयंत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसंत्यसौवैदेवोदेवानावहत्येतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतियक्षद
ग्निर्देवोदेवानितिशंसंत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्यजंत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसति
वायुर्वैजातवेदावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति ॥ ३४ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइत्यनुष्टुभः
प्रथमेपदेविहरतितस्मात्स्त्रियूरूविहरतिसमस्यत्युत्तरेपदेतस्मात्पुमानूरूसमस्यतितन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरोति
प्रजात्यैप्रजयातेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदप्रवोदेवायाग्नयइत्येवानुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतिवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोतिस
मस्यत्येवोत्तरेपदेआरंभणतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्त
स्मैस्तर्तवै ॥ ३५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदेवाःसदएवायतनमकुर्वततान्त्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंतते
ततोनपराजयंततस्मादाग्नीध्रउपवसंतिनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंतयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानामसु
राःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआग्नीध्रादे
वसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयन्यदाज्यैरेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्यत्वं
तासांवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामच्छावाकीयाहीयततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौस

हिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौँतस्मादैँद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतीँद्राग्नीहितस्यामध्यास्ताँतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्रकाःसदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकंःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतिंतस्माद्योब्राह्मणौबह्वृचोवीर्यवान्त्स्यांत्सोस्याच्छावाकीयांकुर्यात्तेनैवसाहीनाभवति ॥ ३६ ॥ देवरथोवाएषयद्यज्ञंस्तस्यैतावंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगैंतद्यदाज्येनपवमानमनुशंसतिंप्रउगेणाज्यँदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरंत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यंलोभायनास्यदेवरथोलुभ्यतिंनमनुष्यरथोयएवंवेदंतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रँपावमानीषुसामगाःस्तुवतंआग्नेयंहोताज्यंशंसतिंकथमस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतीतिंयोवाअग्निःसपवमानंस्तदप्येतदृषिणोक्तंमग्निर्ऋषिःपवमानइंत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवंप्रतिपद्यमानस्यंपावमान्योनुशस्ताभवंतिंतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रँगायत्रीषुसामगाःस्तुवतंआनुष्टुभंहोताज्यंशंसतिंकथमस्यगायत्र्योनुशस्ताभवंतीतिंसंपदेतिब्रूयांत्सप्तैताअनुष्टुभंस्तास्त्रिःप्रथमयांत्रिरुत्तमयैकादशभवंतिंविराड्याज्याद्वादशीँनवाएकेनाक्षरेणच्छंदासिवियंतिनद्वाभ्यांताःषोळशगायत्र्योभवँत्येवमुहास्यानुष्टुब्भिरेवप्रतिपद्यमानस्यंगायत्र्योनुशस्ताभवँत्यग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइंत्याग्नेंद्र्यायजतिंनवाएताविंद्राग्नीसंतौऽव्यजयेतांमाग्नेंद्रौवाएतौसंतौऽव्यजयेताँतद्यदाग्नेंद्र्यायजतिविजित्याएवंसाविराट्त्रयस्त्रिंशदक्षराभवतिंत्रयस्त्रिंशद्वैदेवांअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चंतत्प्रथमउक्थमुखेदेवतांअक्षरभाजःकरोत्यंक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिंदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृप्यंतिंतदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यांऽग्नेयंहोताज्यंशंसंत्यथकस्मादाग्नेंद्र्यायजतीतिंयावाआग्नेंद्र्यैंद्राग्नीवैसासैंद्राग्नमेतदुक्थंग्रहेणचतूष्णींशंसेनचैँद्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं ॥ अस्यपातंधियेषितेंत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिंभूरग्निर्ज्योंतिर्ज्योंतिरग्निरिंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रंःसूर्योज्योतिर्ज्योंतिःस्वःसूर्यऽइतिंहोतातूष्णींशंसंशंसतिंतद्यथैवशस्त्रमेवंयाज्या ॥३७॥ होतृजपंजपतिंरेतस्तत्सिंचत्युपांशुजपंत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिःपुराहावाज्जपतिंयद्वैकिंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्रस्यैवतत्परांचँचतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयतेंतस्मात्परांचोभूत्वांचतुष्पादोरेतःसिंचंतिंसम्यङ्द्विपाद्भवतिंतस्मात्सम्यंचोभूत्वांद्विपादोरेतःसिंचंतिंपितामातरिश्वेत्याहंप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वांप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंचंत्यच्छिद्रा[1]पदाधाइतिंरेतोवाअच्छिद्रमतोह्यच्छिद्रःसंभवंत्यच्छिद्रोक्थाकवयःशंसन्नितिंयेवाअनूचानास्तेकवयंस्तइदमच्छिद्रंरेतंःप्रजनयन्नित्येवतदाहंसोमोविश्वविन्नीथानिनेषंद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिंब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमंःस्तुतशस्त्राणिनीथानिचोक्थामदानिचंदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतौदैवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्यैतौहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचंतद्यदेताभ्यामप्रसूतःकरोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिंकृतमस्यकृतंभवतिंनास्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदंवागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरित्याहंप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिंकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्या

---

[1] ‘ पदाधादिति ’ भाष्यपाठः । रेतः अधात् गर्भेस्थापितवान् ।

हंप्रजापतिर्वैकःप्रजापतिःप्रजनयिष्यतीत्येवतदाह ॥ ३८॥ आहूयतूष्णींशंसंशंसतिरेतस्तत्सिक्तंविकरोतिसिक्तिर्वाअ
ग्रेथविकृतिंरुपांशुतूष्णींशंसंशंसत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिस्तिरइवतूष्णींशंसंशंसतितिरइववैरेतांसिविक्रियंतेषट्पदंतू
ष्णींशंसंशंसतिषड्विधोवैपुरुषःषळंगआत्मानमेवतत्षड्विधंषळंगंविकरोतितूष्णींशंसंशस्त्वापुरोरुचंशंसतिरेतस्तद्विकृतंप्र
जनयतिविकृतिर्वाअग्रेथजातिरुच्चैःपुरोरुचंशंसत्युच्चैरेवैनंतत्प्रजनयतिद्वादशपदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासाःसंवत्स
रःसंवत्सरःप्रजापतिःसोस्यसर्वस्यप्रजनयितासयोस्यसर्वस्यप्रजनयितासएवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतिजातवेदोन्यंगांतदाहुर्यत्तृतीयसवनमेवजातवेदसआयतनमथक
स्मात्प्रातःसवनेजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतीतिप्राणोवैजातवेदाःसहिजातानांवेदयावतांवैसजातानांवेदतेभवंतियेषामु
नवेदकिमुतेस्युर्योवाआज्यआत्मसंस्कृतिंवेदतत्सुविदितं ॥ ३९ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइतिशंसतिप्राणोवैप्रप्राणंहीमानिसर्वा
णिभूतान्यनुप्रयंतिप्राणमेवतत्संभावयतिप्राणंसंस्कुरुतेदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसतिमनोवैदीदायमनसोहिनकिंचनपू
र्वमस्तिमनएवतत्संभावयतिमनःसंस्कुरुतेसनःशर्माणिवीतयइतिशंसतिवाग्वैशर्मतस्माद्वाचानुवदंतमाहशर्मवदा[1]स्मा ॥ २८ ॥
अयांसीतिवाचमेवतत्संभावयतिवाचंसंस्कुरुतउतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिश्रोत्रंवैब्रह्मश्रोत्रेणहिब्रह्मशृणोतिश्रोत्रेब्रह्म

---

[1] 'दास्माआयांसीति' भाष्यपाठः । आङ्पूर्वस्ययमउपरमेइत्यस्यछांदसंरूपम् ।

प्रतिष्ठितंश्रोत्रमेवतत्संभावयतिश्रोत्रंसंस्कुरुतेसयंताविप्रएषामितिशंसत्यपानोवैयंतापानेनह्ययंयतःप्राणोनपराङ्भव
त्यपानमेवतत्संभावयत्यपानंसंस्कुरुतऋतावायस्यरोदसीइतिशंसतिचक्षुर्वाऋतंतस्माद्यतरोविवदमानयोराहाहमनु
ष्ठ्याचक्षुषादर्शमितितस्यश्रद्दधतिचक्षुरेवतत्संभावयतिचक्षुःसंस्कुरुतेनूनोरास्वसहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युत्तमयाप
रिदधात्यात्मावैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमानात्मानमेवतत्समस्तंसंभावयत्यात्मानंसमस्तंसंस्कुरुतेयाज्ययायज
तिप्रत्तिर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुतेसएवंविद्वांश्छंदोमयोदेवतामयोब्रह्म
मयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतियएवंवेदयोवैतद्वेदयथाछंदोमयोदेवतामयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतिति
त्सुविदितमित्यध्यात्ममथाधिदैवतं ॥४०॥ षट्पदंतूष्णींशंसंशंसतिषड्वाऋतवऽऋतूनेवतत्कल्पयत्यृतूनप्येतिद्वादशप
दांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासामासानेवतत्कल्पयतिमासानप्येतिप्रवोदेवायाग्नयइतिशंसत्यंतरिक्षंवैप्रांतरिक्षंहीमानि
सर्वाणिभूतान्यनुप्रयंत्यंतरिक्षमेवतत्कल्पयत्यंतरिक्षमप्येतिदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसत्यसौवैदीदाययोसौतपत्येतस्मा
द्धिनकिंचनपूर्वमस्त्येतमेवतत्कल्पयत्येतमप्येतिसनःशर्माणिवीतयइतिशंसत्यग्निर्वैशर्माण्यन्नाद्यानियच्छत्यग्निमेवत
त्कल्पयत्यग्निमप्येत्युतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिचंद्रमावैब्रह्मचंद्रमसमेवतत्कल्पयतिचंद्रमसमप्येतिसयंताविप्रएषामि
तिशंसतिवायुर्वैयंतावायुनाहीदंयतमंतरिक्षंनसमृच्छतिवायुमेवतत्कल्पयतिवायुमप्येत्यृतावायस्यरोदसीइतिशंसति

द्यावापृथिवीवैंरोदसींद्यावापृथिवीएवतत्कल्पयतिंद्यावापृथिवीअप्येतिंनूनोरास्वसहस्रवंत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युंत्तमया परिदधातिंसंवत्सरोवैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमान्त्संवत्सरमेवतत्समस्तंकल्पयतिंसंवत्सरंसमस्तमप्येतिंयाज्यया यजतिवृष्टिर्वैयाज्याविद्युदेवंविद्युद्धीदंवृष्टिमन्नाद्यंसंप्रयच्छतिंविद्युतमेवतत्कल्पयतिंविद्युतमप्येतिंसएवंविद्वानेतन्मयोंदेवतामयोभवतिभवति ॥ ४१ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिद्वितीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथतृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः॥हरिः ॐ॥ग्रहोक्थंवाएतद्यत्प्रउगँनवप्रातर्ग्रहागृह्यंतेनवभिर्बहिष्पवमानेस्तुवतेस्तुतेस्तोमेदशमंगृह्णातिहिंकारइतरासांदशमःसोसासंमावायव्यंशंसतितेनवायव्यउक्थवानैंद्रवायवंशंसतितेनैंद्रवायवउक्थवान्मैत्रावरुणंशंसतितेनमैत्रावरुणउक्थवानाश्विनंशंसतितेनाश्विनउक्थवानैंद्रंशंसतितेनशुक्रामंथिनाउक्थवंतौवैश्वदेवंशंसतितेनाग्रयणउक्थवान्त्सारस्वतंशंसतिनसारस्वतोग्रहोस्तिवाक्तुसरस्वतीयेतुकेचवाचाग्रहागृह्यंतेतेस्यसर्वेशस्तोक्थाउक्थिनोभवंतियएवंवेद ॥ १ ॥ अन्नाद्यंवाएतेनावरुंधेयत्प्रउगमन्यान्यादेवताप्रउगेशस्यतेऽन्यदन्यदुक्थंप्रउगेक्रियतेऽन्यदन्यदस्यान्नाद्यँ[1]ग्रहेषुध्रियतेयएवंवेदैतद्धवैयजमानस्याध्यात्मतममिवोक्थंयत्प्रउगंतस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतममिवेत्याहुरेतेनह्येनंहोतासंस्करोतीतिवायव्यंशंसतितस्मादाहुर्वायुःप्राणःप्राणोरेतोरेतःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतियद्वायव्यंशंसतिप्राणमेवास्यतत्संस्करोत्यैंद्रवायवंशंसतियत्रवावप्राणस्तदपानोयदैंद्रवायवंशंसतिप्राणापानावेवास्यतत्संस्करोतिमैत्रावरुणंशंसतितस्मादाहुश्चक्षुःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतियन्मैत्रावरुणंशंसतिचक्षुरेवास्यतत्संस्करोत्याश्विनंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतउपवैशुश्रूषतेनिवैध्यायतीतियदाश्विनंशंसतिश्रोत्रमेवास्यतत्संस्करोत्यैंद्रंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतैप्रतिधारयतिवैग्रीवाअथोशिरइतियदैंद्रंशंसतिवीर्यमेवास्यतत्संस्करोतिवैश्वदेवंशंसतितस्मात्कुमारोजातःपश्चेवप्रचरतिवैश्वदेवानिह्यंगानियद्वैश्वदेवंशंसत्यंगान्येवास्यतत्संस्करोतिसारस्वतंशंसतितस्मात्कुमारंजातंजघन्यावागाविशतिवाग्घिसरस्वतीयत्सारस्वतंशंसतिवाचमेवास्यतत्संस्करोत्येषवैजातोजायतेसर्वाभ्यएताभ्योदेवताभ्यःसर्वेभ्यउक्थेभ्यःसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसर्वेभ्यःप्रउगेभ्यःसर्वेभ्यःसवनेभ्योयएवंवेदयस्यचैवंविदुषएतच्छंसंति ॥२॥ प्राणानांवाएतदुक्थंयत्प्रउगंसप्तदेवताःशंसतिसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवतत्प्राणान्दधातिकिंसयजमानस्यपापभद्रमाद्रियेतेतिहस्माहयोस्यहोतास्यादित्यत्रैवैनंयथाकामयेततथाकुर्याद्यंकामयेतप्राणेनैनंव्यर्धयानीतिवायव्यमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंप्राणेनैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतप्राणापानाभ्यामेनंव्यर्धयानीत्यैंद्रवायवमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंप्राणापानाभ्यामेवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतचक्षुषैनंव्यर्धयानीतिमैत्रावरुणमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंचक्षुषैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतश्रोत्रेणैनंव्यर्धयानीत्याश्विनमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंश्रोत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतवीर्येणैनंव्यर्धयानीत्यैंद्रमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंवीर्येणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतांगैरेनंव्यर्धयानीतिवैश्वदेवमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धमंगैरेवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतवाचैनंव्यर्धयानीतिसारस्वतमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंवाचैवैनंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वैरेनमंगैःसर्वेणात्मनासमर्धयानीत्येतदेवास्ययथापूर्वमृजुक्लृप्तंशंसेत्सर्वैरेवैनंतदंगैःसर्वे[illegible]मनासमर्ध

---

[1] ‘ गृहेषु ’ इतिभाष्यपाठः ।

यतिंसवैंरंगैःसर्वेणात्मनासमृध्यंतेयएवंवेद ॥ ३ ॥ तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंमाग्नेयीषुसामगाःस्तुवतैवायव्ययाहो
ताप्रतिपद्यतेंकथमस्याग्नेय्योनुशस्ताभवंतींत्यग्नेर्वाएताःसर्वास्तन्वोयदेतादेवताःसयदग्निःप्रवानिवदहतिंतदस्यवाय
व्यंरूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्यथयद्द्वैधमिवकृत्वादहतिंद्वौवाइंद्रवायूतदस्यैंद्रवायवंरूपैंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदुच्चहृष्यति
निचहृष्यतिंतदस्यमैत्रावरुणंरूपैंतदस्यतेनानुशंसतिंसयदग्निर्घोरसंस्पर्शस्तदस्यवारुणंरूपैंतंयद्घोरसंस्पर्शंसंतंमित्रकृत्ये
वोपासतेंतदस्यमैत्रंरूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्यथयदेनंद्वाभ्यांबाहुभ्यांद्वाभ्यामरणीभ्यांमंथंतिंद्वौवाअश्विनौतदस्याश्वि
नंरूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्यथयदुच्चैर्घोषस्तनयंन्बबबाकुर्वन्निवदहतिंयस्माद्भूतानिविजंतेतदस्यैंद्रंरूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्य
थयदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिंतदस्यवैश्वदेवंरूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्यथयत्स्फूर्जयन्वाचमिववदन्दहतिंतदस्यसारस्वतं
रूपैंतदस्यतेनानुशंसंत्येवमुहास्यवायव्ययैवप्रतिपद्यमानस्यंतृचेनतृचेनैवैताभिर्देवताभिःस्तोत्रियोनुशस्तोभवतिंविश्वे
भिःसोम्यंमध्वंग्नइंद्रेणवायुना ॥ पिबामित्रस्यधामभिरितिंवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतिंयथाभागंतद्देवताः
प्रीणाति ॥ ४ ॥ देवपात्रंवाएतंद्यद्वषट्कारोवषट्करोतिंदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तर्पयंत्यनुवषट्करोतिंतद्यथादोश्वान्वागावांपु
नरभ्याकारंतर्पयैंत्येवमेवैतद्देवताःपुनरभ्याकारंतर्पयंतिंयदनुवषट्करोतींमानेवाग्नीनुपासतइत्याहुर्धिष्ण्यानंथकस्मात्पू
वस्मिन्नेवजुह्वतिंपूर्वस्मिन्वषट्कुर्वंतीतिंयदेवसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिंतेनधिष्ण्यान्प्रीणात्यसंस्थितान्त्सोमान्भक्षयं

तीत्याहुर्येषानानुवषट्करोतिंकोनुसोमस्यस्विष्टकृद्भागइतिंयद्वावसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिंतेनैवसंस्थितान्त्सोमा
न्भक्षयंतिंसउएवसोमस्यंस्विष्टकृद्भागोवषट्करोति ॥ ५ ॥ वज्रोवाएषयद्वषट्कारोयंद्विष्यात्तंध्यायेद्वषट्करिष्यंस्तस्मिन्नेवतं
वज्रमास्थापयतिंषळितिवषट्करोतिंषड्वाऋतवंऋतूनेवतत्कल्पयंत्यृतून्प्रतिष्ठापयंत्यृतून्वैप्रतितिष्ठतंइदंसर्वमनुप्रतितिष्ठ
तिंयदिदंकिंचप्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदुहस्माहहिरण्यदन्बैदंएतानिवाएतेनषट्प्रतिष्ठापयतिंद्यौरंतरिक्षेप्रतिष्ठितांतरिक्षं
पृथिव्यांपृथिव्यप्स्वापःसत्यैसत्यंब्रह्मणिब्रह्मतपसींत्येताएवतत्प्रतिष्ठाःप्रतितिष्ठंतींरिदंसर्वमनुप्रतितिष्ठतियदिदंकिंचप्र
तितिष्ठतियएवंवेदंवौषळितिवषट्करोत्यंसौवाववावृतवर्षंळेतमेवतदृतुष्वादधांत्यृतुषुप्रतिष्ठापयतिंयादृगिववैदेवेभ्यः
करोतिंतादृगिवास्मैदेवाःकुर्वंति ॥ ६ ॥ त्रयोवैवषट्कारावज्रोधामच्छद्रिक्तःसयमेवोच्चैर्बलिवषट्करोतिंसवज्रस्तंतंप्रहरतिं
द्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैंतस्मात्सभ्रातृव्यवतावषट्कृत्योऽथयःसमःसंततोंनिर्हाणर्चःसधामच्छंत्तं
तंप्रजाश्चपशवश्चानूपतिष्ठंतेंतस्मात्सप्रजाकामेनंपशुकामेनवषट्कृत्योऽथयेनैवषळवराध्नोतिंसरिक्तोरिणक्त्यात्मानंरि
णक्तियजमानंपापीयान्वषट्कर्ताभवतिंपापीयान्यस्मैवषट्करोतिंतस्मात्तस्याशांनेयांत्किंसयजमानस्यंपापभद्रमाद्रियेते
तिहस्माहयोस्यहोतास्यादित्यंत्रैवैनंयथाकामयेतंतथाकुर्याद्यंकामयेतंयथैवानीजानोभूंत्तथैवेजानःस्यादितिंयथैवास्य
ऋचंब्रूयात्तंथैवास्यवषट्कुर्यांत्सदृशमेवैनंतत्करोतिंयंकामयेतपापीयान्त्स्यादित्युच्चैस्तरामस्यऽऋचमुक्त्वांशनैस्तरांव

षट्कुर्यात्पापीयांसमेवैनंतत्करोतियंकामयेतश्रेयान्त्स्यादितिशनैस्तरामस्यऋचमुक्त्वोच्चैस्तरांवषट्कुर्याच्छ्रियऽएवैनं
तच्छ्रियामादधातिसंततमृचावषट्कृत्यसंतत्यैसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद ॥ ७ ॥ यस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्या
त्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्त्साक्षादेवतद्देवतांप्रीणातिप्रत्यक्षाद्देवतांयजतिवज्रोवैवषट्कारःसएषप्रहृतोशांतोदीदायतस्य
हैतस्यनसर्वऽइवशांतिंवेदनप्रतिष्ठांतस्माद्धाप्येतर्हिभूयानिवमृत्युस्तस्यहैषैवशांतिरेषाप्रतिष्ठावागित्येवतस्माद्वषट्कृ
त्यवषट्कृत्यवागित्यनुमंत्रयेतसएनंशांतोनहिनस्तिवषट्कारमामांप्रमृक्षोमाहंत्वांप्रमृक्षंबृहतामनऽउपह्वयेव्यानेनशरी
रंप्रतिष्ठासिप्रतिष्ठांगच्छंप्रतिष्ठांमागमयेतिवषट्कारमनुमंत्रयेततदुहस्माहदीर्घमेतत्सदप्रभ्वोजःसहऽओजइत्येववषट्का
रमनुमंत्रयेतौजश्चहवैसहश्चवषट्कारस्यप्रियतमेतन्वौप्रियेणैवैनंतद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदवा
ग्वैप्राणापानौचवषट्कारस्तएतेवषट्कृतेवषट्कृतेव्युत्क्रामंतिताननुमंत्रयेतवागोजःसहओजोमयिप्राणापानावि
त्यात्मन्येवतद्धोतावाचंचप्राणापानौचप्रतिष्ठापयतिसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ८ ॥ यज्ञोवैदेवेभ्य
उदक्रामत्तंप्रैषैःप्रैषमैच्छन्यत्प्रैषैःप्रैषमैच्छंस्तत्प्रैषाणांप्रैषत्वंतंपुरोरुग्भिःप्रारोचयन्यत्पुरोरुग्भिःप्रारोचयंस्तत्पुरोरुचांपु
रोरुक्त्वंतंवेद्यामन्वविंदन्यद्वेद्यामन्वविंदंस्तद्वेदेर्वेदित्वंतंवित्तंग्रहैर्व्यगृह्णतयद्वित्तंग्रहैर्व्यगृह्णततद्ग्रहाणांग्रहत्वंतंवित्त्वा
निविद्भिर्न्यवेदयन्यद्वित्त्वानिविद्भिर्न्यवेदयंस्तन्निविदांनिवित्त्वंमहद्वावनष्टैष्यभ्यल्पंवेच्छतियतरोवावतयोर्ज्यायइ

त्वाभीच्छतिसएवतयोःसाधीयइच्छतियउएवप्रैषान्वर्षीयसोवर्षीयसोवेदसउएवतान्साधीयोवेदनष्टैष्यंह्येतद्यत्प्रैषास्त
स्मात्प्रह्वस्तिष्ठन्प्रेष्यति ॥९॥ गर्भावाएतउक्थानांयन्निविदस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेतस्मात्परांचोगर्भाधी
यंतेपरांचःसंभवंतियन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेतस्मान्मध्येगर्भाधृतायदंततस्तृतीयसवनेधीयंतेतस्मादमुतोर्वाचोगर्भाः
प्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदपेशावाएतउक्थानांयन्निविदस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेय
थैवप्रवयणतःपेशःकुर्यात्तादृक्तद्यन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेयथैवमध्यतःपेशःकुर्यात्तादृक्तद्यदंततस्तृतीयसवनेधीयंते
यथैवावप्रज्जनतःपेशःकुर्यात्तादृक्तत्सर्वतोयज्ञस्यपेशसाशोभतेयएवंवेद ॥ १० ॥ सौर्यावाएतादेवतायन्निविदस्तद्य
त्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेमध्यतोमध्यंदिनेततस्तृतीयसवनआदित्यस्यैवतद्व्रतमनुपर्यावर्ततेपच्छोवैदेवायज्ञं
समभरंस्तस्मात्पच्छोनिविदःशस्यंतेयद्वैतद्देवायज्ञंसमभरंस्तस्मादश्वःसमभवत्तस्मादाहुरश्वंनिविदांशंस्त्रेदद्यादितितदु
खलुवरमेवददतिननिविदःपदमतीयाद्यन्निविदःपदमतीयाद्यज्ञस्यतच्छिद्रंकुर्याद्यज्ञस्यवैछिद्रंस्रवद्यजमानोनुपापीया
न्भवतितस्मान्ननिविदःपदमतीयान्ननिविदःपदेविपरिहरेद्यन्निविदःपदेविपरिहरेन्मोहयेद्यज्ञंमुग्धोयजमानःस्यात्त
स्मान्ननिविदःपदेविपरिहरेन्ननिविदःपदेसमस्येद्यन्निविदःपदेसमस्येद्यज्ञस्यतदायुःसंहरेत्प्रमायुकोयजमानःस्यात्तस्मा
न्ननिविदःपदेसमस्येत्प्रेदंब्रह्मप्रेदंक्षत्रमित्येतेएवसमस्येद्ब्रह्मक्षत्रयोःसंश्रित्यैतस्माद्ब्रह्मचक्षत्रंचसंश्रितेनतृचंनचतुर्ऋचम

तिमन्येतनिविद्वानं॑मेकैकंवैनिविदःपदमृचंसूक्तंप्रतितस्मान्नतृचंनचतुर्ऋचमतिमन्येतनिविद्वानँनिविदाह्येवस्तोत्रमति
शस्तंभव॑त्येकांपरिशिष्यं॑तृतीयसवनेनिविदंदध्यां॑द्यद्धेपरिशिष्यदध्यां॑त्प्रजननंतदुपहन्यां॑द्गर्भैस्तत्प्रजाव्यर्धयेत्तस्मादेका
मेवपरिशिष्यं॑तृतीयसवनेनिविदंदध्यां॑न्नसूक्तेननिविदमतिपद्येतं॑येनसूक्तेननिविदमतिपद्येतं॑नतत्पुनरुपनिवर्तेतं॑वास्तु
हमेवतदन्यत्तद्दैवतँतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यं॑तस्मिन्निविदंदध्यां॑न्माप्रगामपथोवयमितिं॑पुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिं॑पथोवाएषप्रै
तियोयज्ञेमुह्यतिं॑मायज्ञादिंद्रसोमिनइतिं॑यज्ञादेवतंनप्रच्यवतेंमांतस्थुर्नो॑अरातयइत्यं॑रातीयतएवतदपहंतिं॑योयज्ञस्यप्र
साधनं॑स्तंतुर्देवेष्वाततः ॥ तमाहुतंनशीमहीतिं॑प्रजावैतंतुः॑प्रजामेवास्माऽएतत्संतनोतिं॑मनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसो
मेनेतिं॑मनसावैयज्ञस्तायतें॑मनसाक्रियतें॑सैवतत्रप्रायश्चित्तिःप्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥

देवविशःकल्पयितव्याऽइत्याहुं॑श्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठाप्यमितिं॑शोंसावोमित्याह्वयतें॑प्रातःसवनेत्र्यक्षरेणं॑शंसामोदैवो
मित्यध्वर्युंःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणं॑तदष्टाक्षरंसंपद्यतेंऽष्टाक्षरावैगायत्रीं॑गायत्रीमेवतत्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतां॑मुक्थं
वाचीत्याहं॑शस्त्वाचतुरक्षरं॑मोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरैंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेंऽष्टाक्षरावैगायत्रीं॑गायत्रीमेवतदुभयतं॑ःप्रा
तःसवनेचीक्लृपतां॑मध्वर्यों॑शोंसावोमित्याह्वयतेंमध्यंदिनेषळक्षरेणं॑शंसामोदैवोमित्यध्वर्युंःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणं॑तदेका
दशाक्षरंसंपद्यतंऽएकादशाक्षरावैत्रिष्टुं॑प्त्रिष्टुभमेवतत्पुरस्तान्मध्यंदिनेचीक्लृपतां॑मुक्थंवाचींद्रायेत्याहं॑शस्त्वासप्ताक्षरं

मोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरैंतदेकादशाक्षरंसंपद्यतं॑एकादशाक्षरावैत्रिष्टुं॑प्त्रिष्टुभमेवतदुभयतौंमध्यंदिनेचीक्लृपतां॑मध्व
र्योंशोशोंसावोमित्याह्वयतेंतृतीयसवनेसप्ताक्षरेणं॑शंसामोदैवोमित्यध्वर्युंःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणं॑तद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वा
दशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतत्पुरस्तात्तृतीयसवनेचीक्लृपतां॑मुक्थंवाचींद्रायदेवेभ्यइत्याहं॑शस्त्वैकादशाक्षरं॑मोमित्यध्व
र्युरेकाक्षरैंतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतदुभयतं॑स्तृतीयसवनेचीक्लृपतांतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवा
चं॑यद्गायत्रेअधिगायत्रमाहितंत्रैष्टुभाद्वात्रैष्टुभंनिरतक्षत । यद्वाजगज्जगत्याहितँपदँयइत्तद्विदुस्तेअमृतत्वमानशुरित्यैत
द्वैतच्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठापयतिं॑कल्पयतिदेवविशोयएवंवेद ॥१२॥ प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानिव्यभजं॑त्स
गायत्रीमेवाग्नयेवसुभ्यःप्रातःसवनेभजं॑त्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यंदिनेजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यं॑आदित्येभ्यस्तृतीयस
वनेऽथास्ययत्स्वंछंदआसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहं॑दच्छावाकीयामभिसैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वंन्वेवदेवानांपापिष्ठोसियस्यते
हंस्वंछंदोस्मियांमोदंतमभ्युदौहीरच्छावाकीयामभीतितदजानां॑त्सस्वंसोममाहरं॑त्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभं
तस्मादनुष्टुबग्रि[१]यामुख्यायुज्यतेसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदं॑स्वेवैसतत्सोमेकल्पयंत्तस्मा
द्यत्रक्वचयजमानवशोभवतिकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्यजमानोवशीयजते ॥१३॥ अग्निर्वैदे

---

[१] 'बग्र्यामुख्या' इतिभाष्यपाठः ।

वानाहोतासीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदत्सोनुष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तमाज्येसीदत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंमाध्यंदिनेपवमानेसीदत्सोनुष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्नोत्सत्तुंप्राणावैबृहत्यःप्राणानेवतन्नाशक्नोद्व्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोताबृहतीषुस्तोत्रियेणैवप्रतिपद्यतेप्राणावैबृहत्यःप्राणानेवतदभिप्रतिपद्यतेतंतृतीयपवमानेसीदत्सोनुष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदत्सवैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामद्वज्रोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायज्ञायज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायामृत्युंनुदतेससर्वान्पाशान्त्सर्वान्त्स्थाणून्मृत्योरतिमुच्यस्वस्त्येवोदमुच्यतस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वानास्तृषीतिमन्यमानःपराःपरावतोगच्छत्सपरमामेवपरावतमगच्छदनुष्टुब्वैपरमापरावद्वाग्वाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तंपूर्वेद्युःपितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यःक्रियतउत्तरमहर्देवान्यजंतेतेब्रुवन्नभिषुणवामैवंतथाबावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेभ्यषुण्वंस्तआत्वारथंयथोतयइत्येवैनमावर्तयन्निदंवसोसुतमंधइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवदिंद्रनेदीयएदिहीत्येवैनंमध्यंप्रापादयंतागतेंद्रेणयज्ञेनयजतेसेंद्रेणयज्ञेनराध्नोतियऽएवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रंवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुस्तंमरुतएवस्वापयोनाजहुःप्राणावैमरुतःस्वापयःप्राणाहैवैनंतंनाजहुस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथः

शस्यतआस्वापेस्वापिभिरित्यपिहयद्यैंद्रमेवांतऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंमरुत्वतीयंभवत्येषचेदच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यतआस्वापेस्वापिभिरिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्पत्यंप्रगाथंशंसतिबृहस्पतिपुरोहितावैदेवाअजयन्स्वर्गंलोकंव्यस्मिंल्लोकेजयंतंतथैवैतद्यजमानोबृहस्पतिपुरोहितएवजयतिस्वर्गंलोकंव्यस्मिंल्लोकेजयतेतौवाएतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेतदाहुर्यन्नकिंचनास्तुतंसत्पुनरादायंशस्यतेऽथकस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेइतिपवमानोकथंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंषट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेषट्सुबृहतीषुतिसृषुत्रिष्टुप्सुसवाएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानस्तदाहुःकथंतएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतीतियेएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदोयोगायत्रोनुचरस्ताभिरेवास्यगायत्र्योनुशस्ताभवंत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्यांबृहत्योनुशस्ताभवंतितासुवाएतासुबृहतीषुसामगारौरवयौधाजयाभ्यांपुनरादायंस्तुवतेतस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेतच्छस्त्रेणस्तोत्रमन्वैतियेएवत्रिष्टुभौधाय्येयत्रैष्टुभंनिविद्धानंताभिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवंत्येवमुहास्यैषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतिएवंवेद ॥१७॥ धाय्याःशंसतिधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमाँल्लोकानधयद्यंयंकाममकामयततथैवैतद्यजमानोधाय्याभिरेवेमाँल्लोकान्धयतियंयंकामंकामयतेयएवंवेदयदेवधाय्या३ः ॥ यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यच्छिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधुस्तद्धाय्यानांधाय्यात्वमच्छिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः ॥ स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्यास्त

द्यथासूच्यावासःसंदधदियादेवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः॥तान्युवाएतान्युपसदामेवो
क्थानियद्धाय्याअग्निर्नेतेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वं
त्यपइतिवैष्णवीतृतीयोपसत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेद
यश्चैवंविद्वान्धाय्याःशंसतितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानीमइतिवदंतस्तत्त
न्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरःपर्जन्यो[1]वर्ष्टौःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतंमत्यंनमिहेविनयंतीतिविनीत
वंद्यद्विनीतवत्तद्विक्रांतवंद्यद्विक्रांतवत्तद्वैष्णवंवाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिवृष्टिवनिमारुतंवै
ष्णवमैंद्रंसावाएषातृतीयसवनभाजनासतीमध्यंदिनेशस्यतेतस्माद्धेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगविनी
मायंतिसोजगतींजागताहिपशवआत्मायजमानस्यमध्यंदिनंस्तद्यजमानेपशून्दधाति ॥ १८ ॥ मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसति
पशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयज
मानंहवाएतेनयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजनयतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्धगौरिवीतंगौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठं
स्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमपश्यत्तेनस्वर्गंलोकमजयत्तथैवैतद्यजमानएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्यार्धाःश

---

[1] 'न्योवर्ष्टौः' इतिभाष्यपाठः । वर्ष्टौः वृष्टेः ईश्वरो मेघ इति तत्रार्थः ।

स्त्वार्धाःपरिशिष्यमध्येनिविदंदधातिस्वर्गस्यहैषलोकस्यरोहोयन्निवित्स्वर्गस्यहैतल्लोकस्याक्रमणंयन्निवित्तामाक्रममा
णइवशंसेदुपैवयजमानंनिगृह्णीतयोस्यप्रियःस्यादितिनुस्वर्गकामस्याथाभिचरतोयःकामयेतक्षत्रेणविशंहन्यामितित्रि
स्तर्हिनिविदासूक्तंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवतद्विशंहंतियःकामयेतविशाक्षत्रंहन्यामितित्रिस्तर्हिसूक्तेननिविदं
विशंसेत्क्षत्रंनिविद्विट्सूक्तंविशैवतत्क्षत्रंहंतियउकामयेतोभयतएनंविशःपर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्तर्हिनिविदंव्याह्व
यीतोभयतएवैनंतद्विशःपर्यवच्छिनत्तीतिन्वभिचरतइतरथात्वेवस्वर्गकामस्यवयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रमित्युत्तमयापरि
दधातिप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः॥ अपध्वांतमूर्णुहीतियेनतमसाप्रावृतोमन्येततन्मनसागच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यतेपू
र्धिचक्षुरितिचक्षुषीमरीमृज्येताजरसंहचक्षुष्मान्भवतियएवंवेदमुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धानितिपाशावैनिधामुमुग्ध्य
स्मान्पाशादिवबद्धानित्येवतदाह ॥ १९ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहनिष्यन्सर्वादेवताअब्रवीदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमितितथेति
तंहनिष्यंतआद्रवंस्तोवेन्मांवैहनिष्यंतआद्रवंतिहंतेमान्भीषयाइतितानभिप्राश्वसीत्तस्यश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवा
अद्रवन्मरुतोहैनंनाजहुःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवैनमेतांवाचंवदंतउपातिष्ठंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचवृत्रस्य
त्वाश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवाअजहुर्येसखायः ॥ मरुद्भिरिंद्रसख्यंतेअस्त्वथेमाविश्वाःपृतनाजयासीतिसोवेदिमेवैकि
लमेसचिवाइमेमाकामयंतहंतेमानस्मिन्नुक्थआभजाइतितानेतस्मिन्नुक्थआभजदथहैतेतर्ह्युभेएवंनिष्केवल्येउक्थेआस

तुर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णाति॑मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसति॑मरुत्वतीयंसूक्तंशंसति॑मरुत्वतीयांनिविदंदधातिमरुतासाभक्तिर्मरुत्व
तीयमुक्थंशस्त्वा॑मरुत्वतीययायजति॑यथाभागंतद्देवताःप्रीणाति॑येत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धन्येशाबरेहरिवोयेगविष्टौ ॥
येत्वानूनमनुमदंतिविप्रा॑ःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरिति॑यत्रयत्रैवैभिर्व्यजयत॑यत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणै
नान्त्ससोमपीथान्करोति ॥ २० ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वा॑सर्वा॑विजितीर्विजित्या॑ब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानि॑यत्त्वमहंमहान
सानीति॑सप्रजापतिरब्रवीदथकोहमिति॑यदेवैतदवोचइत्यब्रवी॑त्ततोवैकोनामप्रजापतिरभव॑त्कोवैनामप्रजापति॑र्यन्म
हानिंद्रोभव॑त्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वंसमहान्भूत्वादेवताऽअब्रवी॑दुद्धारंमउद्धरतेति॑यथाप्येतर्हीच्छाति॑योवैभवति॑यःश्रेष्ठ
तामश्नुतेसमहान्भवति॑तंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वंयत्तेभविष्यतीति॑सएतंमाहेंद्रंग्रहमब्रूत॑माध्यंदिनंसवनानां॑निष्केव
ल्यमुक्थानां॑त्रिष्टुभंछंदसां॑पृष्ठंसाम्नां॑तमस्माउद्धारमुदहरन्नुदस्माउद्धारंहरंति॑यएवंवेदतंदेवाअब्रुवन्त्सर्वंवाअवोचथा
अपिनोत्रास्त्विति॑सनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादिति॑तमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्निति॑तानीक्षतैव ॥ २१ ॥ तेदेवाअब्रुवन्नियं
वाइंद्रस्यप्रियाजाया॑वावाताप्रासहानामा॑स्यामेवेच्छामहाइति॑तथेति॑तस्यामैच्छंत॑सैनानब्रवीत्प्रातर्वःप्रतिवक्तास्मीति॑
तस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंते॑तस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविच्छते॑तांप्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्यपद्यत॑यद्वावानपुरुतमंपुराषाळावृ
त्रहेंद्रोनामान्यप्राः ॥ अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मा॑नितींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मा॑न्यदीमुश्मसिकर्तवेकरत्तदिति॑यदेवै

तदवोचामा॑करत्तदित्येवैनां॑स्तदब्रवी॑त्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तु॑यानोस्मिन्नवैकमविददिति॑तथेति॑तस्याअप्यत्राकुर्वं
स्तस्मादेषात्रापिशस्यतेयद्वावानपुरुतमंपुराषाळिति॑सेनावाइंद्रस्यप्रियाजाया॑वावाताप्रासहानाम॑कोनामप्रजापतिःश्व
शुरस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धा॑त्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहेकस्त्वापश्यतीति॑तद्यथैवा
दःस्नुषाश्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेना॑भज्यमानानिलीयमानैति॑यत्रैवंविद्वांस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्यैत
रांसेनामभ्यस्यति॑प्रासहेकस्त्वापश्यतीति॑तानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्विति॑तेदेवाअब्रुवन्विराड्याज्यास्तु॑निष्केवल्यस्य
यात्रयस्त्रिंशदक्षरा ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसव॑एकादशरुद्राद्वादशादित्या॑ःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च॑देवताअक्षरभा
जःकरोत्यक्षरमक्षरमेवंतद्देवताअनुप्रपिबंति॑देवपात्रेणैवतद्देवास्तृप्यंति॑यंकामयेतानायतनवान्त्स्यादित्यविराजास्यय
जेद्गायत्र्यावात्रिष्टुभावा॑न्येनवाछंदसावषट्कुर्यादनायतन वंतमेवैनंतत्करोति॑यंकामयेतायतनवान्त्स्यादितिविराजा
स्ययजेत्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतया॑यतनवंतमेवैनंतत्करोति ॥२२॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचास्तां॑सैवनामर्गासीद
मोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइति॑नेत्यब्रवीत्सामज्यायान्वाअतोममहिमेति॑तेद्वेभूत्वोपा
वदतां॑तेनप्रतिचनसमवदत॑तास्तिस्रोभूत्वोपावदं॑स्तत्तिसृभिःसमभवद्यत्तिसृभिःसमभवं॑स्तस्मात्तिसृभिःस्तुवंति॑तिसृ
भिरुद्गायंति॑तिसृभिर्हिसामसंमितं॑तस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंति॑नैकस्यैबहवःसहपतयो॑यद्वैतत्साचामश्चसमभवतां

तत्सामाभवत्तत्साम्नःसामत्वँसामन्भवतियएवंवेदयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेससामन्भवत्यसामन्यइतिहिनिंदंतितेवैपंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्चहिंकारश्चप्रस्तावश्चप्रथमाचर्ऋगुद्गीथश्चमध्यमाचप्रतिहारश्चोत्तमाचनिधनंचवषट्कारश्चतेयत्पंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतांतस्मादाहुःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवइतियदुविराजंदशिनीमभिसमपद्येतांतस्मादाहुर्विराजियज्ञोदशिन्यांप्रतिष्ठितइत्यात्मावैस्तोत्रियःप्रजानुरूपःपत्नीधाय्यापशवःप्रगाथोगृहाःसूक्तंसवाअस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चप्रजयाचपशुभिश्चगृहेषुवसतियएवंवेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मावैस्तोत्रियस्तंमध्यमयावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेनुरूपंशंसतिप्रजावाअनुरूपःसउच्चैस्तरामिवानुरूपःशंस्तव्यःप्रजामेवतच्छ्रेयसीमात्मनःकुरुतेधाय्यांशंसतिपत्नीवैधाय्यासानीचैस्तरामिवधाय्याशंस्तव्याऽप्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतियत्रैवंविद्वान्नीचैस्तरांधाय्यांशंसतिप्रगाथंशंसतिसःस्वरवत्यावाचाशंस्तव्यःपशवोवैस्वरःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्याइंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतितद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तंनिष्केवल्यंहैरण्यस्तूपमेतेनवैसूक्तेनहिरण्यस्तूपआंगिरसइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदगृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रतिष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २४ ॥

इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमोवैराजामुष्मिंल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऽऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितितेब्रुवंश्छंदांसियूयंनइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतंस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्षतेछंदांसिवैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवछंदांस्यासन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथमोदपतत्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्यवित्तादीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागताहिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोर्धादध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानीयंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्भिताआहरत् ॥ २५ ॥ तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजानमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमितितथेतिसोदपतत्तांदेवाःसर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेत्येतद्वैसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियःस्यात्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छातिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपालान्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखेनचसोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांतानिचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्यस्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यकोभवत्तस्मात्सनखमिवयद्धश्रमस्रवत्सावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयदनीकमासीत्ससर्पोनिर्दंशयभवत्सहसस्वजोयानिपर्णानितेमंथावलायानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसोंधाहिःसोसातथे

षुरभवत्॥२६॥सायद्दक्षिणेनपदासमगृभ्णांत्तत्प्रातःसवनमभवंत्तद्गायत्रीस्वमायतनमकुरुतंतस्मात्तत्समृद्धतमंमन्यंते सर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिंश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदांऽथयत्सव्येनपदासमगृभ्णांत्तन्माध्यंदिनंसवनमभवंत्तद्धिस्रंसततद्धिस्रस्तंनान्वाप्नोत्पूर्वंसवनंतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतस्मिंस्त्रिष्टुभंछंदसामदधुंरिंद्रंदेवतानांतेनतत्समावद्वीर्यमभवंत्पूर्वेणसवनेनोंभाभ्यासवनाभ्यांसमावद्वीर्याभ्यांसमावज्जामीभ्यांराध्नोतियएवंवेदांऽथयन्मुखेनसमगृभ्णांत्तत्तृतीयसवनमभवंत्तस्यपतंतीरसमधयंत्तद्धीतरसंनान्वाप्नोत्पूर्वेंसवनेंतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतत्पशुष्वपश्यंस्तद्यदाशिरमवनयंत्याज्येनपशुनाचरंतिंतेनतत्समावद्वीर्यमभवंत्पूर्वाभ्यांसवनाभ्यांसर्वैःसवनैःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभीराध्नोतियएवंवेद॥२७॥तेवाइमेइतरेछंदसींगायत्रीमभ्यवदेतांवित्तंनावक्षराण्यनुपर्यागुरितिंनेत्यब्रवीद्गायत्रींयथावित्तमेवनइतिंतेदेवेषुप्रश्नमैतांतेदेवाअब्रुवन्यथावित्तमेववइतिंतस्माद्धाप्येतर्हिवित्याव्याहुर्यथावित्तमेवनइतिंततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवंत्र्यक्षरात्रिष्टुंबेकाक्षराजगतींसाष्टाक्षरागायत्रींप्रातःसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोत्रिष्टुप्त्र्यक्षरांमाध्यंदिनंसवनमुद्यंतुंतागायत्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्विंतिंसातथेत्यब्रवीत्रिष्टुंप्तांवैमैतैरष्टाभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथेतितामुपसमदधांदेतद्वैतद्गायत्र्यैमध्यंदिनेयन्मरुत्वतीयस्योत्तरैंप्रतिपदोयश्चानुचरंःसैकादशाक्षराभूत्वांमाध्यंदिनंसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोज्जगत्येकाक्षरांतृतीयसवनमुद्यंतुंतांगायत्र्यब्रवींदायान्यपिमेत्रास्त्विंतिंसातथेत्यब्रवीज्जगतींतांवैमैतैरेकादशभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथे

तितामुपसमदधांदेतद्वैतद्गायत्र्यैतृतीयसवनेयद्वैश्वदेवस्योत्तरैंप्रतिपदोयश्चानुचरंःसाद्वादशाक्षराभूत्वातृतीयसवनमुदयच्छंत्ततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवंदेकादशाक्षरात्रिष्टुब्द्वादशाक्षराजगतींसर्वैश्छंदोभिःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभीराध्नोतियएवंवेदैकंवैसत्तत्रेधाभवत्तंस्मादाहुर्दातव्यमेवंविदुषइत्येकंहिसत्तत्त्रेधाभवत् ॥२८॥ तेदेवाअब्रुवन्नादित्यांन्युष्माभिरिदंसवनमुद्यच्छामेतिंतथेतितस्मादादित्यारंभणंतृतीयसवनंमादित्यग्रहःपुरस्तात्तस्ययजंत्यादित्यासोअदितिर्मादयंतामितिंमद्वत्यारूपसमृद्धयांमद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिंसंस्थावाऽएषायदनुवषट्कारःसंस्थाभक्षःप्राणाऽआदित्यांनेत्प्राणान्त्संस्थापयानीतिंतआदित्याअब्रुवन्त्सवितारंत्वयेदंसहसवनमुद्यच्छामेतिंतथेतितस्मात्सावित्रीप्रतिपद्भवतिंवैश्वदेवस्यसावित्रग्रहःपुरस्तात्तस्ययजतिंदमूनादेवःसवितावरेण्यइतिंमद्वत्यारूपसमृद्धयांमद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिंसंस्थावाएषायदनुवषट्कारःसंस्थाभक्षःप्राणःसवितांनेत्प्राणंसंस्थापयानींत्युभेवाएषएतेसवनेविपिबतियत्सवितांप्रातःसवनंचतृतीयसवनंचंतद्यत्पिबवत्सावित्र्यैनिविदःपदंपुरस्ताद्भवतिमद्वदुपरिष्टांदुभयोरेवैनंतत्सवनयोराभजतिंप्रातःसवनेचतृतीयसवनेचंबह्वृचःप्रातर्वायव्याःशस्यंतंएकातृतीयसवनेंतस्मादूर्ध्वाःपुरुषस्यभूयांसःप्राणांयच्चावांचोद्यावापृथिवीयंशंसतिंद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रंतद्यद्द्यावापृथिवीयंशंसतिंप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयति॥२९॥आर्भवंशंसंत्यृभवोवैदेवेषुतपसासोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः

प्रातःसवनेवाचिकल्पयिषंस्तानग्निर्वसुभिःप्रातः सवनादनुदतंतेभ्योमाध्यंदिनेसवनेवाचिकल्पयिषंस्तानिंद्रोरुद्रैर्माध्यं
दिनात्सवनादनुदतंतेभ्यस्तृतीयसवनेवाचिकल्पयिषंस्तान्विश्वेदेवाअनोनुद्यंतंनेहपास्यंतिनेहेतिंसप्रजापतिरब्रवीत्स
वितारंतववाइमेंतेवासास्त्वंमेवैभिःसंपिबस्वेतिंसतथेत्यब्रवीत्सवितांतान्वैत्वमुभयतःपरिपिबेतिंतान्प्रजापतिरुभयतः
पर्यपिबंत्तेएतेधाय्येअनिरुक्तेंप्राजापत्येशस्येतेअभितआभर्वंसुरूपकृत्नुमूतयेऽयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाइतिंप्रजापतिरेवै
नांस्तदुभयतःपरिपिबतिंतस्मादुश्रेष्ठीपात्रेरोचयत्येवंयंकामयतेतंतेभ्योवैदेवाअपैवाबीभत्संतमनुष्यगंधर्वांस्तएतेधाय्येअं
तरदधतंयेभ्योमातैवापित्रइति॥३०॥वैश्वदेवंशंसतिंयथावैप्रजाएवंवैश्वदेवंतद्यथांतरंजनताएवंसूक्तानिंयथारण्यान्ये
वंधाय्यांस्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेंतस्मात्तान्यरण्यानिसंत्यंनरण्यानिमृगैश्चवयोभिश्चेतिहस्माहयथावैपुरुषएवंवैश्व
देवंतस्ययथावांतरमंगान्येवंसूक्तानिंयथापर्वाण्येवंधाय्यांस्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेंतस्मात्पुरुषस्यपर्वाणिंशिथिराणि
संतिदृह्लानिंब्रह्मणाहितानिधृतानिंमूलंवाएतद्यज्ञस्यंयद्धाय्याश्चयाज्याश्चतद्यदन्यांअन्याधाय्याश्चयाज्याश्चकुर्युरुन्मू
लमेवतद्यज्ञंकुर्युस्तस्मात्ताःसमान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्वैश्वदेवंसर्वेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंदेवमनुष्या
णांगंधर्वाप्सरसांसर्पाणांचपितृणांचैतेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंसर्वएनंपंचजनाविदुरेनंपंचिन्यैजनतायैहविनोगच्छं
तियएवंवेदंसर्वदेवत्योवाएषहोतांयोवैश्वदेवंशंसतिंसर्वादिशोध्यायेच्छंसिष्यंन्त्सर्वास्वेवतद्दिक्षुरसंदधातिंयस्यामस्य

दिशिद्वेष्यःस्यान्नतांध्यायेंदनुहायैवास्यतद्वीर्यमादत्तेंऽदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमिंत्युत्तमयापरिदधातींयंवाअदितिरियं
द्यौरियमंतरिक्षमंदितिर्मातासपितासपुत्रइतींयंवैमातेयंपितेयंपुत्रोंविश्वेदेवाअदितिःपंचजनाइत्यस्यांवैविश्वेदेवाअ
स्यांपंचजनांअदितिर्जातमदितिर्जनित्वमितींयंवैजातमियंजनित्वंद्विःपच्छःपरिदधातिंचतुष्पादावैपशवःपशूनामवरु
ध्यैसकृदर्धर्चशःप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोंयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिं
सदैवपंचजनीययापरिदध्यात्तंदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यांत्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतिंतस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयतिंविश्वे
देवाःशृणुतेमंहवंमइतिंवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वांवैश्वदेव्यायजतिंयथाभागंतद्देवताःप्रीणाति॥३१॥आग्नेयीप्रथमाघृतया
ज्यांसौमीसौम्ययाज्यांवैष्णवीघृतयाज्यांत्वंसोमपितृभिःसंविदानइतिंसौम्यस्यपितृमत्यायजतिंघ्नंतिवाऽएतत्सोमंयद
भिषुण्वंतिंतस्यैतामनुस्तरणींकुर्वंतियत्सौम्यःपितृभ्योवाअनुस्तरणींतस्मात्सौम्यस्यपितृमत्यायजंत्यवधिषुर्वाएतत्सोमं
यदभ्यसुषवुस्तदेनंपुनःसंभावयंतिपुनराप्याययंत्युपसदांरूपेणौपसदांकिलवैतद्रूपंयदेतादेवताअग्निःसोमोविष्णुरिति
प्रतिगृह्यसौम्यंहोतापूर्वश्छंदोगेभ्योवेक्षेतंतंहैकेपूर्वंछंदोगेभ्योहरंतिंतत्तथानकुर्याद्वषट्कर्ताप्रथमःसर्वभक्षान्भक्षयती
तिहस्माहतेनैवरूपेणंतस्माद्वषट्कर्तैवपूर्वोवेक्षेताथैनंछंदोगेभ्योहरंति॥३२॥प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायंद्दिवमि
त्यन्यआहुरुषसमित्यन्यैंतामृश्योभूत्वारोहितंभूतामभ्यैंत्तंदेवाअपश्यन्नकृतंवैप्रजापतिःकरोतीतितेतमैच्छन्यएनमा

रिष्यंत्येतमन्योन्यस्मिन्नाविंदंस्तेषांयाएवघोरतमास्तन्वआसँस्ताएकधासमभरँस्ताःसंभृतांएषदेवोभवंत्तदस्यैतद्भूतवन्नामभवतिवैंसयोस्यैतदेवंनामवेदंतंदेवाअब्रुवन्नयंवैप्रजापतिरकृतमकरिमंविद्ध्येतिंसतथेत्यब्रवींत्सवैवोवरंवृणाइतिवृणीष्वेतिंसएतमेववरमवृणीतपशूनामाधिपत्यँतदस्यैतत्पशुमन्नामंपशुमान्भवतियोस्यैतदेवंनामवेदंतमभ्यायत्याविध्यंत्सविद्धऊर्ध्वउदप्रपतंत्तमेतंमृगइत्याचक्षतेंयउएवमृगव्याधंःसउएवसयारोहित्सारोहिणींयोएवेषुस्त्रिकांडांसोएवेषुस्त्रिकांडांतद्वाइदंप्रजापतेरेतःसिक्तमधावत्तत्सरोभवंत्तेदेवाअब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितिंयदब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितिंतन्मादुषमभवंत्तन्मादुषस्यमादुषत्वँमादुषंहवैनामैतद्यन्मानुषँतन्मादुषंसन्मानुषमित्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः॥३३॥तदग्निनापर्यादधुस्तन्मरुतोधून्वँस्तदग्निर्नप्राच्यावयंत्तदग्निनावैश्वानरेणपर्यादधुंस्तन्मरुतोधून्वँस्तदग्निवैंश्वानरःप्राच्यावयंत्तस्ययद्रेतसःप्रथममुददीप्यतंतदसावादित्योभवंद्यद्द्वितीयमासीत्तद्भृगुरभवंत्तंवरुणोन्यगृह्णीतंतस्मात्सभृगुर्वारुणिंरथयत्तृतीयमदीदेदिवंतआदित्याअभवंन्येंगाराआसंस्तेंगिरसोभवंन्यदंगाराःपुनरवशांताउददीप्यंतंतद्बृहस्पतिरभवंद्यानिपरिक्षाणान्यासंस्तेकृष्णाःपशवोभवंन्यालोहिनीमृत्तिकातेरोहितांअथयद्भस्मासीत्तत्परुष्यंव्यसर्पद्गौरोगवयऋश्यउष्ट्रोगर्दभइतिंयेचैतेरुणाःपशवस्तेचंतान्वाएषदेवोभ्यवदतंममवाइदंममवैवास्तुहमितिंतमेतयर्चानिरवादयंतंयैषारौद्रीशस्यतंआतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुंमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः ॥ त्वंनोवीरोअर्वतिक्षमे

थाइतिब्रूयान्नाभिनइत्यंनभिमानुकोहैषदेवःप्रजाभवतिंप्रजायेमहिरुद्रियप्रजाभिरितिब्रूयांन्नरुद्रेत्येतस्यैवनाम्नःपरिहृत्यैतदुखलुशंनःकरतीत्येवशंसेच्छमितिप्रतिपद्यतेंसर्वस्माएवशांत्यैंनृभ्योनारिभ्योगवइतिंपुमांसोवैनरःस्त्रियोनार्यःसर्वस्माएवशांत्यैंसोनिरुक्तारौद्रीशांतांसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेदंसोगायत्रीब्रह्मवैगायत्रींब्रह्मणैवैनंतन्नमस्यति॥३४॥वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेंवैश्वानरोवाएतद्रेतःसिक्तंप्राच्यावयंत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेऽनवानंप्रथमऋक्शंस्तव्यांग्नीन्वाऽएषोर्चींष्यशांतान्प्रसीदन्नेतिंयआग्निमारुतंशंसतिंप्राणेनैवतदग्नींस्तरत्यंधीयन्नुपहन्यादंन्यंविवक्तारमिच्छेंत्तमेवतत्सेतुंकृत्वातरतिंतस्मादाग्निमारुतेनव्युच्यमेष्टव्यौंविवक्तामारुतंशंसतिंमरुतोहवाएतद्रेतःसिक्तंधून्वंतःप्राच्यावयँस्तस्मान्मारुतंशंसतिंयज्ञायज्ञावोअग्नयेंदेवोवोद्रविणोदाइतिंमध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतिंतद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतिंतस्मान्मध्येयोनिर्धृतांयदुद्वेसूक्तेशस्त्वाशंसतिप्रतिष्ठयोरेवंतदुपरिष्टात्प्रजननंदधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥३५॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजापतिःप्रजाअसृजतंताःसृष्टाःपराच्यएवायन्नव्यावर्तंतंताअग्निनापर्यगच्छंत्ताअग्निमुपावर्तंतंतमेवाद्याप्युपावृत्ताःसोब्रवीज्जातावैप्रजांअनेनाविदमितिंयदब्रवीज्जातावैप्रजांअनेनाविदमितिंतज्जातवेदस्यमभवंत्तज्जातवेदसोजातवेदस्त्वँताअग्निनापरिगतानिरुद्धांःशोचत्योदीध्यत्योतिष्ठँस्ताअद्भिरभ्यषिंचंत्तस्मादुपरिष्टाज्जातवेदस्यस्यांपोहिष्ठीयंशंसतिंतस्मात्तच्छमयतेवशंस्त व्यँताअद्भिरभिषिच्यंनि

जास्यैवामन्यतंतासुवाअहिनाबुध्न्येनपरोक्षात्तेजोदधांदेषहवाअहिर्बुध्न्योयदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपरोक्षात्तेजोदधातिंतस्मादाहुर्जुह्वदेवांजुह्वतोवसीयानिति ॥३६॥ देवानांपत्नीःशंसंत्यनूचीरग्निंगृहपतिंतस्मादनूचीपत्नीगार्हपत्यमास्तेंतदाहूराकांपूर्वांशंसेंज्जाम्यैवैपूर्वपेयमितितत्तन्नादृत्यैंदेवानामेवपत्नीःपूर्वाःशंसेंदेषहवाएतत्पत्नीषुरेतोदधातिंयदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपत्नीषुप्रत्यक्षाद्रेतोदधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंतस्मात्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैंजायायाअनुजीविनीजीवतिंराकांशंसतिंराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनींसीव्यतिंयैषा[1]शिश्नेधिपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंवेदंपावीरवींशंसतिंवाग्वैसरस्वतीपावीरवींवाच्येवतद्वाचंदधातितदाहुर्यामींपूर्वांशंसे३त् ॥ [2]पित्र्याँ३इति ॥ यामीमेवपूर्वांशंसेंदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेतिंराज्ञोवैपूर्वपेयंतस्माद्यामीमेवपूर्वांशंसेंन्मातलीकव्यैर्यमोअंगिरोभिरितिंकाव्यानामनूचींशंसंत्यवरेणैववैदेवान्काव्याःपरेणैवपितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसंत्युदीरतामवरउत्परासइतिपित्र्याःशंसंत्युन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतिंयेचैवावमायेचपरमायेचमध्यमांस्तान्त्सर्वाननंतरायंप्रीणांत्याहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीतिंद्वितीयांशंसतिंबर्हिषदोयेस्वधयासुतस्यैंत्येतद्धवाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषदइतिंप्रिये

---

[1] भाष्ये ‘ शिश्नेधि ’ इतिपाठः । शिश्नेऽधि शिश्नस्योपरीतितदर्थः । [2] भाष्ये ‘ पित्र्या३मिति ’ इतिपाठः ।

णैवैनं[1]स्तद्धाम्नासमर्धयतिंप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदेंदंपितृभ्योनमोअस्त्वद्येतिंनमस्कारवतीमंततःशंसतिंतस्मादंततःपितृभ्योनमस्क्रियतेंतदाहुर्व्याहावंपित्र्याःशंसे३त्॥अव्या[2]हावाँ३इति ॥ व्याहावमेवशंसेंदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्यसाध्वसंस्थितंवांएषपितृयज्ञंसंस्थापयातिंयोव्याहावंशंसतिंतस्माद्व्याहावमेवशंस्तव्यं ॥३७॥ स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायमितींद्रस्यैंद्रीरनुपानीयाःशंसंत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबंत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वैंमाद्यंतीववैतर्हिंदेवतांयदेताहोताशंसतिंतस्मादेतासुमद्वद्मतिगीर्यैंययोरोजसास्कभितारजांसीतिंवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिंविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंतयोरुभयोरेवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचमितिवैष्णवींशंसतिंयथावैमत्यमेवंयज्ञस्यविष्णुंस्तद्यथादुष्कृष्टंदुर्मतीकृतंसुकृष्टंसुमतीकृतंकुर्वन्नियांदेवमेवैतद्यज्ञस्यदुःष्टुतंदुःशस्तंसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नेतिंयदेतांहोताशंसतिंतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीतिंप्राजापत्यांशंसतिंप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माएतत्संतनोतिंज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतानितिंदेवयानावैज्योतिष्मंतःपंथानस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनमिंत्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदैंवानइंद्रोमघवाविरप्शींत्युत्तमयापरिदधातींयंवाइंद्रोमघवाविरप्शींकरत्सत्याचर्षणीधृदनवैंतीयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतींयंवैराजा

---

[1] ‘एनांस्तद्धा म्ना’ इतिभाष्यपाठः । एनान्पितॄनितितदर्थः । एनानित्यर्थे एनंस्तदितिछांदसं । [2] भाष्ये ‘अव्याहावा३तिम्मि’ पाठः ।

जनुषामधिश्रवोंमाहिनंयज्जरित्रइतीयंवैमाहिनंयज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेतदुपस्पृश
न्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्याग्निमारुतमु
क्थंशस्त्वाग्निमारुत्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥३८॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥
देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयायतानग्निर्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतो
न्वेष्यामीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेति तथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवंस्तान्त्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भूत्वात्र्यनीकोऽसुरान्यु
द्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्त
तोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्विं
शत्यक्षरावैगायत्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्न
हवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंनहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषय
जमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणि ॥ ४२ ॥
तंयथासमुद्रंस्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥३९॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतैतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपि
यंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुह्वतिसायं

प्रातर्व्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारेणाग्निहोत्रंजुह्वतिस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिपंच
दशप्रायणीयेसामिधेनीरन्वाहपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतःसोमंराजानंक्रीणं
त्यौषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतियंभिषज्यंतिसोममेवराजानंक्रीयमाणमनुयानिकानिचभेषजानितानिसर्वा
ण्यग्निष्टोममपियंत्यग्निमातिथ्येमंथंत्यग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिपयसाप्रवर्ग्येचरंति
पयसादाक्षायणयज्ञेप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोग्निष्टोममप्येतिपशुरुपवसथेभवतितमेवानुयेकेचपशुबंधास्तेसर्वेग्निष्टो
ममपियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्नाचरंतिदध्नादधिघर्मेदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति ॥ ४० ॥ इतिनुपुर
स्तादथोपरिष्टात्पंचदशोक्थ्यस्यस्तोत्राणिपंचदशशस्त्राणिसमासोमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्नि
ष्टोमःसंवत्सरमेवानूक्थ्योग्निष्टोममप्येत्युक्थ्यमपियंतमनुवाजपेयोप्येत्यत्युक्थ्योहिसभवतिद्वादशरात्रेःपर्यायाःसर्वेपं
चदशास्तेद्वौद्वौसंपद्यात्रिंशदेकविंशंषोळशिसामत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समास्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासधासंवत्सरोविहि
तःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोप्येत्यत्यतिरा
त्रोहिसभवत्येतद्वैयेचपुरस्ताद्येचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाःसायानव
तिस्तेदशत्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाऽथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतित्रिवृत्परिशिष्यतेसोसावेकविंशोध्याहितस्तप

तिंविषुवान्वाएषस्तोमानांदशवाएतस्मादवाचस्त्रिवृतोदशपरांचोंमध्यएषएकविंशंउभयतोध्याहितस्तपतितद्वासौस्तो
त्रियोदेतिंसैतस्मिन्नध्यूह्ळःसयजमानस्तद्दैवंक्षत्रंसहोबलंमश्नुतेहवैदैवंक्षत्रंसहोबलंमेतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकताम
श्नुतेयएवंवेद॥४१॥देवावाअसुरैर्विजिग्यानाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंन्त्सोग्निर्दिविस्पृगूर्ध्वउदश्रयतंसःस्वर्गस्यलोकस्यद्वा
रमवृणोंदग्निर्वैस्वर्गस्यलोकस्याधिपतिस्तंवसवःप्रथमाआगच्छँस्तएनमब्रुवंन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्र
क्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतेत्रिवृतास्तोमेनास्तुवँस्तान्स्तुतोत्यार्जंतंतेयथालोकमगच्छँस्तंरुद्राआगच्छँस्तएनमब्रुव
न्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवँस्तान्स्तुतोत्यार्ज
तंतेयथालोकमगच्छँस्तमादित्याआगच्छँस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनु
मेतितथेतिंतंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवँस्तान्स्तुतोत्यार्जंतंतेयथालोकमगच्छँस्तंविश्वेदेवाआगच्छँस्तएनमब्रुवन्नंतिनोर्ज
स्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतएकविंशेनस्तोमेनास्तुवँस्तान्स्तुतोत्यार्जंतंतेयथा
लोकमगच्छंन्नेकैकेनवैतंदेवाःस्तोमेनास्तुवँस्तान्स्तुतोत्यार्जंतंतेयथालोकमगच्छन्नथहैनमेषएतैःसर्वैःस्तोमैःस्तौतियोय
जतैयश्चैनमेवंवेदातीतुतमंर्जांताअतिहवाएनमर्जतेस्वर्गंलोकमभियएवंवेद॥४२॥सवाएषोग्निरेवयदग्निष्टोमंस्तंयदस्तुवं

स्तस्मादग्निस्तोमंस्तमग्निस्तोमंसंतमग्निष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवांस्तंयच्चतुष्टयादेवांश्चतुर्भिःस्तोमैरस्तु
वँस्तस्माच्चतुःस्तोमंस्तंचतुःस्तोमंसंतँचतुःष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवांअथयदेनमूर्ध्वंसंतंज्योतिर्भूतम
स्तुवंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तंज्योतिस्तोमंसंतँज्योतिष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवांःसवाएषोपूर्वोनपरोय
ज्ञक्रतुर्यथारथचक्रमनंतमेवंयदग्निष्टोमंस्तस्ययथैवप्रायणंतथोदयनँतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यदस्यपूर्वमपरंतदस्यंय
द्वस्यापरंतद्वस्यपूर्वं॥अहेरिवसर्पणंशाकलस्यंनविजानंतियतरत्परस्तादितिंयथाह्येवास्यप्रायणमेवंमुदयनमसदितिंतदा
हुर्यंत्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनँकेनतेसमेइतिंयोवाएकविंशस्त्रिवृद्वैसोंऽथोयदुभौतृचौतृचिनावितिब्रूयात्तेनेति॥४३॥
योवाएषतपत्येषोग्निष्टोमएषसाह्नंस्तंसहैवाह्नासंस्थापयेयुःसाह्नोवैनामंतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनंएवंमाध्यं
दिनएवंतृतीयसवनंएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतियद्धवाइदंपूर्वयोःसवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्राच्योग्रा
मताबहुलाविष्टांअथयद्धेदंतृतीयसवनेसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्रत्यंचिदीर्घारण्यानिभवंतितथाहयजमानःप्रमायु
कोभवतितेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यंदिनंएवंतृतीयसवनंएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतिसएतमे
वशस्त्रेणानुपर्यावर्तेतंयदावाएषप्रातरुदेत्यथमंद्रंतपतितस्मान्मंद्रयावाचाप्रातःसवनेशंसेदथयदाभ्येत्यथबलीयस्तपति
तस्माद्बलीयस्यावाचामध्यंदिनेशंसेदथयदाभितरामेत्यथबलिष्ठतमंतपतितस्माद्बलिष्ठतमयावाचातृतीयसवनेशंसेदेवं

---

१ भाष्ये 'मर्जते' इतिपाठः मर्जतएव प्रापयत्येवेतितदर्थः ।

शंसेद्यदिवाचईशीतंवाग्घिशस्त्रैंययातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेतंसमापनायतयाप्रतिपद्येतैंतत्सुशस्ततममिवभवतिंसवाऽएषनकदाचनास्तमेतिनोदेतिंतंयदस्तमेतीतिमन्यंतेंह्वएवतदंतमित्वांऽथात्मानंविपर्यस्यतेंरात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपरस्तांदथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यंतेंरात्रेरेवतदंतमित्वांथात्मानंविपर्यस्यतेंहरेवावस्तात्कुरुते[1]रात्रींपरस्तांत्सवाएषनकदाचननिम्रोचतिंनहवैकदाचननिम्रोचंत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेंयएवंवेदयएवंवेद।४४।इतिचतुर्थोध्यायः४

यज्ञोवैदेवेभ्योन्नाद्यमुदक्रामंत्तेदेवाअब्रुवंन्यज्ञोवैनोन्नाद्यमुदक्रमींदन्विमंयज्ञमन्नमन्विच्छामेतिंतेब्रुवन्कथमन्विच्छामेतिंब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेत्यब्रुवँस्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयँस्तस्यांतंयज्ञमतन्वतांपिपत्नीःसमयाजयँस्तस्माद्धाप्येतर्हिंदीक्षणीयायामिष्टांवांतमेवयज्ञंतन्वतेंऽपिपत्नीःसंयाजयंतिंतमनुन्यायमन्ववायँस्तेप्रायणीयमतन्वतंतंप्रायणीयेननेदीयोन्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतच्छंय्वंतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्हिंप्रायणीयंशंय्वंतमेवभवतिंतमनुन्यायमन्ववायँस्तआतिथ्यमतन्वतंतमातिथ्येननेदीयोन्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतदिळांतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेवभवतिंतमनुन्यायमन्ववायँस्तउपसदोतन्वतंतमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यंतिस्रोदेवताऽअयजँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सुंतिस्रऽएवसामिधेनीरनूच्यंतिस्रोदेवतायजंतिंतमनुन्यायमन्ववायँस्तउपवसथमतन्वतंतमुपवसथ्येहन्याप्नुवँस्तमाप्त्वातंयज्ञमतन्वतांपिपत्नीःसमयाजयँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपवसथआतमेवयज्ञंतन्वतेंपिपत्नीःसंयाजयंतिंतस्मादेतेषुपूर्वेषुकर्मसुशनैंस्तरांशनैस्तरामिवानुब्रूयांदनूत्सारमिवहितेतमायँस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचांकामयीततावत्यानुब्रूयांदाप्तोहिसतर्हिंभवतीतिंतमाप्त्वाब्रुवँस्तिष्ठस्वनोन्नाद्यायेतिंसनेत्यब्रवीत्कथंवस्तिष्ठेयेतिंतानीक्षतैवतमब्रुवंन्ब्राह्मणेनचनश्छंदोभिश्चसयुग्भूत्वान्नाद्यायतिष्ठस्वेतितथेतिंतस्माद्धाप्येतर्हिंयज्ञःसयुग्भूत्वांदेवेभ्योहव्यंवहतिंब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्च॥४५॥त्रीणिहवैयज्ञेक्रियंतेंजग्धंगीर्णंवांतंतद्धैतदेवजग्धंयदाशंसमानमार्त्विज्यंकारयतंउतवामेदद्यादुतवामावृणीतेतिंतद्धतत्पराङेवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यंथहैतदेवगीर्णंयद्बिभ्यदार्त्विज्यंकारयतंउतवामानबाधेतोंतवामेनयज्ञवेशसंकुर्यादितिंतद्धतत्पराङेवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यंथहैतदेववांतंयदभिशस्यमानमार्त्विज्यंकारयतेंयथाहवाइदंवांतान्मनुष्याबीभत्संतंएवंतस्माद्देवांस्तद्धतत्पराङेवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्तिंसएतेषांत्रयाणामाशांनेयांत्तंयद्येतेषांत्रयाणांमेकंचिदकाममभ्याभवेत्तस्यास्तिवामदेव्यस्यंस्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदं[1]वाइदंवामदेव्यँयजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकंस्तत्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्रउपसृप्यंत्रेधात्मानंविगृह्णीयात्पुरुषइतिंसएतेषुलोकेष्वात्मानंदधात्यस्मिन्यजमानलोकेंस्मिन्नमृतलोकेंस्मिन्त्स्वर्गेलोकेंससर्वांदुरिष्टिमत्येत्यपियदिसमृद्धाइवऋत्विजः

---

[1] 'रात्रिंपरस्तात्' इति भाष्ये ।

[1] भाष्ये ' रिदंवामदेवां ' इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमू ढ्वाश्रांतानिंजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतिंयथाश्वोवाश्वतरो
वोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुंदेविकाहवींषिनिर्वपैंद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालैंयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुँयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुँयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुँयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुँयाकुहूःसा
नुष्टुंबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिंगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यांन्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुंःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यंननुध्यायिनँलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुंर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजैंत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतिंतदुवा आहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतैंयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिब
ह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनँतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजातिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालंयःसूर्यःसधातांसउएववषट्कारोदिवेचरुँयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुँयो
षाःसाराकांसोएवत्रिष्टुब्गवेचरुँयागौःसासिनीवालींसोएवजगतीपृथिव्यैचरुँयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुंबेतानिवावस
र्वाणिच्छंदांसिंगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यांन्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुंःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यंननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुंःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजैंत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधा
तीतिंतदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतैंयत्रसमानीभ्यामृग्भ्याँसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वा
वतासांमिथुनँतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजतिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातिंतायाइमास्ताअमूर्यांअमूस्ताइमांअन्यतराभिर्वा
वतंकाममाप्नोतिंयएतासूभयीषुंताउभयीगँतःश्रियंःप्रजातिकामस्यसंनिर्वपेन्नेत्वेषिष्यमाणस्यंयदेनाएषिष्यमाणस्यसं
निर्वपेंदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तेतिंताहशुचिवृक्षोगौपालायनोवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्यौ
भयीर्यज्ञेसंनिरुवापंतस्यहरथगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्यराजन्यस्यंदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयँयदस्ये
त्थंरथगृत्सोगाहतइतिंचतुःषष्टिंकवचिनंःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रयंतोक्थान्यसुरां
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततान्भरद्वाजऋषीणामपश्यंदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिंसोग्नि
मुदह्वयंतेह्यूषुब्रवाणितेंग्नइत्थेतरागिरइत्यंसुर्याहवाइतरागिरंःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्वब्रवीत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितो
वक्ष्यतीतिंभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआसंसोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तान्वोनकश्चनपश्यतीतिंतानग्निरश्वो
भूत्वाभ्यत्यद्रवंद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवंत्तत्साकमश्वंसामाभवंत्तत्साकमश्वस्यसाकमश्वत्वंतदाहुःसाकमश्वेनोक्था
निप्रणयेंदप्रणीतानिवावतान्युक्थानिंयान्यन्यत्रसाकमश्वादितिंप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुंःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानु

कथेभ्यःप्राणुदंतंतत्प्राहैवप्रमंहिष्ठीयेननयेत्प्रसाकमश्वेन ॥ ४९ ॥ तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योकथमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोऽसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणंस्तस्मादैंद्रावरुणंमैत्रामरुणस्तृतीयसवनेशंसतीँद्रश्चहितान्वरुणश्चततोनुदेताँतेवैततोपहताअसुरांब्राह्मणाच्छंसिनउक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्बृहस्पतिंस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसींतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यंहंचेत्यब्रवीद्विष्णुंस्तस्मादैंद्रावैष्णवमच्छावाकंस्तृतीयसवनेशंसतीँद्रश्चहितान्विष्णुश्चततोनुदेताँद्वंद्वमिंद्रेणदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चंचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनींतद्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥३॥

॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाह्नेंद्रायवज्रंसमभरँस्तंद्वितीयेनाह्नासिंचँस्तंतृतीयेनाह्नाप्रायच्छँस्तंचतुर्थेहन्प्राहरत्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रोवाएषयत्षोळशीतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैषोळशीपशवउक्थानितंपरस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतितंयत्परस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतिवज्रेणैवतत्षोळशिनापशून्परिगच्छतितस्मात्पशवोवज्रेणैवषोळशिनापरिगतामनुष्यानभ्युपावर्ततेतस्मादश्वोवापुरुषोवागौर्वाहस्तीवापरिगतएवंस्वयमात्मनेतएवंवाचाभिषिद्धउपावर्ततेवज्रमेवषोळशिनंपश्यन्वज्रेणैवषोळशिनापरिगतोवाग्घिवज्रोवाक्षोळशीतदाहुःकिंषोळशिनःषोळशित्वमितिषोळशःस्तोत्राणांषोळशःशस्त्राणांषोळशभिरक्षरैरादत्तेषोळशभिःप्रणौतिषोळशपदांनिविदंदधातितत्षोळशिनःषोळशित्वंद्वेवाअक्षरेअतिरिच्येतेषोळशिनोनुष्टुभमभिसंपन्नस्यवाचोवावतौस्तनौसत्यानृतेवावतेअवत्येनंसत्यंनैनमनृतंहिनस्तियएवंवेद।१।गौरिवीतंषोळशिसामकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतंतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसामकुरुतेनानदंषोळशिसामकर्तव्यमित्याहुरिंद्रोवैवृत्रायवज्रमुदयच्छत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनत्सोभिहतोव्यनदद्यद्व्यनदत्तन्नानदंसामाभवत्तन्नानदस्यनानदत्वमभ्रातृव्यंवाएतद्भ्रातृव्यहासामयन्नानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतियएवंविद्वान्नानदंषोळशिसामकुरुतेतद्यदिनानदंकुर्युरविहृतःषोळशीशंस्तव्योऽविहृतासुहितासुस्तुवतेयदिगौरिवीतंविहृतःषोळशीशंस्तव्यो विहृतासुहितासुस्तुवते॥२॥अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजंत्यात्वावहंतुहरयउपोषुशृणुहीगिरइतिगायत्रीश्चपंक्तीश्चव्यतिषजतिगायत्रोवैपुरुषःपांक्ताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुषुप्रतिष्ठापयतियदुगायत्रीचपंक्तिश्चतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतियदिंद्रपृतनाज्येऽयंतेअस्तुहर्यतइत्युष्णिहश्चबृहतीश्चव्यतिषजंत्यौष्णिहोवैपुरुषोबार्हताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुषुप्रतिष्ठापयतियदुष्णिक्चबृहतीचतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्याधूर्ष्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिंजुषाणइतिद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिद्विपाद्वैपुरुषोवीर्यंत्रिष्टुप्पुरुषमेवतद्वीर्येणव्यतिषजतिवीर्येप्रतिष्ठापयतितस्मात्पुरुषोवीर्येप्रतिष्ठितःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोयदुद्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुप्चतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्येषब्रह्माप्रतेमहेविदथेशंसिषंहरीइतिद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिद्विपाद्वैपुरुषोजागताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मात्पुरुषःपशुषुप्रतिष्ठितोत्तिचैनानधिचतिष्ठतिवशेचास्ययदुद्विपदाचषोळशाक्षराजगतीचतेद्वेऽअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतित्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं॥प्रोष्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिच्छंदसांवैयोरसोत्यक्षरत्सोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरत्तदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदतिच्छंदसःशंसतिसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीना

नुपसर्गानुपसृजंत्ययंवैलोकःप्रथमामहानाम्न्यंतरिक्षलोकोद्वितीयासौलोकस्तृतीयासर्वेभ्योवाएषलोकेभ्यःसंनिर्मितोय
त्षोळशीतद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजतिसर्वेभ्यएवैनंतल्लोकेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्योलोकेभ्यःसंनिर्मितेनंषोळशि
नाराध्नोतियएवंवेदप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषंमर्चतप्रार्चत॥योऽव्यतीँरफाणयदितिप्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतितद्यथेहचेहचापथेन
चरित्वापंथानंपर्यवेयात्ताहक्तंद्यत्प्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतिसयोऽव्याप्तोगतश्रीरिवमन्येतांविहृतंषोळशिनंशंसयेन्नेच्छंदसां
कृच्छ्रादवपद्याइत्यथयःपाप्मानमपजिघांसुःस्याद्विहृतंषोळशिनंशंसयेद्व्यतिषक्तइववैपुरुषःपाप्मनाव्यतिषक्तमेवास्मैत
त्पाप्मानंशमलमपहंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदौद्यद्ब्रध्नस्यविष्टपमित्युत्तमयापरिदधातिस्वर्गोवैलोकोब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गमेव
तल्लोकंयजमानंगमयंत्यपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वे
षांहरिवःसुतानामितियजतिपीतवद्वैप्रातःसवनंप्रातःसवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेऽथोइदंसवनंकेवलंतइतिमाध्यंदिनंवै
सवनंकेवलंमाध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मिमीतेमभद्धिसोमंमधुमंतमिंद्रेतिमद्वद्वैतृतीयसवनंतृतीयसवनादेवैनंतत्सं
निर्मिमीतेसत्रावृषंजठरआवृषस्वेतिवृषण्वद्वैषोळशिनोरूपंसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वेषां
हरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्यएवैनंतत्सवनेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यःसवनेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवे
दमहानाम्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यन्महाना

म्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्यऽएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मिते
नंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ४ ॥ अहवैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतमोब्रवीदिंद्रःकश्चा
हंचेमांनितोसुरान्रात्रीमन्ववेष्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंददबिभयूरात्रेस्तमसोमृत्योस्तस्माद्धाप्येतर्हिनक्तंयावन्मात्रमि
वैवापक्रम्यबिभेतितमइवहिरात्रिर्मृत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्येवान्ववायँस्तंयच्छंदांस्येवान्ववायँस्तस्मादिंद्रश्चैवच्छंदांसिच
रात्रींवहंतिननिविच्छस्यतेनपुरोरुङ्नधाय्यानान्यादेवतेंद्रश्चह्येवच्छंदांसिचरात्रींवहंतितान्वैपर्यायैरेपर्यायमनुदंतय
त्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरात्रादनुदंतमध्यमेनमध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रा
दपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नापिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्माहैतानिहींद्रंरात्रेस्तमसोमृत्योर्बिभ्यतमत्यपार
यँस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्वत्यानुष्टुभारात्रींप्रतिपद्यतआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरू
पमंधस्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यस्त्रिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतेप्रथमान्येवपदा
निपुनरादददतेयदेवैषामश्वागावआसँस्तदेवैषांतेनाददतेमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतेमध्यमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषा
मनोरथाआसँस्तदेवैषांतेनाददतउत्तमेनपर्यायेणस्तुवतउत्तमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्म
मासीत्तदेवैषांतेनाददतआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुर्नरात्रिःपव

मानवतींकथमुभेपवमानवतीभवतःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतियदेवेंद्रायमद्वनेसुतमिदंवसोसुतमंधइदंह्यन्वोजसासु
तमितिस्तुवंतिचशंसंतिचतेनरात्रिःपवमानवतीतेनोभेपवमानवतीभवतस्तेनतेसमावद्भाजौभवतःपंचदशस्तोत्रमहरि
त्याहुर्नरात्रिःपंचदशस्तोत्राकथमुभेपंचदशस्तोत्रेभवतःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतिद्वादशस्तोत्राण्यपिशर्वराणितिसृ
भिर्देवताभिःसंधिनाराथंतरेणस्तुवतेतेनरात्रिःपंचदशस्तोत्रातेनोभेपंचदशस्तोत्रेभवतस्तेनतेसमावद्भाजौभवतःपरि
मितंस्तुवंत्यपरिमितमनुशंसंतिपरिमितंवैभूतमपरिमितंभव्यमपरिमितस्यावरुद्ध्याइत्यतिशंसंतिस्तोत्रमतिवैप्रजात्मा
नमतिपशवस्तद्यत्स्तोत्रमतिशंसतियदेवास्यात्यात्मानंतदेवास्यतेनावरुंधेवरुंधे ॥ ६ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

प्रजापतिर्वैसोमायराज्ञेदुहितरंप्रायच्छत्सूर्यांसावित्रींतस्यैसर्वेदेवावराआगच्छंस्तस्याएतत्सहस्रंवहतुमन्वाकरोद्यदे
तदाश्विनमित्याचक्षतेनाश्विनंहैवतद्यदर्वाक्सहस्रंतस्मात्तत्सहस्रंवैवशंसेद्भूयोवाप्राश्यघृतंशंसेद्यथाहवाइदमनोवारथो
वाक्तोवर्ततएवंहैवाक्तोवर्ततेशकुनिरिवोत्पतिष्यन्नाह्वयीततस्मिन्देवानसमजानतममेदमस्तुममेदमस्त्वितितेसंजाना
नाअब्रुवन्नाजिमस्यायामहैसयोनउज्जेष्यतितस्येदंभविष्यतीतितेग्नेरेवाधिगृहपतेरादित्यंकाष्ठामकुर्वततस्मादाग्नेयीप्रति
पद्भवत्याश्विनस्याग्निर्होतागृहपतिःसराजेतितद्धैकआहुरग्निंमन्येपितरमग्निमापिमित्येतयाप्रतिपद्येतदिविशुक्रंयजतं
सूर्यस्येतिप्रथमयैवऋचाकाष्ठामाप्नोतीतितत्तन्नादृत्यंयएनंतत्रब्रूयादग्निमग्निमितिवैप्रत्यपाद्यग्निमापत्स्यतीतिशश्वत्तथा

स्यात्तस्मादग्निर्होतागृहपतिःसराजेत्येतयैवप्रतिपद्येतगृहपतिवतीप्रजातिमतीशांतासर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतिय
एवंवेद ॥ ७ ॥ तासांवैदेवतानामाजिंधावंतीनामभिसृष्टानामग्निर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यततमश्विनावन्वागच्छतांतमब्रू
तामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादाग्नेयमाश्विने
शस्यतेताउषसमन्वागच्छतांतामब्रूतामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिसातथेत्यब्रवीत्तस्यैवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्या
अप्यत्राकुरुतांतस्मादुषस्यमाश्विनेशस्यतेताविंद्रमन्वागच्छतांतमब्रूतामावांवाइदंमघवन्जेष्यावइतिनहतंदधृषतुरपो
दिहीतिवक्तुंसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादैंद्रमाश्विनेशस्यतेतदश्विनाउदजय
तामश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवे
दतदाहुर्यच्छस्यतआग्नेयंशस्यतउषस्यंशस्यतऐंद्रमथकस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतइत्यश्विनौहितदुदजयतामश्विना
वाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद॥ ८॥अश्व
तरीरथेनाग्निराजिमधावत्तासांप्राजमानोयोनिमकूलयत्तस्मात्तानविजायंतेगोभिररुणैरुषाआजिमधावत्तस्मादुषस्याग
तायामरुणमिवैवप्रभात्युषसोरूपमश्वरथेनेंद्रआजिमधावत्तस्मात्सउच्चैर्घोषउपब्दिमान्क्षत्रस्यरूपमैंद्रोहिसगर्दभरथेना
श्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांतस्मात्ससृतजवोदुग्धदोहःसर्वेषामेतर्हिवा

हनानामनाशिष्ठोरेतसंस्त्वस्यवीर्यंनाहरतांतस्मात्सद्भिरेतावाजींतदाहुःसप्तसौर्याणिच्छंदांसिशंसेद्यथैवाग्नेयंयथोषस्यं
यथाश्विनंसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतीतितत्तन्नादृत्यंत्रीण्येवशंसेत्त्रयोवाऽइमेत्रिवृतोलोकाऽएषामेवलोका
नामभिजित्यैतदाहुरुदुत्यंजातवेदसमितिसौर्याणिप्रतिपद्येतेतितत्तन्नादृत्यंयथैवगत्वाकाष्ठामपराध्नुयात्तादृक्तत्सूर्योनो
दिवस्पात्वित्येतेनैवप्रतिपद्येतयथैवगत्वाकाष्ठामभिपद्येततादृक्तदुदुत्यंजातवेदसमितिद्वितीयंशंसतिचित्रंदेवानामुद
गादनीकमितित्रैष्टुभमसौवावचित्रंदेवानामुदेतितस्मादेतच्छंसतिनमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसऽइतिजागतंतद्वाशीःपद
माशिषमेवैतेनाशास्तऽआत्मनेचयजमानायच ॥ ९ ॥ तदाहुःसूर्योनातिशस्योबृहतीनातिशस्यायत्सूर्यमतिशंसेद्ब्रह्मव
र्चसमतिपद्येतयद्बृहतीमतिशंसेत्प्राणानतिपद्येतेतींद्रक्रतुंनऽआभरेत्यैंद्रंप्रगाथंशंसतिशिक्षाणोअस्मिन्पुरुहूतयामनि
जीवाज्योतिरशीमहीत्यसौवावज्योतिस्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसत्यभित्वाशूरनोनुम
ऽइतिराथंतरींयोनिंशंसतिराथंतरेणवैसंधिनाश्विनायस्तुवतेतद्यद्राथंतरींयोनिंशंसतिरथंतरस्यैवसयोनित्वायेशानम
स्यजगतःस्वर्दृशमित्यसौवावस्वर्दृक्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिबहवःसूरचक्षसऽइतिमै
त्रावरुणंप्रगाथंशंसत्यहर्वैमित्रोरात्रिर्वरुणऽउभेवाऽएषोहोरात्रेऽआरभतेयोतिरात्रमुपैतितद्यन्मैत्रावरुणंप्रगाथंशंसत्य
होरात्रयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयतिसूरचक्षसऽइतितेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिमहीद्यौःपृ
थिवीचर्नस्तेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंशंसतिद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेऽइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रतद्यद्द्या
वापृथिवीयंशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयतिदेवोदेवीधर्मणासूर्यःशुचिरितितेनसूर्यंनातिशंसतियदुगायत्रीचजग
तीचतेद्वेबृहत्यौतेनबृहतींनातिशंसतिविश्वस्यदेवीमृचयस्यजन्मनोनयारोषातिनग्रभदितिद्विपदांशंसतिचितैधमुक्थ
मितिहस्मवाऽएतदाचक्षतेयदेतदाश्विनंनिर्ऋतिर्हस्मपाशिन्युपास्तेयदैवहोतापरिधास्यत्यथपाशान्प्रतिमोक्ष्यामीतित
तोवाएतांबृहस्पतिर्द्विपदामपश्यन्नयारोषातिनग्रभदितितयानिर्ऋत्याःपाशिन्याऽअधराचःपाशानपास्यत्तद्यदेतांद्विप
दांहोताशंसतिनिर्ऋत्याऽएवतत्पाशिन्याऽअधराचःपाशानपास्यतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरे
तियऽएवंवेदमृचयस्यजन्मनऽइत्यसौवावमर्चयतीवतेनसूर्यंनातिशंसतियदुद्विपदापुरुषच्छंदसंसासर्वाणिच्छंदांस्य
भ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसति॥१०॥ब्राह्मणस्पत्ययापरिदधातिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्येवापित्रे
विश्वदेवायवृष्णइत्येतयापरिदध्यात्प्रजाकामःपशुकामोबृहस्पतेसुप्रजावीरवंतइतिप्रजयावैसुप्रजावीरवान्वयंस्यामपत
योरयीणामितिप्रजावान्पशुमान्रयिमान्वीरवान्भवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिबृहस्पतेअतियदर्योअर्हादित्येतया
परिदध्यात्तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामोतीववान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतिद्युमदितिद्युमदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिवीववैब्रह्मव
र्चसंभातियद्दीदयच्छवसऋतप्रजातेतिदीदायेववैब्रह्मवर्चसंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रमितिचित्रमिवैवब्रह्मवर्चसंब्रह्मव

र्चसीब्रह्मयशसीभवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्यांतेनसूर्यंनातिशंसतिय
दुत्रिष्टुभंत्रिःशंसतिसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसतिगायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यं
त्रिष्टुब्ब्रह्मणैवतद्वीर्यंसंदधातिब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीवीर्यवान्भवतियत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावा
युनायुवंसुदक्षौभापिबतमश्विनेतिगायत्र्याचविराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्नाद्यंसंदधातिब्रह्म
वर्चसीब्रह्मयशसीभवतिब्रह्माद्यमन्नमत्तियत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचविराजाचवषट्करोतितस्मादेवंविद्वान्गायत्र्याचैवविरा
जाचवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभापिबतमश्विनेत्येताभ्यां ॥ ११ ॥ चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंव
त्सरमारभंतएतेनस्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोऽनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहन्निनारभंतेत
दारंभणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संव
त्सरमारभंतउकथ्योभवतिपशवोवाउक्थानिपशूनामवरुध्यैतस्यपंचदशस्तोत्राणिभवंतिपंचदशशस्त्राणिसमासोमास
शएवंतत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टो
मएतदहःस्यादित्याहुरग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिसयद्यग्निष्टोमःस्यादष्टाचत्वारिं
शास्त्रयःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणितदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःश

एवतत्संवत्सरमारभंतउकथ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञःपशुसमृद्धंसत्रंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्ध्येतदहश्चतु
र्विंशंतस्मादुकथएवस्यात् ॥ १२॥ बृहद्रथंतरेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्स
रंतरंतिपादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामेवत
च्छ्रियंशिरोभ्यायुवतेतेउभेनसमवसृज्येयउभेसमवसृजेयुर्यथैवच्छिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिण
स्तीरंतीरमृच्छंतःप्लवेरन्यउभेसमवसृजेयुस्तद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृहतैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवो
भेअनवसृष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वां
सएतदहरुपयंत्याप्त्वावैतेहःशःसंवत्सरमाप्त्वार्धमासशआप्त्वामासशआप्त्वास्तोमांश्चच्छंदांसिचाप्त्वासर्वादेवतास्तपए
वतप्यमानाःसोमपीथंभक्षयंतःसंवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअतऊर्ध्वंसंवत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधते[1] संवैगु
रुर्भारःशृणात्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते ॥ १३॥ यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतं
बृहद्दिवेनात्रहोतारेतःसिंचतितददोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतःसिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृहद्दिवो
निष्केवल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे

---

[1] ‘ सवैगुरुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

दंयोवैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेंऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोऽवारंमुदयनीयःपारंस्व
स्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेंऽतिरात्रोवाअ
स्यप्रायणीयोवरोधनंमुदयनीयउद्रोधनंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यप्राणोदानौवेदंसवैस्वस्तिसं
वत्सरस्यपारमश्नुतेंऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणंऽउदानउदयनीयंःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेंयएवंवेदयएवंवेद
॥ १४ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमेभिर्यंत्ययंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगौरसौलोकआयुंःसएवैषउत्तरस्त्र्यहोंज्योतिर्गौरायुरितित्री
ण्यहानिर्गौरायुर्ज्योतिरितित्रींण्ययंवैलोकोज्योतिरसौलोकोज्योतिंस्तेएतेज्योतिषीउभयतःसंह्लोकेतेंतेनैतेनोभयतोज्यो
तिषाषळहेनयंतिंतद्यदेतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयंत्यनयोरेवतल्लोकयोंरुभयतःप्रतितिष्ठंतोयंत्यंस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चो
भयोःपरियद्वाएतद्देवचक्रंयदभिप्लवःषळहंस्तस्ययावभितोग्निष्टोमौतौप्रधीयेचत्वारोमध्यउक्थ्यास्तन्नभ्यंगच्छतिवैवर्त
मानेनयत्रकामयतेतत्स्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैतद्वेदयत्प्रथमःषळहंःसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेंय
स्तद्वेदयद्द्वितीयोंयस्तद्वेदयत्तृतीयोंयस्तद्वेदयच्चतुर्थोंयस्तद्वेदयत्पंचमः ॥१५॥ प्रथमंषळहमुपयंतिषळहानिभवंतिषड्वा
ऋतवंऋतुशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृंतुशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिंद्वितीयंषळहमुपयंतिंद्वादशाहानिभवंतिंद्वादशवैमासां

मासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिंमासशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिंतृतीयंषळहमुपयंत्यष्टादशाहानिभवंतिंतानिद्वेधानवा
न्यानिनवान्यानिंनववैप्राणानवस्वर्गालोकांःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिंप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुंप्रतितिष्ठं
तोयंतिंचतुर्थंषळहमुपयंतिंचतुर्विंशतिरहानिभवंतिंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासांअर्धमासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्धमास
शःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिंपंचमंषळहमुपयंतिंत्रिंशदहानिभवंतिंत्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराजमेवतन्मासिमा
स्यभिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यकामाःखलुवैसत्रमासतंतद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुं
धानायंत्यस्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥१६॥ गवामयनेनयंतिंगावोवाआदित्यांआदित्यानामेवतदयनेनयंतिंगावो
वैसत्रमासतंशफान्छृंगाणिसिषासत्यंस्तासांदशमेमासिशफाःश्रृंगाण्यजायंतंताअब्रुवन्यस्मैकामायांदीक्षामह्यापामतमु
त्तिष्ठामेतिंतायाउदतिष्ठंस्ताएताःशृंगिण्योंऽथयाःसमापयिष्यामःसंवत्सरमित्यासतंतासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्तंतंता
एतास्तूपराऊर्जंत्वसुन्वंस्तस्मादुताःसर्वान्नृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जंह्यसुन्वन्तसर्वस्यवैगावःप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगताः
सर्वस्यप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदांदित्याश्चहवाअंगिरसश्चंस्वर्गेलोकेऽस्पर्धंतंवयंपूर्वएष्यामोवयमितिंतेहादि
त्याःपूर्वेस्वर्गलोकंजग्मुंःपश्चेवांगिरसःषष्ठ्यांवावर्षेषुंयथावाप्रायणीयोतिरात्रंश्चतुर्विंशउक्थ्यंःसर्वेभिप्लवाःषळहांआक्ष्यं
त्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनंप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यंःसर्वेपृष्ठ्याःषळहांआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसाम

यनँसायथास्रुतिरंजसायंन्येवमभिप्लवःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यांथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यंतद्यदुभाभ्यांयँत्युभाभ्यांवैयन्नरिष्यंत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्लवेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ १७ ॥

एकविंशमेतदहरुपयंतिविषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छंन्त्सएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिदिवाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यऽएषऽएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितंस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभ्नुवंन्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवंन्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतउभयतोहिवाएषःस्वरसामभिर्धृतस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभ्नुवंन्त्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवंन्त्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तत्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तात्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्तमस्तेषुवाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएषउत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतःसर्वमेवेदमतिरोचतेयदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद॥१८॥

स्वरसाम्नउपयंतीमेवैलोकाःस्वरसामानइमान्वैलोकान्त्स्वरसामभिरस्पृण्वँस्तत्स्वरसाम्नांस्वरसामत्वंतद्यत्स्वरसाम्नउपयँत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वाभजंतितेषांवैदेवाःसप्तदशानांप्रव्लयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूळ्हाऽइवेमेहनप्रव्लियेरन्नितितान्त्सवैःस्तोमैरवस्तात्पर्यौषंन्त्सवैःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्तत्सप्तदशानुभयतःपर्यौषंतिधृत्याअप्रव्लयायतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपंचभीरश्मिभिरुदवयन्[1]॥रश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादिवाकीर्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसामभासमग्निष्टोमसामोभेबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्दयंतिधृत्याअनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभवतिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतंसवनीयस्योपालंभ्यमालभेरंन्त्सूर्यदेवत्यंह्येतदहरेकविंशतिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्ध्येतदहरेकविंशमेकपंचाशतंद्विपंचाशतंवाशस्त्वामध्येनिविदंदधातितावतीरुत्तराःशंसतिशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति ॥ १९ ॥

दूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणँस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणां ३ ॥ असौवैदूरोहोयोसौतपतिकश्चिद्वाअत्रगच्छतिसयद्दूरोहणंरोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसःशुचिषदित्येषवैहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्येषवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येषवैहोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येषवाअतिथिर्दुरोणसन्नृषदित्येषवैनृषद्वरसदित्ये

---

१ अत्र ' रुदवयन्रश्मयो ' इत्यत्रावसानाभावोभाष्ये ।

षवैवरस॑द्वरंवाएतत्सद्मनाँयस्मिन्नेषआसन्नस्तप॑त्यृतसदित्येषवैसत्यस॑द्व्योमसदित्येषवैव्योमस॑द्व्योमवाएतत्सद्मनाँयस्मि
न्नेषआसन्नस्तप॑त्यब्जाइत्येषवाअब्जा॑अद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविश॑तिगोजाइत्येषवैगोजा॑ऋतजाइत्येषवैसत्यजा॑
अद्रिजाइत्येषवाअद्रिजा॑ऋतमित्येषवैसत्य॑मेषएतानिसर्वाण्येषाहवाअस्यच्छंदःसु॑प्रत्यक्षतमादिवरूपं॑तस्माद्यत्रक्वचदूरो
हणंरोहे॑द्धंसवत्यैवरोहे॑त्ताक्ष्र्ये॑स्वर्गकामस्यरोहे॑त्ताक्ष्र्यो॑हवाएतंपूर्वो॑ध्वानमै॑द्यत्रादोगायत्री॑सुपर्णो॑भूत्वासोममाहर॑त्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनःपुरएतारंकुर्वी॑ततादृक्तद्यदेवताक्ष्र्ये॑यंवैताक्ष्र्यो॑योयंपवत॑एषःस्वर्गस्यलोकस्याभिवोढा॑त्यमूषुवाजिनंदेवजू
तमि॑त्येषवैवाजीदेवजूत॑ःसहावानंतरुतारंरथानामि॑त्येषवैसहावांस्तरुतै॑षहीमांल्लोकान्त्सद्यस्तर॑त्यरिष्टनेमिंपृतनाजमाशु
मि॑त्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशु॑ःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्ते॑ताक्ष्र्यमिहाहुवेमेति॑ह्वयत्येवैनमेत॑दिंद्रस्येवरातिमा
जोहुवाना॑ःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशास्ते॑नावमिवारुहेमेति॑समेवैनमेतदधिरोहति॑स्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यै॑संपत्त्यै॑संग
त्या॑उर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरे॑मावामे॑तौमापरे॑तौरिषामेति॑मेएवैतदनुमंत्रयत॑आचपराचमेष्यन्त्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीः
सूर्य॑इवज्योतिषापस्ततानेति॑प्रत्यक्षंसूर्यमभिवदति॑सहस्रसाःशतसाअस्यरंहि॑र्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्या॑मि॑त्याशिषमे॑वैतेना
शास्त॑आत्मनेचयजमानेभ्यश्च ॥ २० ॥ आहूयदूरोहणंरोहति॑स्वर्गो॑वैलोकोदूरोहणं॑वागाहावोब्रह्म॑वैवाक्स॑यदाहूयेतत
द्ब्रह्मणाऽऽहावेनस्वर्गंलोकंरोहतिसपच्छःप्रथमंरोहती॑मंतंलोकमाप्नो॑त्यथार्धर्चशोंतरिक्षंतदाप्नो॑त्यथत्रिपद्यमुंतल्लोकमा

प्नो॑त्यथकेवल्यातदेतस्मिन्प्रतितिष्ठतियएषतप॑ति॑त्रिपद्याप्रत्यवरोहति॑यथाशाखाधारयमाणंस्तदमुष्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठ॑त्य
र्धर्चशों॑तरिक्षे॑पच्छो॑स्मिँल्लोकआप्त्वैवतं॑त्स्वर्गंलोकंयजमाना॑अस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठं॑त्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामा॑ःपरांच
मेवतेषांरोहे॑त्तेजयेयुर्हैवस्वर्गंलोकँ॑नेत्वेवास्मिँल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथुनानिसूक्तानिशस्यंते॑त्रैष्टुभानिचजागतानिच॑मिथु
नंवैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनामवरुद्ध्यै ।२१।यथावैपुरुषएवंविषुवांस्तस्ययथादक्षिणोर्ध॑एवंपूर्वोर्धो॑विषुवतो॑यथोत्तरोर्ध॑
एवमुत्तरोर्धो॑विषुवत॑स्तस्मादुत्तरइत्याचक्षते॑प्रबाहुक्सतःशिरएवविषुवा॑न्विदल[1]संहितइववैपुरुष॑स्तद्धापिस्यूमेवंमध्येशी
र्ष्णो॑विज्ञायते॑तदाहुर्विषुवत्यैवैतदहःशंसे॑द्विषुवान्वाएतदुक्थानामुक्थं॑विषुवान्विषुवानितिहविषुवंतोभवंति॑श्रेष्ठताम
श्नुवतइतितत्तन्नादृत्यं॑संवत्सरएवशंसे॑द्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंति॑यानिवैपुरासंवत्सराद्रेतांसिजायंते॑यानिपंचमास्या
नि॑यानिषण्मास्यानि॑स्रीव्यंति॑वैतानिनवैतै॑र्भुंजते॑ऽथयान्येवदशमास्यानिजायंते॑यानिसांवत्सरिकाणि॑तैर्भुंजते॑तस्मात्संव
त्सरएवैतदहःशंसे॑त्संवत्सरोह्येतदहराप्नोति॑संवत्सरंह्येतदहराप्नुवं॑त्येषहवैसंवत्सरेण॑पाप्मानमपहत॑एषविषुवता॑गेभ्योहैव
मासैःपाप्मानमपहते॑शीर्ष्णो॑विषुवतापसंवत्सरेण॑पाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेद॑वैश्वकर्मणमृषभं॑सवनीयस्योपालंभ्यमा
लभेर॑न्द्विरूपमुभयत॑एतंमहाव्रतीयेहनींद्रो॑वैवृत्रंहत्वाविश्वकर्मा॑भवत्प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाविश्वकर्मा॑भवत्संवत्सरोवि

---

१ ‘ न्विदल ’ इतिभाष्यपाठः ।

श्वकर्मैंद्रमेवंतदात्मानंप्रजा:प्रतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्रएवतदात्मनिप्रजापतौंसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततःप्रतिति
ष्ठंतिप्रतितिष्ठतिंयएवंवेदयएवंवेद ॥ २२ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रजापतिरकामयतंप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिंसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमंद्वादशाहमपश्यंदात्मनएवांगेषुचप्राणेषुचंत
मात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चंद्वादशधानिरमिमीतंतमाहरत्तेनायजतंततोवैसोभवदात्मनांप्रप्रजयापशुभिरजायतभव
त्यात्मनांप्रप्रजयापशुभिर्जायतेयएवंवेदंसोकामयतकथंनुगायत्र्यांसर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमृध्नुयामितिंतंवैते
जसैवपुरस्तात्पर्यभवंच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टांद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमाध्नोंत्सर्वामृद्धिमृध्नोति
यएवंवेदंयोवैगायत्रींपक्षिणींचक्षुष्मतींज्योतिष्मतींभास्वतींवेदंगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्यांज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्व
र्गंलोकमेत्यैषावैगायत्रीपक्षिणीचक्षुष्मतींज्योतिष्मतीभास्वतीयद्द्वादशाहंस्तस्ययावभितोतिरात्रौतौपक्षौयावंतराग्निष्टो
मौतेचक्षुषींयेष्टौमध्यउक्थ्याःसआत्मांगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्यांज्योतिष्मत्याभास्वत्यांस्वर्गंलोकमेतियएवंवेद।२३।
त्रयश्चवाएतेत्र्यहाआदशममहंराद्वावतिरात्रौयद्द्वादशाहोद्वादशाहानिदीक्षितोभवतिंयज्ञियएवतैर्भवतिंद्वादशरात्रीरु
पसदउपैतिंशरीरमेवताभिर्धूनुतेंद्वादशाहंप्रसुतोभूत्वाशरीरंधूत्वांशुद्धःपूतोदेवताअप्येतियऽएवंवेदंषट्त्रिंशदहोत्राएष
यद्द्वादशाहःषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतींबृहत्यावाएतदयनंयद्द्वादशाहोबृहत्यावैदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवतंतेवैदशभिरेवाक्षरैरि

मंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदा
हुर्यदन्यानिच्छंदांसिवर्षीयांसिभूयोक्षरतराण्यथकस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतइत्येतयाहिदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवतंतेवैदश
भिरेवाक्षरैरिमंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठंस्तस्मादेतांबृह
तीत्याचक्षतेंऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद ॥२४॥ प्रजापतियज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःप्रजापतिर्वाएतेनाग्रेयजतंद्वादशाहे
नसोब्रवींदृतूंश्चमासांश्चयाजयतंमाद्वादशाहेनेतितंदीक्षयित्वांनपक्रमंगमयित्वाब्रुवंन्देहिनुनोथत्वायाजयिष्यामइ
तिंतेभ्यइषमूर्जंप्रायच्छंत्सैषोर्गृतुषुचमासेषुचंनिहितादददतंवैतेतमयाजयँस्तस्माद्ददद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयँ
स्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यंमुभयेराध्नुवंतिंयएवंविद्वांसोयजंतेचयाजयंतिचंतेवाइमऋतवश्चमासाश्चंगुरवइवामन्यंतद्द्वा
दशाहंप्रतिगृह्यतेब्रुवन्प्रजापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिंसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितिंतेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंतंतेपाप्मानम
पाहततस्मात्तेदिवेवदिवेवह्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंतंतेनतरांपाप्मानमपाहतंतस्मात्तेतमइवतमइवंह्यनपहत
पाप्मानस्तंस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वःपूर्वएवदिदीक्षिषेतांपपाप्मानंहतेयएवंवेदंसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरंऋतुषुच
मासेषुचप्रत्यतिष्ठंत्तेवाइमऋतवश्चमासाश्चंप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठंस्तएतेन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितांएवंहवावसऋत्वि
जिप्रतितिष्ठतिंयोद्वादशाहेनयजतेतस्मादाहुर्नपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेनंनेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिंज्येष्ठयज्ञोवाएष

यद्द्वादशाहःसवैदेवानांज्येष्ठोयएतेनाग्रेयजतश्रेष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानांश्रेष्ठोयएतेनाग्रेयजतज्येष्ठःश्रेष्ठोय
जेतकल्याणीह्वसमाभवतिनपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेनंनेदयंमयिप्रतितिष्ठादितींद्रायवैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनाति
ष्ठंतंसोब्रवीद्बृहस्पतिंयाजयमाद्वादशाहेनेतितमयाजयत्तंतोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्याय
श्रैष्ठ्यायसमस्मिन्त्स्वाश्रेष्ठतायांजानतेयएवंवेदोर्ध्वोवैप्रथमस्त्र्यहस्तिर्यङ्मध्यमोर्वाङुत्तमःसयदूर्ध्वःप्रथमस्त्र्यहस्तस्माद
यमग्निरूर्ध्वउद्दीप्यतऊर्ध्वाह्येतस्यदिग्यत्तिर्यङ्मध्यमस्तस्मादयंवायुस्तिर्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहंतितिरश्चीह्येतस्यदिग्य
दर्वाङुत्तमस्तस्मादसाववाङ्तपत्यर्वाङ्वर्षत्यर्वाचिनक्षत्राण्यर्वाचीह्येतस्यदिक्सम्यंचोवाइमेलोकाःसम्यंचएतेत्र्यहाः
सम्यंचोस्माइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेद ॥ २५ ॥ दीक्षावैदेवेभ्योपाक्रामत्तांवासंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
वासंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांग्रैष्माभ्यांतांवार्षिकाभ्यांतांशारदाभ्यांतांहैमंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
हैमंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांशैशिराभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततांशैशिराभ्यांमासाभ्यामाप्नुवन्नाप्नोतियमीप्स
तिनैनंद्विषन्नाप्नोतियएवंवेदतस्माद्यंसत्रियादीक्षोपनमेदेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्दीक्षेतसाक्षादेवतद्दीक्षाया
मागतायांदीक्षतेप्रत्यक्षाद्दीक्षांपरिगृह्णातितस्मादेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्येचैवग्राम्याःपशवोयेचारण्याअ[1]णि

---

[1] ‘आणिमानं’ इति भाष्येपाठःकृशत्वंतदर्थः।

माणमेवतत्परुषिमाणंनियंतिदीक्षारूपमेवतदुपनिप्लवंतेसपुरस्ताद्दीक्षायाःप्राजापत्यंपशुमालभतेतस्यसप्तदशसामिधे
नीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिःप्रजापतेराप्त्यैतस्याप्रियोजामदग्न्योभवंतितदाहुर्यदन्येषुपशुषुयथऋष्याप्रियोभवंत्य
थकस्मादस्मिन्त्सर्वेषांजामदग्न्यएवेतिसर्वरूपावैजामदग्न्यःसर्वसमृद्धाःसर्वरूपएषपशुःसर्वसमृद्धस्तद्यज्जामदग्न्योभवं
तिसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैतस्यवायव्यःपशुपुरोळाशोभवतितदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथकस्माद्वायव्यःपशुपुरो
ळाशःक्रियतइतिप्रजापतिर्वैयज्ञोयज्ञस्यायातयामतायाइतिब्रूयाद्यदुवायव्यस्तेनप्रजापतेर्नैतिवायुर्ह्येवप्रजापतिस्तदु
क्तमृषिणापवमानःप्रजापतिरितिसत्रमुचेत्सन्युप्याग्नीन्यजेरन्त्सर्वेदीक्षेरन्त्सर्वेसुनुयुर्वसंतमभ्युदवस्येत्यूर्ग्वैवसंतइषमे
वतदूर्जमभ्युदवस्यति॥२६॥छंदांसिवाअन्योन्यस्यायतनमभ्यध्यायन्गायत्रीत्रिष्टुभश्चजगत्यैचायतनमभ्यध्यायन्त्रि
ष्टुब्गायत्र्यैचजगत्यैचजगतीगायत्र्यैचत्रिष्टुभश्चततोवाएतंप्रजापतिर्व्यूह्ळच्छंदसंद्वादशाहमपश्यत्तमाहरत्तेनायजतते
नससर्वान्कामांश्छंदांस्यगमयत्सर्वान्कामान्गच्छतियएवंवेदच्छंदांसिव्यूहत्ययातयामतायैछंदांस्येवव्यूहतितद्यथादो
श्वैर्वानळुद्भिर्वान्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकंयांत्येवमेवैतच्छंदोभिरन्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकं
स्वर्गंलोकंयंतियच्छंदांसिव्यूहतीमौवैलोकौसहास्तांतौव्यैतांनावर्षंनसमतपत्तेपंचजनानसमजानंततौदेवाःसमनयं
स्तौसंयंतावेतंदेवविवाहंव्यवहेतांरथंतरेणैवेयममूंजिन्वतिबृहतासाविमांनौधसेनैवेयममूंजिन्वतिश्यैतेनासाविमांधूमे

नैवेयममूंजिन्वतिवृष्ट्यासाविमांदेवयजनमेवेयममुष्यामदधात्पशूनसावस्यामेतद्वाइयममुष्यांदेवयजनमदधाद्यदेत
च्चंद्रमसिकृष्णमिव ॥ तस्मादापूर्यमाणपक्षेषुयजंतएतदेवोपेप्संतऊषानसावस्यांतद्धापितुरःकावषेयउवाचोषःपोषो
जनमेजयकेतितस्माद्धाप्येतर्हिगव्यंमीमांसमानाःपृच्छंतिसंतितत्रोषा३ःइति ॥ ऊषोहिपोषोसौवैलोकइमंलोकमभि
पर्यावर्ततंततोवैद्यावापृथिवीअभवतांनद्यावांतरिक्षान्नांतरिक्षाद्भूमिः ॥ २७॥ बृहच्चवाइदमग्रेरथंतरंचास्तांवाक्चवैत
न्मनश्चास्तांवाग्वैरथंतरंमनोबृहंत्तद्बृहत्पूर्वंससृजानंरथंतरमत्यमन्यततद्रथंतरंगर्भमधत्ततद्वैरूपमसृजततेद्वेभूत्वारथं
तरंचवैरूपंचंबृहदत्यमन्येतांतद्बृहद्गर्भमधत्तंतद्वैराजमसृजतंतेद्वेभूत्वाबृहच्चवैराजंचरथंतरंचवैरूपंचात्यमन्येतांतद्रथं
तरंगर्भमधत्तंतच्छाक्वरमसृजतंतानित्रीणिभूत्वारथंतरंचवैरूपंचशाक्वरंचबृहच्चवैराजंचात्यमन्यंतंतद्बृहद्गर्भमधत्तंत
द्रैवतमसृजतंतानित्रीण्यन्यानित्रीण्यन्यानिषट्पृष्ठान्यासंस्तानिहतर्हित्रीणिच्छंदांसिषट्पृष्ठानिनोदाप्नुवंन्त्सागायत्री
गर्भमधत्तंसानुष्टुभमसृजतंत्रिष्टुब्गर्भमधत्तंसापंक्तिमसृजतंजगतीगर्भमधत्तंसातिच्छंदसमसृजतंतानित्रीण्यन्यानित्री
ण्यन्यानिषट्छंदांस्यासन्षट्पृष्ठानितानितथाकल्पंतंकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवमेतांछंदसांचपृष्ठानांचं
क्लृप्तिंविद्वान्दीक्षतेदीक्षते ॥ २८ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥
अग्निर्वैदेवताप्रथममहर्वहतित्रिवृत्स्तोमोरथंतरंसामगायत्रीछंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो

तियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचंतत्प्रथमस्याह्नोरूपंयद्युक्तवद्यद्रथवंद्यदाशुमद्यत्पिबवंद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदयं
लोकोभ्युदितोयद्राथंतरंयद्गायत्रंयत्करिष्यंदेतानिवैप्रथमस्याह्नोरूपाण्युपप्रयंतोअध्वरमितिंप्रथमस्याह्नआज्यंभवति
प्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंवायवायाहिदर्शतेतिप्रउगमेतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमात्वारथंयथोतयंइदंवसोसुत
मंधइतिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौरथवच्चपिबवच्चंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीतींद्रनिहवःप्रगाथंःप्र
थमेपदेदेवतानिरुच्यतेंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यंःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंम
ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपइतिधाय्यांःप्रथमेषुपदेषुदेवतानिरुच्यंतेंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रवइंद्रायबृहतइ
तिंमरुत्वतीयःप्रगाथंःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमायात्विंद्रोवसउपनइतिसूक्तमेतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंम
भित्वाशूरनोनुमोभित्वापूर्वपीतयइतिंरथंतरंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयद्वावानपुरुतमंपुरापा
ळितिधाय्यांवृत्रहेंद्रोनामान्यप्राइत्येतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्प्रथमेह
निप्रथमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्र्यंपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्ययनंवैताक्ष्र्यःस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमे
वतत्कुरुतेंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेद ॥ २९ ॥ आनइंद्रोदूरादानआसादितिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्या
ह्नोरूपंसंपातौभवतोंनिष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धानैवामदेवोवाइमाँल्लोकानपश्यंत्तान्त्संपातैःसमपतंद्यत्संपातैःस

मपतंत्तत्संपातानांसंपातत्वंतद्यत्संपातौप्रथमेहनिशसतिंस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या
नोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यंप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयुंजतेमनउतयुंजतेधियइतिसावित्रंयु
क्त्वत्प्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीऋतावृधेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमिहेहवो
मनसाबंधुतानरइत्याभंवंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याह्नोरूपंतद्यत्प्रेतिसर्वमभविष्यत्प्रैष्यंन्नेवास्माल्लोकाद्यजमानाइ
तिंतद्यदिहेहवोमनसाबंधुतानरइत्याभंवंप्रथमेहनिशंसत्ययंवैलोकंइहेहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतिंदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसः
स्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमहांतंवाएतेध्वानमेष्यंतोभवंतियेसंवत्सरंवा
द्वादशाहंवासतेतद्यद्देवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिंवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्ति
संवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयेषांचैवंविद्वानेतद्धोतांदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिंवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिंवैश्वा
नरायपृथुपाजसेविपइंत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रत्वक्षसःप्रतवसोवि
रप्शिनइतिमारुतंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्यांपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिंस्वस्त्य
यनंवैजातवेदस्यांस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंप्रतव्यसींनव्यसींधीतिमग्नयइ
तिजातवेदस्यंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंसमानमाग्निमारुतंभवतिंयच्चाग्निष्टोमेयद्वैयज्ञेसमानंक्रियतेतत्प्रजाअनुस

मनंतितस्मात्समानमाग्निमारुतंभवति ॥ ३० ॥ इंद्रोवैदेवताद्वितीयमहर्वहतिंपंचदशःस्तोमोबृहत्सामंत्रिष्टुप्छंदोय
थादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदंयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतद्द्वितीयस्याह्नोरूपंयदूर्ध्ववद्यत्प्र
तिवंद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्वार्हतंयत्रैष्टुभंयत्कुर्वदेतानिवैद्विती
यस्याह्नोरूपाण्यग्निंदूतंवृणीमहइतिंद्वितीयस्याह्नआज्यंभवतिंकुर्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंवायोयेतेसहस्रिणइति
प्रउगंसुतःसोमऋतावृधेतिंवृधन्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंविश्वानरस्यवस्पतिंमिंद्रइत्सोमपाएकइतिंमरुत्वतीय
स्यप्रतिपदनुचरौवृधन्वच्चांतर्वच्चद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइ
तिब्राह्मणस्पत्यंऊर्ध्ववान्द्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युतांबृहदिं
द्रायगायतेतिंमरुत्वतीयःप्रगाथोयेनज्योतिरजनयन्नृतावृधइतिवृधन्वांन्द्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमिंद्रसोमंसोम
पतेपिबेममितिसूक्तंसजोषारुद्रैस्तृपदावृषस्वेतिंवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइति
बृहत्पृष्ठंभवतिंबार्हतेहनिद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतोभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदम
द्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहनिं द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ ३१ ॥ या
तऊतिरवमायापरमेतिसूक्तंजहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचइतिंवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंविश्वोदेवस्यनेतुंस्तत्स

वितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंसत्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिंद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेतिसावित्रंमूर्ध्ववद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंसुजन्मनीधिषणेअंतरीयतइंत्यंतर्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतक्षन्रथंसुवृतंविद्मनापसइत्यार्भवंतक्षन्हरीइंद्रवाहावृषण्वसूइतिवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंयज्ञस्यवोरथ्यंविश्पतिंविशामितिवैश्वदेवंवृषाकेतुर्यजतोद्यामशायतेतिवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतदुशार्यातमांगिरसोवैस्वर्गायलोकायसत्रमासतंतेहस्मद्वितीयंद्वितीयमेवाहरागत्यमुह्यंतितान्वाएतच्छार्यातोमानवोद्वितीयेहनिसूक्तमशंसयंततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतत्सूक्तंद्वितीयेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैपृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंद्वृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंवृष्णेशर्धायसुमखायवेधसइतिमारुतंवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतायज्ञेनवर्धतंजातवेदसमितिजातवेदस्यंवृधन्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ३२ ॥ पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथपंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामंजगतीछंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदंयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपंयज्जागतंयत्कृतंमेतानिवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँऽअश्वाँऽअग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नास्वर्गंलोकमायंस्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतंतेविरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तद्वैरूपंसामाभवंत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहतेयएवंवेदंतान्हस्मान्वेवागच्छंतिसमेवसृज्यंतेतानश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नतंयदश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नतंतदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदंतस्मादश्वःपशूनांजविष्ठस्तस्माद्वश्वःप्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदंतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंवायवायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवंइंद्रश्चवायवेषांसुतानामामित्रेवरुणेवयंमश्विनावेहगच्छतमायाह्यद्रिभिःसुतंसजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेमहेत्रयइंद्रस्यसोमाइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथःप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्योनिनृत्तवास्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युतानकिःसुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिमरुत्वतीयःप्रगाथःपर्यस्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्र्यर्यमामनुषोदेवतातेतिसूक्तंत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्द्यावइंद्रतेशतंयदिंद्रयावतस्त्वमितिवैरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनेंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्योच्युतः ॥ १ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुसजनीयमेतद्वाइंद्रस्येंद्रियंयत्सजनीयमेतस्मिन्वैशस्यमानइंद्रमिंद्रियमाविशतितद्धाप्याहुश्छंदोगास्तृतीयेहनिबह्वृचाइंद्रस्येंद्रियंशंसंतीतितदुगार्त्समदमेतेनवैगृत्समदइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदंतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतद्देवस्यसवितुर्वार्यंमहदितिसावित्रंमंतोवैमहदंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंघृतेनद्यावापृथिवीअभीवृतेइतिद्यावापृथिवीयंघृतश्रियाघृतपृचाघृतावृधेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवंरथस्त्रिचक्रइतित्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवंमंतोवैपरावतोंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुगायमेतेनवैगयःप्लातोविश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपविश्वेषांदेवा

नांप्रियंधामगच्छतिजयतिपरंमलोकंयएवंवेदवैश्वानरायधिषणामृतावृधईत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदंतोवैधिषणांतस्तृती
यमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंधारावरामरुतोधृष्णवोजसइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीये
हनितृतीयस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांत्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिजातवेदस्यंपुरस्ता
दुदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्वंत्वमित्युत्तरंत्र्यहमभिवदतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति
॥ २ ॥ आप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसितृतीयेहन्येतदेवततउच्छिष्यतेवागित्येवतदेतदक्षरंत्र्यक्षरंवागित्येकमक्षरमं
क्षरमितित्र्यक्षरंसएवैषउत्तरस्त्र्यहोवागेकंगौरेकंद्यौरेकंततोवैवागेवचतुर्थमहर्वहतितद्यच्चतुर्थमहन्न्यूंखयंत्येतदेवतदक्ष
रमभ्यायच्छंत्येतद्वर्धयंत्येतत्प्रविभावयिषंतिचतुर्थस्याह्नउद्यत्यांअन्नंवैन्यूंखो[1]यदेलवाअभिगेष्णाश्वरंत्यथान्नाद्यंप्रजाय
तेतद्यच्चतुर्थमहन्न्यूंखयंत्यन्नमेवतत्प्रजनयंत्यन्नाद्यस्यप्रजात्यैतस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवतिचतुरक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुश्च
तुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्यैत्र्यक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुस्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याएकाक्षरे
णन्यूंखयेदितिहस्माहलांगलायनोब्रह्मामौद्गल्यएकाक्षरावैवागेषवावसंप्रतिन्यूंखंन्यूंखयतियएकाक्षरेणन्यूंखयतीतिद्व्य
क्षरेणैवन्यूंखयेत्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयति

---

[1] ' यदेलवा ' इतिभाष्यपाठः । इलाशब्दोन्नवाचीतद्येषांकर्षकाणामस्तितेइलवाइतितत्रव्याख्या ।

तस्माद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेन्मुखतःप्रातरनुवाकेन्यूंखयतिमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानदधाति
मध्यतआज्येन्यूंखयतिमध्यतोवैप्रजाअन्नंधिनोतिमध्यतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातिमुखतोमध्यंदिनेन्यूंखयतिमु
खतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातितदुभयतोन्यूंखंपरिगृह्णातिसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृही
त्यै॥३॥ वाग्वैदेवताचतुर्थमहर्वहत्येकविंशःस्तोमोवैराजंसामानुष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसं
राध्नोतियएवंवेदयद्वाएतिचप्रेतिचतच्चतुर्थस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहस्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पि
बवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोभ्युदितोयज्जातवद्यद्धववद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्विरिफितंयद्विच्छं
दायदूनारितिक्तंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपाण्याग्निंनस्ववृक्तिभिरितिच
तुर्थस्याह्नआज्यंभवतिवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपमष्टर्चंपांक्तंपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवः
पशूनामवरुध्यैताउदशजगत्योजगत्प्रातःसवनएषत्र्यहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभआनुष्टुभंह्येतदहस्तेन
चतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यःपुनःप्रायणीयंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंतदेतदस्तुतमशस्तमयातयामसूक्तंयज्ञ
एवसाक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यं
तियएवंविद्वांसोयंतिवायोशुक्रोअयामितेविहिहोत्राअवीतावायोशतंहरीणामिंद्रश्चवायवेषांसोमानामाचिकितानसुक्र

तूं॑आनोविश्वाभिरूतिभिं॑स्त्यमुवोअप्रहणम॑पत्यंवृजिनंरिपुं॑मंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउग॑मेतिचप्रेतिचशुक्रवर्च्चंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑तंत्वायज्ञेभिरीमहइति॑मरुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहं॑इत्यभ्यायाम्यभिवैतदहं॑स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूप॑मिदंवसोसुतमंधं॑इंद्रनेदीयएदिहिं॑प्रैतुब्रह्मणस्पति॑रग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिः॑पिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइति॑प्रथमेनाह्नासमानआतानं॑श्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑श्रुधीहवमिंद्रमारिषण्यइतिसूक्तं॑हववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑मरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायेतिसूक्तं॑मुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेति॑हववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑तदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनं॑सवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवतं॑इमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहववां॑श्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑ताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंति॑तद्धैतच्छंदोवहति॑यस्मिन्निविद्धीयते॑तस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति॑पिबासोममिंद्रमंदतुत्वां॑श्रुधीहवंविपिपानस्याद्रेरिति॑वैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिं॑चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑यद्वावानेतिधाय्याच्युता॑त्वामिद्धिहवामहइति॑बृहतोयोनिमनुनिवर्तयति॑बार्हतंह्येतदरायतनेनं॑त्वमिंद्रप्रतूर्ति॑ष्वितिसामप्रगाथौ॑शस्तिहाजनितेतिजातवां॑श्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑त्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्यो॑च्युतः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रः॑कस्मिन्नद्येतिसूक्तं॑वैमदं॑विरिफितं॑विरिफितस्यऋषे॑श्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑युध्मस्यतेवृषभस्यस्वराजइतिसूक्तं॑मुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातव॑च्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑तदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनं॑सवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवतें॑त्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासौविश्वासुगोर्ष्वा॑यतमि॑त्यभ्यायाम्यं॑मिवैतदहं॑स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं॑ताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंति॑तद्धैतच्छंदोवहति॑यस्मिन्निविद्धीयते॑तस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति॑विश्वोदेवस्यनेतुं॑स्तत्सवितुर्वरेण्यं॑माविश्वदेवंसत्पतिमिति॑वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौ॑बार्हतेहनिं॑चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑मादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रं॑मेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑प्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरिति॑द्यावापृथिवीयं॑प्रेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑प्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवं॑प्रेतिचवाचमिष्यइतिचं॑चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑प्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवं॑प्रेतिचशुक्रवर्च्चं॑चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑ताउविच्छंदसः॑संतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदा॑स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं॑वैश्वानरस्यसुमतौस्यामे॑त्याग्निमारुतस्यप्रतिप॑दितोजातइतिजातवं॑च्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑कईं॑व्यक्तानरःसनीळाइतिमारुतं॑नकिर्ह्येषांजनूंषिवेदेतिजातवं॑च्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑ताउविच्छंदसः॑संतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदा॑स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं॑जातवेदसेसुनवामसोममिति॑जातवेदस्याच्युता॑ग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यं॑हस्तच्युतीजनयंतेतिजातवं॑च्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं॑ताउविच्छंदसः॑संतिविराजःसंतित्रिष्टुभ॑स्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

गौर्वै॑देवतापंचममहर्वहति॑त्रिणवःस्तोमःशाक्वरं॑साम॑पंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनं॑यथास्तोमं॑यथासामं॑यथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदं॑यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितं॑तत्पंचमस्याह्नोरूपं॑यद्ध्येवद्वितीयमहः॑स्तदेतत्पुनर्यत्पंचमं॑यदूर्ध्ववद्यत्प्रतिव॑द्यदंतर्वद्य

द्वृषण्वद्यद्वृधन्व॑द्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदंतरिक्षमभ्युदितैंयद्दुग्धवद्यदूधव॑द्यद्धेनुमद्यत्पृश्निम॑द्यन्मद्वद्यत्पशुरूपैंय
दध्यासवद्विक्षुद्राइवहिपशवौंयज्जागतंजागताहिपशवौंयद्बार्हतंबार्हताहिपशवौंयत्पांक्तंपांक्ताहिपशवौंयद्वामंवामंहिप
शवौंयद्धविष्मद्धविर्हिपशवौंयद्वपुष्मद्वपुर्हिपशवौंयच्छाक्वरंयत्पांक्तंयत्कुवैंद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपंमेतानिवैंपंचमस्याह्नोरूपा
णींममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिंपंचमस्याह्नआज्यंभवतिंजागतमध्यासवत्पशुरूपैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मानोयज्ञं
दिविस्पृशं॑मानोवायोमहेतनैंरथेनपृथुपाजसा॑बहवःसूरचक्षसं॑इमाउवांदिविष्टय॑ःपिबासुतस्यरसिनोंदेवंदेवंवोवसेंदेवंदेवं
बृहदुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंयत्पांचजन्ययाविशोतिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेतिं
पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मिंद्रइत्सोमपाएकंइंद्रनेदीयएदिंह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतैंऽग्निर्नैतात्वंसोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपोबृहदिं
द्रायगायतेतिंद्वितीयेनाह्नासमानआताना॑ःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मवितासिसुन्वतोवृक्तबर्हिंषइतिसूक्तैंमद्वत्पांक्तैंपं
चपदैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मित्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तैंमद्वत्पांक्तंपंचपदैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मिंद्रपिबतुभ्यं
सुतोमदायेतिसूक्तैंमद्वत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेन॑सवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवतैंमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिन
प्रेतिंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धी
यतैंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति ॥ ६ ॥ महानाम्नीष्वत्रस्तुवतैंशाक्वरेणसाम्नाराथंतरेहनिंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं

मिंद्रोवाएताभिर्महानात्मानंनिरमिमीतंतस्मान्महानाम्न्योंऽथोइमेवैलोकामहानाम्न्यऽइमेमहांतंइमान्वैलोकान्प्रजाप
तिःसृष्ट्वैदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वैदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंतच्छक्वर्योंभवैंस्तच्छक्वरीणांशक्व
रीत्वैंताऊर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंतत्सिमाअभवैंस्तत्सिमानांसिमात्वैंस्वादोरित्थाविषूवतंउपनो
हरिभिःसुतमिंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपौंवृषण्वान्पृश्निमान्मद्वान्वृधन्वा॑न्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंयद्वावानेतिधा
य्याच्युतांऽभित्वाशूरनोनुमइतिंरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिंराथंतरंह्येतदहरायतनेन॑मोषुत्वावाघतश्चनेतिसामप्र
गाथौंऽध्यासवान्पशुरूपैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्यौंच्युतः ॥ ७ ॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्यैं
ष्वाविथेतिसूक्तैंपांक्तंपंचपदैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मिंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तैंमद्वत्पांक्तैंपंचपदैंपंचमेहनिपंचमस्या
ह्नोरूपैंसत्रामदासस्तवविश्वजन्याइतिसूक्तैंमद्वत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेन॑सवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवतैंतामिंद्रंवा
जयामसीतिपर्यास॑ःसवृषावृषभोवदितिपशुरूपैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदि
नंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीयतैंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंतत्सवितुर्वृणीमहैंऽद्यानोदेवसवितरितिंवैश्व
देवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूप॑मुदुष्यदेवःसवितादमूनाइतिसावित्र॑मादाशुषेसुवतिभूरिवा
ममितिंवामंपशुरूपैंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपैंमहीद्यावापृथिवीइहज्येष्ठेइतिंद्यावापृथिवीयैंरुवद्धोक्षेतिपशुरूपैंपंचमेहनि

पंचमस्याह्नोरूपंमृभुर्विभ्वावाजइंद्रोनोअच्छेत्याभर्वंवाजोवैपशवःपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंस्तुषेजनंसुव्रतंनव्य
सीभिरितिवैश्वदेवंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंहविष्पांतमजरंस्वर्विदीत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्धविष्मत्पं
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंवपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतंवपुष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोम
मितिजातवेदस्याच्युतोऽग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिजातवेदस्यंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥
देवक्षेत्रंवाएतद्यत्षष्ठमहर्देवक्षेत्रंवाएतआगच्छंतियेषष्ठमहरागच्छंतिनवैदेवाअन्योन्यस्यगृहेवसंतिनर्तुर्ऋतोर्गृहेवसती
त्याहुस्तद्यथायथमृत्विजंऋतुयाजान्यजंत्यसंप्रदायंतद्यथर्त्वृतून्कल्पयंतियथायथंजनतास्तदाहुर्नर्तुप्रैषैःप्रेषितव्यंनर्तुप्रैषै
र्वषट्कर्तव्यंवाग्वाऋतुप्रैषाऽआप्यतेवैवाक्षष्ठेहनीतियदृतुप्रैषैःप्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेवतदाप्तांश्रांतामृक्णवहींवह
राविणीमृच्छेयुर्यदृग्मेभिर्नप्रेष्येयुर्यदृग्मेभिर्नवषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्यच्यवेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्माईयुस्तस्मा
दृग्मेभ्यएवाधिप्रेषितव्यंमृग्मेभ्योधिवषट्कृत्यंतन्नवाचमाप्तांश्रांतामृक्णवहींवहराविणीमृच्छंतिनाच्युताद्यज्ञस्यच्य
वंतेनयज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्मायंति॥९॥पारुच्छेपीरुपदधतिपूर्वयोःसवनयोःपुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानांरोहि
तंवैनामैतच्छंदोयत्पारुच्छेपंमेतेनवाइंद्रःसप्तस्वर्गांल्लोकानरोहद्रोहतिसप्तस्वर्गांल्लोकान्यएवंवेदतदाहुर्यत्पंचपदाएवंपंच

मस्याह्नोरूपंषट्पदाःषष्ठस्याथकस्मात्सप्तपदाःषष्ठेहन्छस्यंतइतिषड्भिरेवपदैःषष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छि[1]द्येवैतदहर्यत्सप्तमं
तदेवसप्तमेनपदेनाभ्यारभ्यवसंतिवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति॥१०॥
देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदेवाःषष्ठेनैवाह्नैभ्योलोकेभ्योसुरान्प्राणुदंततेषांयान्यंतर्हस्तीनानिवसून्यासंस्तान्या
दायसमुद्रंप्रौप्यंस्ततएतेनैवच्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानिवसून्याददततद्यदेतत्पदंपुनःपदंसएवांकुशआसंजनायाद्विषतो
वसुदत्तेनिरेनंमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वैदेवताषष्ठमहर्वहतित्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामाति
च्छंदाश्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्षष्ठस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृती
यमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानि
रुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयत्पारुच्छेपंयत्सप्तपदंयन्नाराशंसंयन्नाभानेदिष्ठंयद्रैवतंयदतिच्छंदायत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नो
रूपमेतानिवैषष्ठस्याह्नोरूपाण्ययंजायतमनुषोधरीमणीतिषष्ठस्याह्नआज्यंभवतिपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठ
स्याह्नोरूपंस्तीर्णंबर्हिरुपनोयाहिवीतयआवांरथोनियुत्वान्वक्षदवसेसुषुमायातमद्रिभिर्युवांस्तोमेभिर्देवयंतोऽअश्विनावर्
महइंद्रवृषन्निंद्रास्तुश्रौषळोषूणोअग्नेश्रृणुहित्वमीळितोयेदेवासोदिव्येकादशस्थयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगंपारु

---

[1] 'अपच्छिद्यैव' इतिभाष्यपाठः। अपच्छिद्यैवपृथक्त्वेनतस्यविच्छेदंकृत्वैवइतितदर्थः।

च्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँसपूर्व्योंमहानामिति॑मरुत्वतीयस्यप्रतिपदँतोवैमहदंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँत्रयइंद्रस्यसोमा॑इद्रनेदीयएदिहि॑प्रनूनंब्रह्मणस्पति॑रग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभि॑ःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमिति॑तृतीयेनाह्नासमानआतान॑ःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँयंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तँपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँसयोवृषावृष्ण्येभिःसमोकाइतिसूक्तँसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोममितिसूक्तँतेभिःसाकंपिबतुवृत्रखादई॑त्यंतोवैखादोंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवतैयंहयेनवाइदमितिपर्या॑सःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतः षष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहति॑यस्मिन्निविद्धीयतैतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति॑रेवतीर्नःसधमादे॑रेवाँइद्रेवतःस्तोते॑ति॑रैवतंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनि॑षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँयद्वावानेतिधाय्याच्युता॑त्वामिद्धिहवामहइति॑बृहतोयोनिमनुनिवर्तयति॑बार्हतंह्येतदहरायतनेनैंद्रमिद्देवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवा॑न्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्र्योच्युतः ॥ १२ ॥ ऐंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तँपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँप्रघान्वस्यमहतोमहानीतिसूक्तँसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसूक्तँरथमातिष्ठतुविनृम्णभीमा॑मि॑त्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतना॑देवैतेननप्रच्यवत॑उपनोहरिभिःसुतमितिपर्या॑सःसमानोदर्कँःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँताउगायत्र्योगायत्र्योवा॑एतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहं॑ति॑तद्वैतच्छंदोवहति॑यस्मिन्निविद्धीयतैतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधा॑त्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरिति॑वैश्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदा॑ःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँतत्सवितुर्वरेण्यँदोषोआगादित्यनुचरोंतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितासवायेतिसावित्रँशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थादि॑त्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकतरापूर्वा॑कतरापरायोरिति॑द्यावापृथिवीयंसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँकिमुश्रेष्ठःकिंयविष्ठोनआजगन्नुपनोवाजाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवँनाराशंसंत्रिवत्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिदमित्थारौद्रंगूर्तवचा॑येयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइतिवैश्वदेवं ॥ १३ ॥ नाभानेदिष्ठंशंसति॑नाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसन्तंभ्रातरोनिरभजंन्त्सोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभाक्तेत्येतमेवनिष्ठावमववदितारमित्यब्रुवंस्तस्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रानिष्ठावाववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवीत्त्वांहवावमह्यंतताभाक्षुरिति[1]तंपिताब्रवीन्मापुत्रकतदाद्दथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंति॑तानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीति॑तथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइति॑तमब्रुवन्किंकामोवदसीती॑दमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्त

---

१ 'ताताभाक्षुः' इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवतातवाचित्वात्तताभाक्षुरितिवैदिकपाठ एवसुवचः ।

तितथेतिँतानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयँत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गँलोकँतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतिँयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्यैँतंस्वयँतोब्रुवंन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितिँतदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्मम
वाइदंममवैवास्तुहमितिँसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरितिँतमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिँसपितरमैँत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपु
त्रकादूँ३रिँत्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहामिँत्यादितेतितँपिताब्र
वीत्तस्यैवपुत्रकतंत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिँसपुनरेत्याब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिँसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमे
वददामिँयएवसत्यमवादीरितिँतस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यँसएषसहस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठंउपैनंसहस्रंनमतिँ
प्रषष्ठेनाह्नास्वर्गँलोकंजानातियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतैँनाभानेदिष्ठंवालखिल्यांवृषाकपि
मेवयामरुतँतानिसहैवशंसेद्यदेषामतरियात्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्रा
णानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्येवयामरुतँप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्दैव्यैचमानुष्यैचंनाभानेदिष्ठेनै
वरेतोसिंचंत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्तिँनाकाक्षीवतेनंयोनिंव्यहापयदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतिँतस्माज्ज्यायान्तस
न्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिँब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवयामरुतैतवैकरोतिँतेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचांहश्चकृष्ण
महरर्जुनंचैत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदहश्चाहश्चेतिँपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँमध्वोवोनाममारुतंयजत्राइति

मारुतँबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतासप्रत्न
थासहसाजायमानइतिजातवेदस्यँसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँधारयन्धारयन्नितिशंसतिँप्रस्रंसाद्वाअंतस्यबिभायँ
तद्यथापुनराग्रंथँपुनर्निग्रंथमंतंबध्नीयान्मयूखंवांततोधारणायनिहन्यात्तादृक्तंयद्धारयन्धारयन्नितिशंसतिँसंतत्यैसंत
तैरुग्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यँतियएवंविद्वांसोयँतियंति ॥ १५ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याह्नोरूपँयद्ध्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमँयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथ
मेपदेदेवतानिरुच्यतैँयदयंलोकोभ्युदितौयज्जातवद्यदनिरुक्तँयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैसप्तमस्याह्नोरूपाणिँ
समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदितिँसप्तमस्याह्नआज्यंभवत्यनिरुक्तँसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँवाग्वैसमुद्रोनवैवाक्क्षीयतेनस
मुद्रःक्षीयतैँतद्यदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतिँयज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतैँवाचमेवतत्पुनरुपयंतिँसंतत्यैसंततैरुग्यहैरव्यवच्छिन्नै
र्यँतियएवंविद्वांसोयँत्याप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसिषष्ठेहनिँतद्यथैवादआज्येनावदानानिँपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातया
मतायाएवमेवैतत्स्तोमांश्चच्छंदांसिचंपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैँयदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतिँतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातः
सवनएषत्र्यहआवायोभूषशुचिपाउपनःप्रयाभिर्यासिदाश्वांसमच्छाऽनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरँप्रसोताजीरोअध्वरे
ष्वस्थाद्येवायवइंद्रमादनासौयावांशतंनियुतोयाःसहस्रँप्रयद्वांमित्रावरुणास्पूर्धन्नागोमतानासत्यारथैनानोदेवशवसा

याहिशुष्मिन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चैन्प्रक्षोदसाधायसासस्रएषेतिप्रउगंमेतिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टु
भंत्रिष्टुप्प्रातःसवनऽएषत्र्यहंआत्वारथंयथोतयंइदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतांत्वंसोमक्रतु
भिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानंःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँकयाशुभासवयसःसनीळाइति
सूक्तंनजायमानोनशतेनजातइतिजातवंत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानँसंतनिसूक्तंयत्कयाशु
भीयंमेतेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजानतंतद्यत्कयाशुभीयंशंसतिंसंज्ञात्याएवतद्वायुष्यँतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवा
स्यकयाशुभीयँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेत्यंसुमेषंमहयास्वर्विदमितिसूक्तंमत्यंन
वाजंहवनस्यदंरथमितिंरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुजागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
वहतिंयस्मिन्निविद्धीयतैंतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिंमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवंः
पशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहैत्वंह्येहिचेरवइतिंबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनिंयदेवषष्ठस्याह्नस्तद्यद्वैरथंतरं
तद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिंबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्यस्तोमकृंतत्रायद्रथं
तरंस्यात्कृंतत्रंस्यांत्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्वावानेतिधाय्याच्युतांऽभित्वाशूरनोनुमइतिंरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिरा
थंतरंह्येतदहरायतनेनंपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथंःपिबवान्त्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमि

॥ ६७ ॥

तिताक्ष्योच्युतः।१६।इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनं
दाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेंऽभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तँयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदु
जागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतैंतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिंमिथुना
निसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवंःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेंऽद्यानोदेव
सवितरितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमभित्वादेवसवितरितिसावित्रँयद्वावप्रेतित
दभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिवीयँप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमयंदेवायजन्मन
इत्यार्भवँजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमायाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवंःपशवश्छं
दोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतिंयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठँचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयंत्यैभिरग्नेदुवोगिरइतिवै
श्वदेवंमेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहोंवैश्वानरोअजीजनदित्याग्निमारुतस्य
प्रतिपज्जातवंत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँप्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमितिमारुतँप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवा
मसोममितिजातवेदस्याच्युतांदूतंवोविश्ववेदसमितिजातवेदस्यमनिरुक्तँसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगा
यत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः।१७।यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितँतदष्टमस्याह्नोरूपँयद्ध्येवद्वितीयमहंस्तदेवैतत्पुनर्यदष्टमँयदूर्ध्वव

यत्प्रतिवंद्यदंतर्वंद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतैंयदंतरिक्षमभ्युदितैंयद्व्यग्नियन्महद्वंद्यद्विहूतवद्यत्पुन
र्वंद्यत्कुर्वंद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपंमेतानिवाअष्टमस्याह्नोरूपाण्यग्निंवोदेवमग्निभिःसजोषाइत्यष्टमस्याह्नआज्यंभवतिद्व्यद्य
ष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहःकुविदंगनमसायेवृधासःपीवोऽअन्नाँरयिवृधःसुमेधाउच्छन्तु
षसःसुदिनाअरिप्रांउशंतादूतानदभायगोपांयावत्तरस्तन्वोयावदोजःप्रतिवांसूरउदितेसूक्तैर्धेनुःप्रत्नस्यकाम्यंदुहानांब्र
ह्माणइंद्रोपयाहिविद्वान्नूर्ध्वोअग्निःसुमतिंवस्वोअश्रेदुतस्यानःसरस्वतीजुषाणेतिप्रउगंप्रतिवदंतर्वद्विहूतवदूर्ध्ववदष्टमेह
न्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहोविश्वानरस्यवस्पतिमिंद्रइत्सोमपाएकंऽइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्र
ह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानोऽष्टमेहन्यष्टमास्याह्नोरूपं
शंसामहामिंद्रंयस्मिन्विश्वाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहश्चित्त्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्ट
मस्याह्नोरूपंपिबासोममभियमुग्रतर्दइतिसूक्तमूर्वंगव्यंमहिगृणानइंद्रेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहाँइंद्रोनृवदाच
र्षणिप्राइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेतमस्य
द्यावापृथिवीसचेतसेतिसूक्तंयदैत्कृण्वानोमहिमानमिंद्रियमितिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएत
स्यंत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंते

त्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षंस्याह्यैपं
चसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्याअभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वा
पूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठंभवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतं
ह्येतदहरायतनेनोभयंश्रृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्यमू
षुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥१८॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्ट
स्याह्नोरूपंतांसुतेकीर्तिंमघवन्महित्वेतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रयोहशुष्मैरितिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्य
ष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधाराय
तनांदेवैतेननप्रच्यवतेदिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तमिंद्रंनमहेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजग
त्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्ता
निशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंत
रिक्षमंतरिक्षस्याह्यैपंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानि
द्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैविश्वोदेव

स्यनेतुंस्तत्सवितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंसत्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहंन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँहिरण्यपा
णिमूतयइतिसावित्रंमूर्ध्वंवदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयँमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो
रूपँयुवानापितरापुनरित्यार्भवंपुनर्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमिमानुकंभुवनासीषधामेतिंद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरु
षश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्द्विपदाःशंसतिंयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठँचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठाप
यतिंदेवानामिदवोमहदितिवैश्वदेवँमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहंऋतावानं
वैश्वानरमित्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदग्निवैंश्वानरोमहानितिंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँक्रीळंवःशर्धोमारुतमितिमारुतँ
जंभेरसस्यवावृधइतिवृधन्वंदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतांग्नेमृळमहाँअसीति
जातवेदस्यँमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः॥१९॥इतितृतीयोऽध्यायः॥३॥

यद्वैसमानोदर्कंतन्नवमस्याह्नोरूपँयद्ध्येवतृतीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यन्नवमँयदश्ववद्यदंतवंद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तँय
द्रतवद्यत्पर्यस्तवंद्यत्त्रिवद्यदंतरूपँयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयच्छुचिवद्यत्सत्यवंद्यत्क्षेतिवद्यद्गतव
द्यदोकवंद्यत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपंमेतानिवैनवमस्याह्नोरूपाण्यगन्ममहानमसायविष्ठमितिंनवमस्याह्नआज्यंभवतिंग
तवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुंप्प्रातःसवनएषत्र्यहंःप्रवीरयाशुचयोदद्रिरेतैतेसत्येनमनसादीध्यानांदिवि
क्षयंतारजसःपृथिव्यांमाविश्ववाराश्विनागतंनौयंसोमइंद्रतुभ्यंसुन्वेआतुप्रब्रह्माणोअंगिरसोनक्षंतंसरस्वतींदेवयंतोहवं
तंआनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वंत्यभिनोनेषिवस्यइतिप्रउगँशुचिवत्सत्यवत्क्षेतिवद्गतवंदोकवन्नवमेहनिनवमस्याह्नो
रूपँतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुंप्प्रातःसवनएषत्र्यहंस्तंतमिद्राधसेमहैत्रयइंद्रस्यसोमांइंद्रनेदीयएदिहिंप्रनूनंब्रह्मणस्पतिंरग्निर्नेतात्वं
सोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितिंतृतीयेनाह्नासमानआतानौनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिंद्रःस्वाहापिबतुय
स्यसोमइतिसूक्तंमंतोवैस्वाहाकारोंतोनवममहंर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँगायत्सामनभन्यंयथावेरितिसूक्तंमर्चामतद्वा
वृधानंस्वर्वदिंत्यंतोवैस्वरंतोनवममहंर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतिसूक्तंमंतौवैस्थितमंतोनवम
महंर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिमाउत्वापुरुतमस्यकारोरितिसूक्तँधियोरथेष्ठामित्यंतोवैस्थितंमंतोनवममहंर्नवमेहनि
नवमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेप्रमंदिनेपितुमदर्चतावचइतिसूक्तँस
मानोदर्कँनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँतदुजागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धी
यतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिंमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूना
मवरुद्ध्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःवशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वं
ह्येहिचेरवइतिंबृहत्पृष्ठंभवतिनवमेहानिंयद्वावानेतिधाय्याच्युतांऽभित्वाशूरनोनुमइतिंरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिं

राथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथंस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
क्ष्योंच्युतः॥२०॥संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्नथक्षयाणिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेति
वदंतरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वांनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरू
पंतत्तइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तंमंतोवैपरमंतोंनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदा
धारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तंमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहं
र्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्मा
ज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यै
पंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचा
न्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवच्छंदोमाःपशूनावरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवित
रितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहर्न
वमेहनिनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंभिं
द्रइषेददातुनस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाप्तानिसुन्वतइतित्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंबभ्रुरेकोविषुणःसूनरो

युवेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्वि
प्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतियेत्रिंशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवंत्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्र
तृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदाप्रयातुपरावतइत्यंतोवैपरावतोंतोनवममहर्नवमेहनिन
वमस्याह्नोरूपंमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतंक्षेतिवदंतरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वांनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवा
मसोममितिजातवेदस्याच्युतांप्राग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंनवमेहनि नवमस्याह्नोरूपंसनःपर्षदतिद्विषः
सनःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिबहुवाएतस्मिन्नवरात्रेकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षद
द्विषइतिशंसतिसर्वस्मादेवैनांस्तदेनसःप्रमुंचतितान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥२१॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंति
यथावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमांअथयेनैववाचंव्याकरोतियेनस्वादुचास्वादुचवि
जानातितद्दशममहर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमांअथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशमम
हर्यथावाअक्ष्येवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरमक्ष्णःकृष्णमेवंछंदोमांअथयैवकनीनिकांयेनपश्यतितद्दशममहर्यथावैकर्णएवंपृ
ष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमांअथयेनैवशृणोतितद्दशममहःश्रीर्वैदशममहःश्रियंवाएतआगच्छंतियेदशममहरा
गच्छंतितस्माद्दशममहरविवाक्यंभवतिमाश्रियोववादिष्मेतिदुरववदंहिश्रेयसस्तेततःसर्पंतितेमार्जयंतेतेपत्नीशालां

संप्रपद्यंतेतेषांयएतामाहुतिंविद्वांत्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिंसजुहुयादिहरमेहरमध्वमिहधृतिरिहस्वधृतिरग्नेवाट्स्वा
हावाळितिंसयदिहरमेत्याहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतीहरमध्वमितियदाहप्रजामेवैषुतद्रमयतीहधृतिरिहस्वधृतिरिति
यदाहप्रजांचैवतद्वाचंचयजमानेषुदधात्यग्नेवाळितिरथंतरंस्वाहावाळितिबृहद्देवानांवाएतन्मिथुनंयद्बृहद्रथंतरेदेवाना
मेवतन्मिथुनेनमिथुनमवरुंधतेदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदततःसर्पतितेमा
र्जयंतेतआग्नीध्रंसंप्रपद्यंतेतेषांयएतामाहुतिंविद्वांत्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिसजुहुयादुपसृजंधरुणंमातरंधरुणोधयन्
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासुदीधरत्स्वाहेतिरायस्पोषमिषमूर्जमवरुंधआत्मनेचयजमानेभ्यश्चयत्रैवंविद्वानेतामाहुतिंजुहो
ति ॥ २२ ॥ तेततःसर्पतितेसदःसंप्रपद्यंतेयथायथमन्यऋत्विजोव्युत्सर्पंतिसंसर्पंत्युद्गातारस्तेसर्पराज्ञाऋक्षुस्तुवतइयंवै
सर्पराज्ञीयंहिसर्पतोराज्ञीयंवाअलोमिकेवाग्रआसीत्सैतंमंत्रमपश्यदायंगौःपृश्निरक्रमीदितितामयंपृश्निर्वर्णआविशन्ना
नारूपोयंयंकाममकामयतयदिदंकिंचौषधयोवनस्पतयःसर्वाणिरूपाणिपृश्निरेनंवर्णआविशतिनानारूपोयंयंकामंकाम
यतेयएवंवेदमनसाप्रस्तौतिमनसोद्गायतिमनसाप्रतिहरतिवाचाशंसतिवाक्चवैमनश्चदेवानांमिथुनंदेवानामेवतन्मिथु
नेनमिथुनमवरुंधतेदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथचतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेत
देवतत्स्तुतमनुशंसतिदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंना

मप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएवंवेदयंब्राह्मणमनूचानंयशोनर्च्छेदितिहस्माहारण्यं
परेत्यदर्भस्तंबानुद्ग्रथ्यदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यचतुर्होतॄन्व्याचक्षीततदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्च
तुर्होतॄन्व्याचक्षीततदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद
॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतइषमूर्जमन्वारभइत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंततततउदुंबरःसम
भवत्तस्मात्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतेवाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोय
ज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छंतिनदिवावाचंविसृजेरन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहर्भ्रा
तृव्यायपरिशिंष्युर्ननक्तंवाचंविसृजेरन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्यादथवाचं
विसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोखल्वस्तमितएववाचंविसृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहव
नीयंपरीत्यवाचंविसृजेरन्यज्ञोवाआवहनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञेनैवतत्स्वर्गेणलोकेनस्वर्गंलोकंयंतियदिहोनम
कर्मयदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतिंतत्पितरमप्येत्वितिवाचंविसृजंतेप्रजापतिंवैप्रजाअनुप्रजायंतेप्रजापतिरूनातिरिक्तयोः
प्रतिष्ठानैनानूनंनातिरिक्तंहिनस्तिप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यजंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंविसृजंतेतस्मादेवंवि

द्वांसएतेनैववाचंविसृजेरन् ॥२४॥ अध्वर्यों[1]इत्याह्वयतेंचतुर्होतृषुवदिष्यमाणंस्तदाहावस्यरूपंमोंहोतस्तथाहोतरित्यध्वर्युःप्रतिगृणात्यवसितेवसितैंदशसुपदेषुतेषांचित्तिःस्रुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्वेदिरासी३त् ॥ आधीतंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासीत् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासीत् ॥ सामाध्वर्युरासी३त् ॥ वाचस्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवक्तासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहणमगृह्णत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमतेनाम ॥ विधेंस्त्वमस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यांदेवाःप्रजापतिगृहपतयंऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिंरात्स्यामोंऽथप्रजापतेस्तनूरनुद्रवतिब्रह्मोद्यंचान्नादाचान्नपत्नीचांन्नादातदग्निरन्नपत्नीतदादित्योंभद्राचकल्याणीचंभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोंनिलयाचापभयाचानिलयांतद्वायुर्नह्येषकदाचनेलयंत्यपभयातन्मृत्युःसर्वंह्येतस्माद्बीभायांनाप्ताचानाप्याचांनाप्तातत्पृथिव्यनाप्यातद्द्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचांनाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचांपूर्वांतन्मनोभ्रातृव्यातत्संवत्सरंएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वंएषकृत्स्नःप्रजापतिस्तत्कृत्स्नंप्रजापतिमाप्नोतिदशममहंरथब्रह्मोद्यंवदंत्यग्निर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोस्यलोकस्यगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोंतरिक्षलोकस्यगृहपतिरसौवैगृहपतिर्योसौतपत्येषपतिर्ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवतिराध्नोतिसगृहपतीराध्नुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपा

---

१ ‘ अध्वर्यवित्याह्वयते ’ इतिससंधिपाठोभाष्ये ।

प्मानंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवत्यपसगृहपतिःपाप्मानंहतेऽपतेयजमानाःपाप्मानंघ्नतेऽध्वर्योअरात्सारात्स्म ॥ २५ ॥

इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह्णआहंयदेवाह्नासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तंउद्धराहवनीयमितिप्रातराहंयदेवरात्र्यासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तेयज्ञोवाआहवनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञएवतत्स्वर्गेलोकेस्वर्गेलोकंनिधत्तेयएवंवेदयोवाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतिरौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यंदुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्यदमानंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्यावापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेःपूर्वाहुतिःप्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतमेतद्वाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतियएवंवेद॥२६॥यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभयंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्वतीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रंमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवा

श्यतैतामन्नमप्यादयेच्छांत्यैशातेर्वाअन्नैंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमा
नास्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ प
योगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तं
स्यादथान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिःसर्वंवाअस्यबर्हिष्यंसर्वंपरिगृहीतंयएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२७॥असौवाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवेदिरोषधयोबर्हिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षण्योदिशःपरि
धयोयद्धवाअस्यकिंचनश्यतियन्म्रियतेयदपाजंतिसर्वंहैवैनंतदमुष्मिंल्लोकेयथाबर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतियएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्या
देवेभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतादेवान्वाएषप्रातरा
हुत्यामनुष्येभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्पतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावं
तंहवैसर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरो
तितद्वाक्प्रतिगृणातिवाग्वागित्यग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहु
त्यामहाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहो

तितस्यवाएतस्याग्निहोत्रस्यसप्तचशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेसायमाहुतयःसप्तचोएवशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेप्रातराहु
तयस्तावत्योग्नेर्यजुष्मत्यइष्टकाःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२८॥वृषशुष्मोहवा
तावतउवाचजातूकर्ण्योवक्तास्मोवाइदंदेवेभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतोऽन्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतदुहैवोवा
चकुमारीगंधर्वगृहीतावक्तास्मोवाइदंपितृभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतद्वाअग्निहोत्र
मन्येद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातरथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातस्तस्मादुदिते
होतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरेऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिद्वादशउदितहोमीसयदाद्वौसंवत्सरावनुदितेजुहोत्यथहा
स्यैकोहुतोभवत्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवाअ
होरात्रयोस्तेजसिजुहोतियोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वदहोरात्र
योर्हास्यतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं॥ २९ ॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेताभ्या
मेवतत्संवत्सरमेतिसयोनुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रेणयांन्क्षिप्रमध्वा
नंसमश्नुवीततादृक्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तैयद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्यामि
यादग्नीनाधायधीरोदिवैवान्यज्जुहुयान्नक्तमन्यदितिराथंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतमग्निर्वैरथंतरमादित्योबृहदेतेहवाएनं

देवतेब्रध्नस्यविष्टपँस्वर्गंलोकंगमयतो॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्यं॑तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयाया॑दकृत्वान्यदुपयोजनाय॥एवंयं॑तितेबहवोजना॑सःपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रमिति॑तितांवाएतांदेवतांप्रय
ती॑सर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचै॑तस्यैहीदंदेवताया॑अनुचरंसर्वंयदिदंकिंचं॑सैषानुचरवं॑तीदेवतांविंदतेहवाअनुचरंभवं॑त्य
स्यानुचरोयएवंवेदं॑सवाएषएकातिथिः॑सएषजुह्वत्सुवसति॑तद्यददोगाथाभवं॑त्यनेनसमेनसासोभिशस्ता॑देनस्वतोवापह
रादेनः ॥ एकातिथिमपसायं॑रुणद्धि॑बिसानिस्तेनोअपसोजहारे॑त्येषहवै॑सएकातिथिः॑सएषजुह्वत्सुवसं॑त्येतांवावसदेवता
मपरुणद्धि॑योलमग्निहोत्रायसन्नाग्निहोत्रं॑जुहोति॑तमेषादेवतापरुद्धा॑परुणद्ध्यस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यां॑योलमग्निहो
त्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोति॑तस्माद्योलमग्निहोत्रायस्याज्जुहुया॑त्तस्मादाहुर्नसायमतिथिरपरुद्ध्यई॑त्येतद्धस्मवैतद्विद्वान्नगरी
जानश्रुतेयं॑ऽउदितहोमिनमैकादशाक्षं॑मानुतंतव्यमुवाचं॑प्रजायामेनंविज्ञातास्मो॑यदिविद्वान्वाजुहोत्यविद्वान्वे॑ति॑तस्यो
हैकादशाक्षेराष्ट्रमिवप्रजाबभूवं॑राष्ट्रमिवहवाअस्यप्रजाभवति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्यं ॥ ३० ॥ उ
द्यन्नुखलुवाआदित्यंआहवनीयेनरश्मीन्त्संदधाति॑सयोनुदितेजुहोति॑यथाकुमारायवावत्सायवा॑जातायस्तनंप्रतिदध्या
त्तादृक्तं॑दथयउदितेजुहोति॑यथाकुमारायवावत्सायवा॑जातायस्तनंप्रतिदध्यात्तादृक्तत्तमस्मै॑प्रतिधीयमानमुभयोर्लोक
योरन्नाद्यमनुप्रतिधीयते॑ऽस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यां॑सयोनुदितेजुहोति॑यथापुरुषायवाहस्तिनेवा॑प्रयतेहस्तआदध्या

त्तादृक्तं॑दथयउदितेजुहोति॑यथापुरुषायवाहस्तिनेवा॑प्रयतेहस्तआदध्यात्तादृक्तत्तमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वंहृत्वा॑स्वर्गेलोक
आदधाति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्य॑मुद्यन्नुखलुवाआदित्यः॑सर्वाणिभूतानिप्रणयति॑तस्मादेनंप्राणइ
त्याचक्षते॑प्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्य॑मेषहवै॑सत्यंवदन्त्सत्येजुहोति॑योस्तमि
तेसायंजुहोत्युदितेप्रात॑र्भूर्भुवःस्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्यो॑तिरग्निरितिसायंजुहोति॑भूर्भुवःस्वरो॑३सूर्यो॑ज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइ
तिप्रातःसत्यंहास्यवदतःसत्येहुतंभवति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्यं॑तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातः
प्रातरनृतंतेवदंति॑पुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतः॑सूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति॥३१॥प्रजा
पतिरकामयतं॑प्रजायेयभूयान्त्स्यामिति॑सतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजत॑पृथिवीमंतरिक्षंदिवंताँल्लोकानभ्यतपं॑त्ते
भ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणिज्योतींष्यजायंता॑ग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवस्तानिज्योतींष्यभ्यतपं॑त्तेभ्यो
भितप्तेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतऋग्वेदएवाग्नेरजायत॑यजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्या॑त्तान्वेदानभ्यतपं॑त्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतभूरित्येवऋग्वेदादजायत॑भुवइतियजुर्वेदा॑त्स्वरितिसामवेदा॑त्तानिशुक्राण्यभ्यतपं॑त्तेभ्योभितप्ते
भ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइति॑तानेकधासमभरत्तदेतदो३मिति॑तस्मादोमोमितिप्रणौत्योमितिवैस्वर्गो
लोकंओमित्यसौयोसौतपति॑सप्रजापतिर्यज्ञमतनुततमाहरत्तेनायजत॑सऋचैवहौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं॑साम्नोद्गीथं॑यदेत

त्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकरोत्सप्रजापतिर्यज्ञंदेवेभ्यःसंप्रायच्छत्तेदेवायज्ञमतन्वततमाहरंतेनायजंततऋचैवहौ
त्रमकुर्वन्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेवैतत्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकुर्वंस्तेदेवाअब्रुवन्प्रजापतिंयदिनोयज्ञऋक्तआ
र्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाकाप्रायश्चित्तिरितिसप्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदिवोयज्ञऋक्तआर्ति
र्भवतिभूरितिगार्हपत्येजुहवाथयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेय
द्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहवाथेत्येतानिहवैवेदानामंतःश्लेषणानियदेताव्याहृ
तयस्तद्यथात्मनात्मानंसंदध्याद्यथापर्वणापर्वयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लि
ष्टंसंदधातिसैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयस्तस्मादेषैवयज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्तव्या॥३२॥तदाहुर्महावदा३ः॥ यदृचैवहौ
त्रंक्रियतेयजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंव्यारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतित्रय्याविद्ययेतिब्रूयादयंवैयज्ञोयो
यंपवतेतस्यवाक्चमनश्चवर्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततइयंवैवागदोमनस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमन
सैवब्रह्मासंस्करोतितेहैकेब्रह्माणउपाकृतेप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वाभाषमाणाउपासतेतद्धैतदुवाचब्राह्मणउपा
कृतेप्रातरनुवाकेब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धमस्ययज्ञस्यांतरगुरितितद्यथैकपात्पुरुषोयन्नेकतश्चक्रोवारथोवर्तमानोभ्रेषंन्ये
त्येवमेवसयज्ञोभ्रेषंन्येतियज्ञस्यभ्रेषमनुयजमानोभ्रेषंन्येतितस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेवाचंयमस्यादोपांश्वंतर्याम

योर्होमादुपाकृतेषुपवमानेष्वोदृचोऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्काराद्वाचंयमएवस्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषो
यन्नुभयतश्चक्रोवारथोवर्तमानोनरिष्यत्येवमेवसयज्ञोनरिष्यतियज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति॥३३॥तदाहुर्यद्ग्र
हान्मेग्रहीत्प्रावारीन्मआहुतीर्मेहौषीदित्यध्वर्यवेदक्षिणानीयंतउदगासीन्मइत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेशंसीन्मेयाक्षीन्मइति
होत्रेकिंस्विदेवचकुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतेकृत्वाहोस्विदेवहरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरंत्य
थोयद्भूयिष्ठेनैवब्रह्मणाछंदसांरसेनार्त्विज्यंकरोतियद्ब्रह्मातस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घवाएषइतरेषामृत्विजामग्रआसयद्ब्रह्मार्ध
मेवब्रह्मणआसार्धमितरेषामृत्विजांतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाब्रह्म
णएवनिवेदयंतेतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभूरितिब्रह्मागार्हपत्येजुहुयाद्यदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपच
नेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहुयात्स
प्रस्तोतोपाकृतेस्तोत्रआहब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितिसभूरितिब्रह्माप्रातःसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभुवइतिमाध्यं
दिनेसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिस्वरितितृतीयसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभूर्भुवःस्वरित्युक्थ्येवातिरात्रेवाब्रूया
दिंद्रवंतःस्तुध्वमितिसयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्यैंद्रोवैयज्ञइंद्रोयज्ञस्यदेवतासैंद्रमेवतदुद्गीथंकरोतींद्रान्भागादिंद्रवंतःस्तु
ध्वमित्येवैनांस्तदाहतदाह ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥ ५ ॥ ॥ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीवेदपुरुषायनमः ॥ हरिःॐ ॥ देवाहवैसंवचरौसत्रंनिषेदुंस्तेहपाप्मानंनापजघ्निरेंतान्होवाचार्बुदःकाद्रवेयःसर्प
ऋषिर्मंत्रकृंदेकावैवोहोत्राकृतातांवोहंकरवाण्यंथपाप्मानमपहनिष्यध्वइतिंतेहतथेत्यूचुंस्तेषांहस्मसमध्यंदिनेंमध्यंदिन
एवोपोदासर्पैंद्राव्णोभिष्टौतिंतस्मान्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवंग्राव्णोभिष्टुवंतिंतदनुकृतिसहस्मयेनोपोदासर्पंत्तद्धाप्येतर्ह्यं
र्बुदोदासर्पणीनामप्रपदस्तिंतान्हराजामदयांचकारंतेहोचुराशीविषोवैनोराजानमवेक्षतैहंतास्योष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्या
मेतितथेतिंतस्यहोष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्युस्तस्मादुष्णीषमेवपर्यस्यग्राव्णोभिष्टुवंतिंतदनुकृतितान्हराजामदयामेवचका
रंतेहोचुःस्वेनवैनोमंत्रेणंग्राव्णोभिष्टौतिहंतास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृणचामेतितथेतिंतस्यहान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमाप
पृचुंस्ततोहैनान्नमदयांचकारंतद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृंचंतिशांत्याएवंतेहपाप्मानमपजघ्निरेंतेषामन्वपहतिंसर्पाः
पाप्मानमपजघ्निरेंतएतेपहतपाप्मानोहित्वांपूर्वांजीर्णांत्वचंनवयैवप्रयँत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेद ॥ १ ॥ तदाहुःकिय
तीभिरभिष्टुयादितिंशतेनेत्याहुःशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातिंत्रयस्त्रिंशत्यावेत्याहुं
स्त्रयस्त्रिंशतोवैसदेवानांपाप्मनोपाहँस्त्रयस्त्रिंशद्वैतस्यदेवाइत्यपरिंमिताभिरभिष्टुयादपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वा
एषाहोत्रायद्ग्रावस्तोत्रीयातस्यांसर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमिताभिरभिष्टौतिंसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानव
रुंधेयएवंवेदंतस्मादपरिमिताभिरेवाभिष्टुयात्तदाहुःकथमभिष्टुयादित्यक्षरशा३ः ॥ चतुरक्षरशा३ः ॥ पच्छा३ः ॥ अ

र्धर्चशा३ः॥ऋक्शा३ःइति॥तद्यदृक्शोनतदवकल्पतेऽथयत्पच्छोनोएवतदवकल्पतेऽथयदक्षरशश्चतुरक्षरशोंवितथाछं
दांसिलुप्येरन्बहूनितथाक्षराणिहीयेरन्नर्धर्चशएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमे
वतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मादर्धर्चशएवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टौतिक
थमस्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतिंयदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिंगायत्रंवैप्रातःसवनंतेनप्रातःसवनेऽथयज्जगतीभिर
भिष्टौतिंजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनंएवमुहास्यमध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभ
वतियएवंवेदंतदाहुर्यदध्वर्युरेवान्यानृत्विजःसंप्रेष्यंत्यथकस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिंमनोवैग्रावःस्तोत्रीयासं
प्रेषितंवाइदंमनस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते॥ २ ॥ वाग्वैसुब्रह्मण्यातस्यैसोमोराजावत्सःसोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्म
ण्यामाह्वयंतिंयथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनंयजमानायसर्वान्कामान्दुहेंसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदंतदाहुःकिंसुब्रह्म
ण्यायैसुब्रह्मण्यात्वमितिंवागेवेतिब्रूयाद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतिंतदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाचक्षतइतिंवाग्घिसु
ब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतिंतदाहुर्यदंतर्वेदीतरऋत्विजंआर्त्विज्यंकुर्वंतिबहिर्वेदिसुब्रह्मण्याकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवती
तिंवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतिंयदेवोत्करेतिष्ठन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतिंतदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृष
योवैसत्रमासतंतेषांयोवर्षिष्ठआसीत्तमब्रुवन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयत्वंनोनेदिष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिंवर्षिष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवे

दिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मादस्माऋषभंदक्षिणामभ्याजंतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्यमिथुन
स्यप्रजात्याइत्युपांशुपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतउपांश्विववैरेतसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसंस्थावाएषायदनु
वषट्कारोनेद्रेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्नानुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैने
ष्टाऽग्निःपत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्याअग्निनैवतत्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेददक्षिणाअनुसु
ब्रह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ३ इतिप्रथमोऽध्या० १

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितान्दक्षिणतउपायन्यतएषांयज्ञस्यतनि
ष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यमित्रावरुणौदक्षिणतःपर्यौहँस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नत
तथैवैतद्यजमानामित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततस्मान्मैत्रावरुणंमैत्रावरुणःप्रातःसवनेशं
सतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशँस्तेदे
वाःप्रतिबुध्येंद्रंमध्यतोदधुस्तइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽ
सुररक्षांस्यपघ्नततस्मादैंद्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेशंसतींद्रेणहिदेवामध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोप
हताअसुराउत्तरतोयज्ञंप्राविशँस्तेदेवाःप्रतिबुध्यैंद्राग्नीउत्तरतःपर्यौहँस्तइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपा

घ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नततस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्रा
ग्निभ्यांहिदेवाउत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवाउत्तरतोपहताअसुराःपुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकतस्तेदेवाःप्रति
बुध्याग्निंपुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहँस्तेग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाअग्निनैवपुरस्तात्प्रातः
सवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नततस्मादाग्नेयंप्रातःसवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेदतेवैपुरस्तादपहताअसुराःपश्चात्परीत्यप्राविशँस्ते
देवाःप्रतिबुध्यविश्वान्देवानात्मानँपश्चात्तृतीयसवनेपर्यौहँस्तेविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुरक्षांस्यपाघ्नतत
थैवैतद्यजमानाविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नततस्माद्वैश्वदेवंतृतीयसवनमपपाप्मानंहतेयएवं
वेदतेवैदेवाअसुरानेवमपाघ्नतसर्वस्मादेवयज्ञात्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभव
तियएवंवेदतेदवाएवंक्लृप्तेनयज्ञेनाऽपासुरान्पाप्मानमघ्नतजयन्त्स्वर्गंलोकमपहवैद्विषंतंपाप्मानंभ्रातृव्यंहतेजयतिस्व
र्गंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वान्त्सवनानिकल्पयति॥४॥ स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेऽहरेवतदह्नोनुरूपंकु
र्वंत्यवरेणैवतदह्नापरमहरभ्यारभंतेऽथतथानमध्यंदिनेश्रीवैपृष्ठानितानितस्मैनतत्स्थानानियत्स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरू
पंकुर्युस्तयैवविभक्त्यातृतीयसवनेनस्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंति॥५॥ अथातआरंभणीयाएवंऋजुनीतीनोवरुणइति
मैत्रावरुणस्यमित्रोनयतुविद्वानितिप्रणेतावाएषहोत्रकाणांयन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषाप्रणेतृमतीभवतींद्रंवोविश्वतस्परी

तिब्राह्मणाच्छंसिनौहवामहेजनेभ्यइतींद्रमेवैतयाहरहर्निह्वयंतेनहैषांविहवेन्यइंद्रंवृंक्तेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामह
रहःशंसतियत्सोमआसुतेनरइत्यच्छावाकस्यैंद्राग्नीअजोहवुरितींद्राग्नीएवैतयाहरहर्निह्वयंतेनहैषांविहवेन्यइंद्राग्नीवृंक्ते
यत्रैवंविद्वानच्छावाकएतामहरहःशंसतिंतावाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारिण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति६।
अथातःपरिधानीयाएवंतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्यैषंस्वश्चधीमहीत्यंयंवैलोकइषमित्यसौलोकःस्वरित्युभावेवैतया
लोकावारभंतेंव्यंतरिक्षमतिरदितिंब्राह्मणाच्छंसिनौविवत्तृचंस्वर्गमेवैभ्यंएतयालोकंविवृणोतिंमदेसोमस्यरोचना॥इंद्रो
यदभिनद्वलमितिंसिषासवोवाएतेयद्दीक्षितास्तस्मादेषाबलवतीभवत्युद्गाआजदंगिरोभ्यंआविष्कृण्वन्गुहासतीः ॥ अ
र्वांचंनुनुदेवलमितिंसनिमेवैभ्यएतयावरुंधइंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवैलोकंइंद्रेणरोचनादिवोदृह्ळानिदृंहितानिच ॥
स्थिराणिनपराणुदइतिंस्वर्गएवैतयालोकेंऽहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यंवाग्वैसरस्वतींवाग्व
तोरितिहैतदाहैंद्राग्न्योरवोवृणइत्यैतद्धवाइंद्राग्न्योःप्रियंधामयद्वागितिंप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्धयतिंप्रियेणधाम्नासमृ
द्ध्यतेयएवंवेद ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंतिंहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचाहीनाश्चैकाहिकाश्चततऐकाहिका
भिरेवंमैत्रावरुणःपरिदधातितेनास्माल्लोकान्नप्रच्यवतेऽहीनाभिरच्छावाकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्याउभयीभिर्ब्राह्मणाच्छं
सीतेनोसउभौव्यन्वारभमाणऽएतीमंचामुंचलोकंमथोमैत्रावरुणंचाच्छावाकंचाथोअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्नि

ष्टोमंचैवमुसउभौव्यन्वारभमाणएत्यथततऐकाहिकाएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकाहःप्र
तिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यमवानंप्रातःसवनेयजेदेकाह्नेनस्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छे
त्तादृक्तदथोक्षिप्रंदेवेभ्योऽन्नाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरि
मितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानि
होत्रकाःसमानोवाअयंप्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तां
तैर्होतापरिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेंगाना
मंतास्तस्मात्समान्यएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवै
यज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनंनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यंदिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसि
क्तंमध्यंस्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाद्वैप्रजाःप्रजायंतेतद्यदेतानिकेवलसूक्तान्यन्वाहयज
मानमेवतद्गर्भंभूतंप्रजनयतियज्ञाद्देवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवै
पुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वंतितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तथानकुर्याद्यजमा

नस्यहतेरेतोविलुंपैत्यथोयजमानमेवंयजमानोहिसूक्तैनवभिर्वाएतंमैत्रावरुणोऽस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदश
भिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोंनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गलोकमभिनहवंतेयजमानंस्वर्गलोकमभि
वोढुमर्हंतियेसप्तसप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयदैंद्रोवैयज्ञोऽथकस्माद्द्वावेवप्रातःस
वनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभ्यांयजतोहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीचेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतींद्रत्वावृषभंवयमितिब्राह्म
णाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरैकथंतेषामैंद्र्योभवंतीतिमित्रंवयंहवामहइतिमैत्रावरुणोयजतिवरुणंसोमपीतयइतियद्वै
किंचपीतवत्पदंतदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिससुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तदैंद्रंरूपंतेनें
द्रंप्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टातदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नी
ध्रोयजतिसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीत
यइतिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऐंद्र्योभवंतियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुगायत्र्यस्तेनाग्नेय्यएतदुहै
ताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषणवतीःपीतवतीःसुतवतीर्म
द्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मा
न्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतेतस्मान्मध्यंदिनेमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभिर्यजंत्यभितृण्णवतीभिरेकैपिबासोममभि
यमुग्रतर्दइतिहोतायजतिसईंपाहियऋजीषीतरुत्रइतिमैत्रावरुणोयजत्येवापाहिप्रत्नथामंदतुत्वेतिब्राह्मणाच्छंसीयजत्य
र्वाङेहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजतितवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावा
कोयजत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतितासामेताअभितृण्णवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनव्यजयतसएताभि
रेवमाध्यंदिनंसवनमभ्यतृणद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृण्णवत्योभवंति॥ ११ ॥इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसव
नउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषणवतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धास्ताऐंद्रार्भव्योभवंतितदाहुर्यन्नार्भवीषुस्तुवतेऽथ
कस्मादार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिप्रजापतिर्वैपितऋभूंन्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वातृतीयसवनआभजंत्तस्मान्नार्भवीषु
स्तुवतेऽथार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाछंदसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेऽथ
कस्माज्जागतेसतितृतीयसवनेत्रिष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्त्रिष्टुप्सवनस्यसरस
तायाऽइतिब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयदैंद्रार्भवंवैतृतीयसवनमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानां
प्रत्यक्षादैंद्रार्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैवनानादेवत्याभिरितरैकथंतेषामैंद्रार्भव्योभवंतीतीं
द्रावरुणासुतपाविमंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिबहूनिवाहतदृभूणांरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतं

बृहस्पतइतिंब्राह्मणाच्छंसीयजंत्यावांविशांत्विंदवःस्वाभुवइतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमावोवहंतुसप्तयोरघुष्यदइतिपोतायजतिंरघुपत्वानःप्रजिगातबाहुभिरितिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपममेवनःसुहवाआहिगंतनेतिंनेष्टायजतिगंतनेतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्यैत्यच्छावाकोयजंत्यावामंधांसिमदिराण्यग्मन्नितिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमिमंस्तोममर्हतेजातवेदसइत्याग्नीध्रोयजतिंरथमिवसंमहेमामनीषयेतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमेवमुहैताऐंद्रार्भव्योभवंतिंयन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातिंयदुजगत्प्रासाहांजागतंवैतृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै ॥१२॥अथाहयदुक्थिन्योन्याहोत्रांअनुक्थाअन्यांःकथमस्यैताउक्थिन्यंःसर्वांःसमाःसमृद्धाभंवतीतिंयदेवैनाःसंप्रगीर्यंहोत्राइत्याचक्षतेंतेनसमायदुक्थिन्योन्याहोत्रांअनुक्थाअन्यास्तेनोत्विषमांएवमुहास्यैताउक्थिन्यंःसर्वांःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहशंसंतिप्रातःसवनेंशंसंतिमाध्यंदिनेहोत्रकांःकथमेषांतृतीयसवनेशस्तंभवतीतिंयदेवमाध्यंदिनेद्वेद्वेसूक्तेंशंसंतीतिब्रूयात्तेनेंत्यथाहयद्युक्थोहोतांकथंहोत्रकाद्युक्थाभंवतीतिंयदेवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति ॥१३॥ अथाहयदेतास्तिस्रउक्थिन्योहोत्रांःकथमितराउक्थिन्योभवंतींत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयायैवैश्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाएताहोत्राएवंन्यंगाएवभवंत्यथाहयदेकप्रैषाअन्येहोत्रकांअथकस्माद्द्विप्रैषःपोतांद्विप्रैषोनेष्टेतिंयत्रादोगायत्रींसुपर्णोभूत्वासोममाहरंत्तदेतासांहोत्राणांमिंद्रउक्थानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यह्वयध्वंयूयमस्यावेदिष्टेतिंतेहोचुर्देवावाचेमेहोत्रेप्रभावयामेतिंतस्मात्तेद्विप्रैषेभवतंऋचाग्नीध्रीयांप्रभावयांचक्रुंस्तस्मात्तस्यैकयर्चांभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयद्धोतायक्षद्धोतायक्षदितिंमैत्रावरुणोहोत्रेप्रेष्यंत्यथकस्मादहोतृभ्यःसद्भ्योहोत्राशंसिभ्योंहोतायक्षद्धोतायक्षदितिप्रेष्यतीतिंप्राणोवैहोताप्राणःसर्वंऋत्विजंःप्राणोयक्षत्प्राणोयक्षदित्येवतदाहांथाहास्त्युद्गातॄणांप्रैषणा३ः।नाँ३इति।अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैतत्प्रशास्त्रांजपंजपित्वास्तुध्वमित्याहसऽएषांप्रैषोंऽथाहास्त्यच्छावाकस्यप्रवरा३ः॥नाँ३इति॥अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैनंमध्वर्युराहाच्छावाकवदस्वंयत्तेवाद्यमित्येषोस्यप्रवरोंऽथाहयदैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसंत्यथकस्मादस्याग्नेयौंस्तोत्रियानुरूपौभवतईत्यग्निनावैमुखेनदेवांअसुरानुक्थेभ्योनिर्जघ्नुंस्तस्मादस्याग्नेयौंस्तोत्रियानुरूपौंभवतोंऽथाहयदैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसंत्यैंद्रावैष्णवमच्छावाकंःकथमेनयोरैंद्रांःस्तोत्रियानुरूपाभवंतीतींद्रोहस्मवाअसुरानुक्थेभ्यःप्रजिगायंसोब्रवीत्कश्चाहंचेत्यहंचाहंचेतिंहस्मदेवताऽअन्ववयंतिसयदिंद्रःपूर्वःप्रजिगायंतस्मादेनयोरैंद्रांःस्तोत्रियानुरूपाभवंतिंयद्वहंचाहंचेतिंहस्मदेवताऽअन्ववयुंस्तस्मान्नानादेवत्यानिशंसतः॥१४॥अथाहयद्वैश्वदेवंवैतृतीयसवनंमथकस्मादेतान्यैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतईतींद्रमेवैतैरारभ्ययंतीतिब्रूयांदथोयज्जागतंवैतृतीयसवनंतज्जगत्काम्यैवतंद्यात्किंचातऊर्ध्वंछंदःशस्यतेंतद्धसर्वंजागतंभवंत्येतानिचेदैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतेंऽथैतत्रैष्टुभमच्छावाकोंततःशंसतिंसंवांकर्मणेतिंयदेवपनाय्यंकर्मतदेतदभिव

दतिंसमिषेत्यन्नंवाइषोंऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यांअरिष्टैर्नःपथिभिःपारयंतेतिंस्वस्तितायाएवैतदहरहःशंसंत्यथाहयज्जागतंवैतृ
तीयसवनंमथकस्मादेषांत्रिष्टुभंःपरिधानीयाभंवतीतिंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यएवतदंततःप्रतितिष्ठंतोयंतींयमिंद्रंवरुणमष्टमे
गीरितिंमैत्रावरुणस्यंबृहस्पतिर्नःपरिपातुपश्चादितिब्राह्मणाच्छंसिनंउभाजिग्यथुरित्यच्छावाकस्यौंभौहितौंजिग्यतुर्नप
राजयेथेनपराजिग्यइतिंनहितयोःकतरश्चनपराजिग्यंइंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथांत्रेधासहस्रंवितदैरयेथामितींद्रश्चहवैवि
ष्णुश्चासुरैर्युयुधातेंतान्हस्मजित्वोचतुःकल्पामहाइतिंतेहतथेत्यसुराऊचुंःसोब्रवीदिंद्रोयावदेवायंविष्णुस्त्रिर्विक्रमतेता
वदस्माकंमथयुष्माकमितरदितिंसइमाँल्लोकान्विचक्रमेंऽथोवेदानथोवाचंतदाहुःकिंतत्सहस्रमितींमेलोकाइमेवेदांअ
थोवागितिब्रूयादैरयेथामैरयेथामित्यच्छावाकउक्थ्येभ्यस्यतिंसहितत्रांत्योभवंत्यग्निष्टोमेहोतातिरात्रेचंसहितत्रांत्योभ
वत्यभ्यस्येत्षोळशिनी३॥नाभ्यस्ये३त्इति॥अभ्यस्येदित्याहुंःकथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यतिंकथमत्रनाभ्यस्येदितिंतस्माद
भ्यस्येत्॥१५॥अथाहयन्नाराशंसंवैतृतीयसवनंमथकस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेंष्वनाराशंसीःशंसतीतिंविकृतिर्वैनारा
शंसंकिमिवचवैकिमिवचरेतोविक्रियतेंतत्तदाविकृतंप्रजातंभवंत्यथैतन्मृद्विवच्छंदःशिथिरंयन्नाराशंसंमथैषोंत्योयद
च्छावाकंस्तदृह्वतायैदह्वेप्रतिष्ठास्यामइतिंतस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतिंदह्वतायैदह्वेप्रतिष्ठास्यामइ
तिंदह्वेप्रतिष्ठास्यामइति ॥ १६ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

यःश्वःस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वंतिंप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाएकाहःसुतएवमहीनंस्तद्यथैकाहस्यसुतस्यंसवनानिसं
तिष्ठमानानियँत्येवमेवाहीनस्याहानिंसंतिष्ठमानानियंतिंतद्यच्छ्वःस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वंतिंप्रातःसवनेहीनसंतत्यांअहीन
मेवतत्संतन्वंतिंतेवैदेवाश्चऋषयश्चाद्रियंतंसमानेनयज्ञंसंतनवामेतिंतएतत्समानंयज्ञस्यापश्यन्त्समानान्प्रगाथांन्त्समा
नीःप्रतिपदंःसमानानिसूक्तांन्योकःसारीवाइंद्रौयत्रवाइंद्रःपूर्वंगच्छंत्यैवतत्रापरंगच्छतिंयज्ञस्यैवसंद्रतायै॥१७॥तान्वाए
तान्त्संपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यंत्तान्विश्वामित्रेणदृष्टांन्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रंयन्नइंद्रोजुजुषेयच्चव
ष्टिंकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितिंतान्क्षिप्रंसमपतंद्यत्क्षिप्रंसमपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंसहेक्षांचक्रेविश्वामित्रौयान्वाअ
हंसंपातानपश्यंन्तान्वामदेवोसृष्टकानिन्वहंसूक्तानिंसंपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेतिंसएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान
सृजतंसद्योहजातोवृषभःकनीनंइंद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैंरिमामूषुप्रभृतिंसातयेधांइच्छंतित्वासोम्यासःसखायंःशासद्व
ह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगांदभितष्टेवदीधयामनीषामितिंयएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजौयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमंउदुब्र
ह्माण्यैरतश्रवस्येतिवसिष्ठोंऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधांस्तएतेप्रातःसवनेषळहःस्तोत्रियान्छस्त्वांमाध्यंदिनेहीनसूक्ता
निशंसंतितान्येतान्यहीनसूक्तांन्यासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिंसत्यवन्मैत्रावरुणोंऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेंद्रायब्रह्माणिरा
ततमा ॥ इंद्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रन्नितिंब्रह्मण्वद्ब्राह्मणाच्छंसींशासद्वह्निर्जनयंतवह्निमितिंवह्निवदच्छावाकंस्तदाहुः

कस्मादच्छावाकौवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिंपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिंषुचेतिंवीर्यवान्वाएषबह्वृचोवह्निवदेतत्सू
क्तंवहतिहवैवह्निर्धुरोयासुयुज्यतेंतस्मादच्छावाकौवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिंपरांचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचंता
निपंस्वहस्सुभवंतिंचतुर्विंशेभिजितिंविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेंऽहीनानिहवाएतान्यहानिंनह्येषुकिंचनहीयतेंपरांची
निहवाएतान्यहान्यभ्यावर्तींनितस्मादेनान्येतेष्वहस्सुशंसंतिंयदेनानिशंसँत्यहीनान्त्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृ
द्धानवाप्नवामेतिंयदेवैनानिशंसंतींद्रमेवैतैंर्निह्वयंतेंयथऽऋषभंवाशितायैंयद्वेवैनानिशंसँत्यहीनस्यसंतत्याअहीनमेवत
त्संतन्वंति ॥१८॥ ततोवाएतांस्त्रीन्त्संपातान्मैत्रावरुणौविपर्यासमेकैकमहरहःशंसँत्येवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेह
निंयन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टीतिद्वितीयेंकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितृतीयेंत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसींविपर्यासमेकैकम
हरहःशसंतींद्रःपूर्भिंदातिरद्दासमर्कैंरितिप्रथमेहनिंयएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिद्वितीयेंयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमइति
तृतीयेंत्रीनेवसंपातानच्छावाकौंविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतींमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिप्रथमेहनींच्छंतित्वासोम्यासः
सखायइतिद्वितीयेंशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितितृतीयेंतानिवाएतानिनवंत्रीणिचाहरहःशस्यानिंतानिद्वादशसंपद्यंतें
द्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतिंयज्ञमाप्नुवंतिंतत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञेंऽ
हरहःप्रतितिष्ठंतोयंतिंतान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्यूंख्याविराजौवैमदीश्चचतुर्थेंहनिंपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेंऽथयान्य

हानिमहास्तोमानिस्युःकोद्यनर्योदेवकामइतिंमैत्रावरुणआवपेतवनेनवायोन्यधायिचाकन्नितिब्राह्मणाच्छंस्यायाह्यर्वा
ङुपबंधुरेष्ठाइत्यच्छावाकएतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतैराव
पनैःस्वर्गंलोकंजयंति ॥१९॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतिंतदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यं
मेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतिंतदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवै
मित्रंविश्वामित्रआसंविश्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदंयेषांचैवंविद्वानेतन्मैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतिंतद्वृष
भवत्पशुमद्भवतिंपशूनामवरुद्ध्यैतत्पंचर्चंभवतिंपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाअन्नमन्नाद्यस्यावरुद्ध्याउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येति
ब्राह्मणाच्छंसींब्रह्मण्वत्समृद्धंसूक्तमहरहःशंसतिंतदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैत
द्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतिंतदुवासिष्ठमेतेनवैवसिष्ठइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियं
धामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदंतद्वैषळृचंषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंय
जमानाऽअस्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसँत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्प
राणीतिंयान्येवपराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मृशतोयँत्यभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तंमे
वतदभिवदतिंकवीँऽरिच्छामिसंदृशेसुमेधाइतिंयेवैतेनऋषयःपूर्वेप्रेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदतिंतदुवैश्वामित्रं

विश्वस्यहवैमित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतिएवंवेदंतदनिरुक्तंप्राजापत्यंशंसत्यनिरुक्तोवैप्रजापतिःप्रजापते
राद्ध्यैसकृदिंद्रंनिराहतेनैंद्राद्रूपान्नप्रच्यवतेतद्वैदशर्चंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयदेवदशर्चा३॥ दशवैप्रा
णाःप्राणानेवतदाप्नुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याद्धैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठं
ति॥२०॥कस्तमिंद्रत्वावसुंकन्नव्योऽअतसीनां॥कदून्वस्याकृतमितिंकद्वंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजा
पतिःप्रजापतेराप्त्यैयदेवकद्वंता३ः॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयद्वेवकद्वंता३ः॥ अहरहर्वाएतेशांतान्यहीनसूक्तान्युपप्र
युंजानायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्येभ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनाञ्छांतानिस्वर्गलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसू
क्तप्रतिपदःशंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तात्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोताविशोहोत्राशंसिनःक्षत्रा
यैवतद्विशंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमइमाःसूक्ताप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवतेप्रप्लवंतेये
संवत्सरंवाद्वादशाहंवासतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगम
यित्वास्वर्गलोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्याह्वयीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेद्धाय्याःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञा
ताभिःसूक्तंप्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतींद्रमेवैताभिर्निर्ह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्य
हीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति ॥२१॥ अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंस

त्यपापाचोअभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधराचंउरौयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपमभयमिवहियन्निच्छति
ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मीतिब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतियुनज्मीतियुक्तवतीयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपमुरुंनोलोकमनु
नेषिविद्वानित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषुत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेसमा
नीभिःपरिदध्युरोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवती३ँ॥ यथऋषभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमेवग
च्छतिनशुनंहुवीययाहीनस्यपरिदध्यात्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतेयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥२२॥ अथातोऽहीनस्ययु
क्तिश्चविमुक्तिश्चव्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुंक्तएवेदिंद्रमितिविमुंचत्याहंसरस्वतीवतोर्नूनंसातइत्यहीनंयुंक्तेतेस्यामदेव
वरुणनूष्टुतइतिविमुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमर्हतियएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्विंशेहन्युज्यंतेसायुक्तिरथयत्पुरस्ता
दुदयनीयस्यातिरात्रस्यविमुच्यंतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्म
कुर्युरथयदहीनपरिधानीयाभिःपरिदध्युर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवंयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्त
द्यथादीर्घाध्वउपविमोकंयायात्तादृक्तत्संततोहैषांयज्ञोभवतीँ ३॥ व्यूमुंचंतएकाह्नेनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दी
र्घारण्यानिहवैभवंतियत्रबह्वीभिःस्तोमोतिशस्यतेऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्या
प्त्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोविस्रस्तोऽहीनोभवतियएवंविद्वानहीनंतनुते॥२३॥देवावैवलेगाःपर्यपश्यँस्तायज्ञेनैवेप्सं

स्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवँस्तेप्रातःसवनेनभाकेनवलमनभयंस्तंयदनभया३न् ॥ अश्रथयन्नेवैनंतत्तउतृतीयसवनैवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्यगाउदाजँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभाकेनवलंनभयंतितंयंनभयंती३ँ॥ श्रथयंत्येवैनंतत्तस्माद्धोत्रकाःप्रातःसवनेनाभाकांस्तृचान्छंसंतियःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणःपूर्वीष्टइंद्रोपमातयइतिब्राह्मणाच्छंसीताहिमध्यंभराणामित्यच्छावाकस्तउतृतीयसवनैवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्यगाआप्नुवंतिपच्छःप्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयमृक्शस्तृतीयंसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवैकपदादध्यात्सवाचःकूटस्ताएताःपंचैकपदाश्चतस्रोदशमादह्नएकामहाव्रतादथाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानितेषांयावद्भिःसंपद्येततावंतिशंसेन्नेतराण्याद्रियेताथार्धर्चशोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदान्यथऋक्शोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानिसयत्प्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्द्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितदुपाप्तोविहारेकामउपाप्तोवज्रेवालखिल्यासूपाप्तोवाचःकूटएकपदायामुपाप्तःप्राणक्लृप्त्यामविहृतानेवचतुर्थंप्रगाथान्छंसतिपशवोवैप्रगाथाःपशूनामवरुध्यैनात्रैकपदांव्यवदध्याद्यदत्रैकपदांव्यवदध्याद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निर्हण्याद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निरवधीरपशुमेनमकरितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदांनव्यवदध्याद्द्वे[1]वोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तदेतत्सौबलायसर्पिर्वात्सिःशशंससहोवाचभूयिष्ठानहंयजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउमामागमिष्यंतीतितस्मैहयथामहद्भ्यऋत्विग्भ्यएवंनिनायतदेतत्पशव्यंचस्वर्ग्यंचशस्त्रंतस्मादेतच्छंसति॥२४॥दूरोहणंरोहतितस्योक्तंब्राह्मणमैंद्रेपशुकामस्यरोहेदैंद्रावैपशवस्तज्जागतंस्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तंस्याद्भूयिष्ठेष्वेवतत्पशुषुयजमानंप्रतिष्ठापयतिवरौरोहेत्तन्महासूक्तंचजागतंचैंद्रावरुणेप्रतिष्ठाकामस्यरोहेदेतद्देवतावाएषाहोत्रैतत्प्रतिष्ठायदैंद्रावरुणातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयतियदेवैंद्रावरुणा ३ इ ॥ एषाहवाअत्रनिर्विन्निविदावैकामाआप्यंतेसयद्यैंद्रावरुणेरोहेत्सौपर्णेरोहेत्तदुपाप्तऐंद्रावरुणेकामउपाप्तःसौपर्णे ॥२५॥ तदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा३न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसती३ँ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसती३ ॥ आत्मावैस्तोत्रियःप्राणावालखिल्याःसयत्संशंसेदेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नसंशंसेत्सयदीक्षेताशंसि

---

[1] 'द्वेएवोत्तमे' इतिभाष्यपाठः ।

षंवालखिल्याहंतपुरस्तांद्दूरोहणस्यसंशंसानीतिंनोएवतस्याशामियात्तंयदिदर्पएवाविंदेंदुपरिष्टाद्दूरोहणस्यांपिबहूनिश
तानिशंसेंद्यस्योतत्कामायतथाकुर्यादत्रैवतदुपाप्तमैंद्योवालखिल्यास्तासांद्वादशाक्षराणिपदानितत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रे
जागतैंऽथेदमैंद्रावरुणंसूक्तमैंद्रावरुणीपरिधानीयांतस्मान्नसंशंसैत्तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंविहृतावालखिल्याःश
स्यंतेंविहृतांस्तोत्रां ३ ॥ अविहृताँ३इति ॥ विहृतमितिब्रूयादष्टाक्षरेणंद्वादशाक्षरमितितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यां
तिस्रोदेवताःशस्यंतेऽग्निरिंद्रोवरुणइंत्यथैंद्रावरुण्यायजतिकथमग्निरनंतरितइतियोवाअग्निःसवरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तं
त्वमग्नेवरुणोजायसेयदितितद्यदेवैंद्रावरुण्यायजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पान्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहंशिल्पमधिगम्यतेंहस्तीकंसोवासोंहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नधिगम्यतेंयएवंवेदवदेवशिल्पानीँ३ ॥ आत्मसंस्कृतिर्वावशिल्पानिच्छंदोमयंवाएतैर्यजमानंआत्मानंसं
स्कुरुतेंनाभानेदिष्ठंशंसतिरेतोवैनाभानेदिष्ठोरेतस्तत्सिंचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवैरेतोगुहायोन्यांसिच्यतेंसरेतोमि
श्रोभवतिक्ष्मयारेतःसंजग्मानोनिषिंचदितिरेतःसमृद्ध्याएवंतंसनाराशंसंशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेंतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकेउपरिष्टादायतनावा

---

१ ‘विहृतंस्तोत्रां३’ इतिभाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रभेदः ।

गितिवदंतोमध्यएवशंसेन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयंवाक्तंहोतारेतोभूतंसिक्त्वा
मैत्रावरुणायसंप्रयच्छत्यैतस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति ॥ २७ ॥ वालखिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्क
ल्पयतिताविहृताःशंसतिविहृतावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयेऋक्श
स्तृतीयेंसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्द्वितीयेचक्षुश्चमनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचवि
हरतितेहैकसहबृहत्यौसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाप्तोविहारेकामोनेत्तुप्रगाथाःकल्पंतेंऽतिमर्शमेवविहरेत्तथावैप्रगाथाः
कल्पंतेंप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यदेवातिमर्शाँ३ ॥ आत्मावैबृहतीप्राणाःसतोबृहतींसबृहतीमशं
सीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेप्राणाअथबृहतीमथसतोबृहतींतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यद्वेवा
तिमर्शाँ३ ॥ आत्मावैबृहतीपशवःसतोबृहतींसबृहतीमशंसीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेपशवोऽथबृहतीमथसतोबृहतीं
तदात्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्व्येवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणा
न्कल्पयित्वाब्राह्मणाच्छंसिनेसंप्रयच्छत्येतंत्वंप्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यै
यजमानंप्रजनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखस्तदस्मैजातायान्ना

---

१ ‘द्वेएवोत्तमे’ इतिभाष्यपाठः ।

द्यंप्रतिदधातियथाकुमारायस्तनंसपाक्तोभवतिपाक्तोयंपुरुषः पंचधाविहितोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरु
षंस्तावंतंयजमानंसंस्करोतितंब्राह्मणाच्छंसीजनयित्वाऽच्छावाकायसंप्रयच्छंत्येतस्यत्वंप्रतिष्ठांकल्पयेति ॥ २९ ॥
एवयामरुतंशंसतिप्रतिष्ठावाएवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधातिस
जागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतंआपोवैमरुतआपोन्नंमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधाति
तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेनानिना
नाशंसेद्यथापुरुषंवारेतोवाविच्छिंद्यात्तादृक्तत्तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेत्सहबुलिलआश्वतरआश्विर्वैश्वजितो
होतासन्नीक्षांचक्रएषांवाएषांशिल्पानांविश्वजितिसांवत्सरिकेद्वेमध्यंदिनमभिप्रत्येतोहंताहमित्थमेवयामरुतंशंसया
नीतितद्धतथाशंसयांचकारतद्धतथाशस्यमानेगौश्लआजगामसहोवाचहोतःकथातेशस्त्रंविचक्रंप्लवतइतिकिंह्यभूदित्ये
वयामरुदयमुत्तरतःशस्यतइतिसहोवाचैंद्रोवैमध्यंदिनःकथेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषसीतिनेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषामीतिहोवा
चच्छंदस्त्विदममध्यंदिनसाच्ययंजागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतोमैवशंसिष्टेतिसहोवा
चारमाच्छावाकेत्यथहास्मिन्ननुशासनमीषेसहोवाचैंद्रमेषविष्णुंन्यंगंशंसत्वथत्वमेतंहोतरुपरिष्टाद्रौद्र्यैधाय्यायैपुरस्ता
न्मारुतस्याप्यस्याथाइतितद्धतथाशंसयांचकारतदिदमप्येतर्हितथैवशस्यते॥ ३० ॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्वजित्यतिरा

त्रएवंषष्ठेहनिकल्पतेयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिःकथमत्राशस्तएवनाभानेदिष्ठोभवत्यथमैत्रावरुणोवालखिल्याःशं
सतितेप्राणारेतोवाअग्रेथप्राणाएवंब्राह्मणाच्छंस्यशस्तएवनाभानेदिष्ठोभवत्यथवृषाकपिंशंसतिसआत्मारेतोवाअग्रेथा
त्माकथमत्रयजमानस्यप्रजातिःकथंप्राणाअविक्लृप्ताभवंतीतियजमानंहवाएतेनसर्वेणयज्ञक्रतुनासंस्कुर्वंतिसयथागर्भो
योन्यामंतरेवंसंभवन्छेतेनवैसकृदेवाग्रेसर्वःसंभवत्येकैकंवाअंगंसंभवतःसंभवतीतिसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरन्कल्पत
एवयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिरथैतंहोतैवयामरुतंतृतीयसवनेशंसतितद्यास्यप्रतिष्ठातस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठाप
यति ॥ ३१ ॥ छंदसांवैषष्ठेनाह्नाप्तानांरसोत्यनेदत्सप्रजापतिरबिभेत्पराङयंछंदसांरसोलोकानत्येष्यतीतितंपरस्ता
च्छंदोभिःपर्यगृह्णान्नाराशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभंःपारिक्षित्याजगत्याःकारव्ययानुष्टुभंस्तत्पुनश्छंदःसुरसमदधात्सर
सैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयऽएवंवेदनाराशंसीःशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेयएवंवेदयदेवनाराशंसी ३२ ॥ शंसंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यज
मानाःशंसंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तद्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्दे
त्सहितासांन्यूंखोरैभीःशंसतिरेभंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानारेभंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहं
शंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तद्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःपारिक्षितीःशंसत्यग्नि

वैंपरिक्षिंदग्निर्हीमाःप्रजाःपरिक्षेत्यग्निंहीमाःप्रजाःपरिक्षियँत्यग्नेरेवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंयदेवपारिक्षिती३ः ॥ संवत्सरोवैपरिक्षित्संवत्सरोहीमाःप्रजाःपरिक्षेतिंसंवत्सरंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंतिंसंवत्सरस्यैवसायुज्यँसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंताःप्रग्राहंशंसतिंयथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तच्चयायमेतिंतासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखंःकारव्याःशंसतिंदेवावैयत्किंचकल्याणंकर्मांकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानांयत्किंचकल्याणंकर्मकुर्वंतिंतत्कारव्याभिराप्नुवंतिंताःप्रग्राहंशंसतिंयथावृषाकषिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तच्चयायमेतिंतासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखौंदिशांक्लृप्तीःशंसतिंदिशएवतत्कल्पयंतिंताःपंचशंसतिंपंचवाइमादिशश्चतस्रस्तिरश्चयएकोर्ध्वांतासुनन्यूंखयेन्नैवचनिनर्दैन्नेदिमादिशोन्यूंखयानीतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवंजनकल्पाःशंसतिंप्रजावैजनकल्पांदिशएवतत्कल्पयित्वांतासुप्रजाःप्रतिष्ठापयतिंतासुनन्यूंखयेन्नैवैवचनिनर्दैन्नेदिमाःप्रजान्यूंखयानीतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायावैंद्रगाथाःशंसतींद्रगाथाभिर्वैदेवाअसुरानभिगायांथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानांइंद्रगाथाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यंमभिगायाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव॥ ३२॥ ऐतशप्रलापंशंसंत्यैतशोहवैमुनिरग्नेरायुर्ददर्शंयज्ञस्यायातयाममितिहैकआहुःसोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रकांअग्नेरायुरदर्शंतदभिलपिष्यामिंयत्किंचवदामितन्मेमापरिगातेतिंसप्रत्यपद्यतैताअश्वाआप्लवंतेंप्रतीपंप्रातिसत्वनमितिंतस्याभ्यग्निरैतशायनंएत्याकालेभिहायंमुखमप्यगृह्णांददृपन्नःपितेतितंहोवाचांपेह्यलसोभूर्योमेवाचमवधीःशतायुंगामकरिष्यंसहस्रायुंपुरुषँपापिष्ठांतेप्रजांकरोमिंयोमेत्थमसक्थाइतिंतस्मादाहुरभ्यग्नयऐतशायनांऔर्वाणांपापिष्ठाइतिंतंहैकेभूयांसंशंसंतिंसननिषेधेद्यावत्कामंशंसेत्येवब्रूयादायुर्वांऐतशप्रलापंआयुरेवतद्यजमानस्यप्रतारयतियएवंवेदंयदेवैतशप्रलापा३ः ॥ छंदसांहैषरसोयदैतशप्रलापंश्छंदस्स्वेवतद्रसंदधातिंसरसैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिंसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेंएववंवेदयद्धैवैतशप्रलापा३ः ॥ अयातयामावाअक्षितिरैतशप्रलापौंयातयामामेयज्ञेंसदक्षितिर्मेयज्ञेसदितिंतंवाएतमैतशप्रलापंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौंतिंयथानिविदःप्रवह्लिकाःशंसतिंप्रवह्लिकाभिर्वैदेवाअसुरान्प्रवह्ल्यांथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रवह्लिकाभिरेवाप्रियँभ्रातृव्यंप्रवह्ल्याथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवांऽजिज्ञासेन्याःशंसंत्याजिज्ञासेन्याभिर्वैदेवाअसुरानाज्ञायांऽथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यज मानाआजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यंमाज्ञायाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवंप्रतिराधंशंसतिंप्रतिराधेनवैदेवांऽअसुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानांःप्रतिराधेनैवाप्रियंभ्रातृव्यंप्रतिराध्याथैनमतियंत्यतिवादंशंसंत्यतिवादेनवैदेवांअसुरानत्युद्याथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानांअतिवादेनैवाप्रियंभ्रातृव्यमत्युद्याथैनमतियंतिंतमर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३३ ॥ देवनीथंशंसंत्यादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितिंतेहांगिरसःपूर्वेश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तेग्निंप्रजिघ्युरंगिरसांवा

एकोऽग्निः परेह्यादित्येभ्यः श्वः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूहीति ते हादित्या अग्निमेव दद्दृश्वांसः सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुस्ता
नेत्याब्रवीच्छ्वः सुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमइति ते होचुरथ वयं तुभ्यं सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमस्त्वयैव वयं होत्रा स्व
र्गं लोकमेष्यामइति स तथेत्युक्त्वाप्रत्युक्तः पुनराजगाम ते होचुः प्रावोचा३ः ईति ॥ प्रावोचमिति हो वाचाथो मे प्रति प्रावो
चन्निति नो हि न प्रत्यज्ञास्था३ः इति ॥ प्रति वा अज्ञासमिति होवाचर्यशसा वा एषोभ्यैति य आर्त्विज्येन तं यः प्रतिरुंधे यश
स प्रतिरुंधे तस्मान्न प्रत्यरौत्सीति यदि त्वस्मादपोजिगांसेद्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदि त्वयाज्यः स्वयमपोदितं तस्मात्
॥ ३४ ॥ ते हादित्यानंगिरसो याजयन्तेभ्यो याजयद्भ्य इमां पृथिवीं पूर्णां दक्षिणानामदर्दुस्तानियं प्रतिगृहीतातपत्तान्यवृं
जन्त्सा सिंही भूत्वा विजृंभंती जनानचरत्तस्याः शोचत्या इमे प्रदराः प्रादीर्यंत ये स्या इमे प्रदराः समेव हैव ततः पुरा तस्मादा
हुर्न निवृत्तदक्षिणां प्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचा विद्धाशुचा विद्ध्यादिति यदि त्वेनां प्रतिगृह्णीयाद्प्रियायैनां भ्रातृव्याय दद्यात्प
राहैव भवत्यथ यो सौ तपतीॅं३ ॥ एषोश्वः श्वेतो रूपं कृत्वाऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मना प्रतिचक्रम इमं वो नयामइति स एष
देवनीथो नूच्यत आदित्या ह जरितरंगिरोभ्यो दक्षिणामनयन् ॥ तां ह जरितर्न प्रत्यायन्निति तं नहि त इमां प्रत्यायंस्तामु ह
जरितः प्रत्यायन्निति प्रति हि ते मु मायंस्तां ह जरितर्न प्रत्यगृभ्णन्निति तं न हि त इमां प्रत्यगृभ्णंस्तामु ह जरितः प्रत्यगृभ्णन्निति प्र

---

१ ‘इतिप्रोवाचमिति’ अत्रावसानं नभाष्यकाराभिमतं ।

तिहिते मु मगृभ्णन्न हा नेतसं न विचेतनानीत्येष ह वा अह्नां विचेतयिता जज्ञानेत सन्न पुरोगवास इति दक्षिणा वै यज्ञानां पुरोग
वी यथा ह वा इदमनो पुरोगवं रिष्यत्येवं हैव यज्ञो दक्षिणो रिष्यति तस्मादाहुर्दातव्यैव यज्ञे दक्षिणा भवत्यप्यल्पिकाप्युत श्वेत
आशुपत्वा ॥ उतो पद्याभिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशु मानं पिपर्ति ॥ आदित्या रुद्रा वसवस्त्वेळते ॥ इदं राधः प्रतिगृभ्णीह्यं
गिरइति प्रतिग्रहमेव तद्राधस ऐच्छन्निदं राधो बृहत्पृथु ॥ देवा ददत्वावरं ॥ तद्वो अस्तु सुचेतनं ॥ युष्मे अस्तु दिवेदिवे ॥
प्रत्येव गृभायतेति प्रत्येवैनमेतदजग्रभैषं तं वा एतं देवनीथं शंसति पदावग्राहं यथा निविदं तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति यथा निवि
दः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदः शंसति भूतेच्छद्भिर्वै देवा असुरानुपासचंत तौ तेव युद्धेनोते वमायया तेषां वै देवा असुराणां भूतेच्छ
द्भिरेव भूतं छादयित्वाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानो भूतेच्छद्भिरेवाप्रियस्य भ्रातृव्यस्य भूतं छादयित्वाथैनमतियं तिता
अर्धर्चश ः शंसति प्रतिष्ठाया एवाऽहनस्याः शंसत्याहनस्याद्वै रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति ता दश
शंसति दशाक्षरा विराळन्नं विराळन्नाद्रेतः सिच्यते रेतस ः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति तान्यूंखयत्यन्नं वै न्यूंखोन्नाद्रे
तः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तद्दधाति दधिक्राव्णो अकारिषमिति दाधिक्रीं शंसति देवपवित्रं वै दधिक्रा इदं
वा इदं व्याहनस्यां वाचमवादीत्तद्देवपवित्रेण वाचं पुनीते सानुष्टुब्भवति वाग्वा अनुष्टुप्स्वेनैव च्छंदसा वाचं पुनीते सुतासो म
धुमत्तमा इति पावमानीः शंसति देवपवित्रं वै पावमान्य इदं वा इदं व्याहनस्यां वाचमवादीत्तद्देवपवित्रेणैव वाचं पुनीते ता अ

नुष्टुभोभवंतिवाग्वाअनुष्टुप्तत्स्वेनैवच्छंदसावाचंपुनीतेऽवद्रप्सोअंशुमतीमतिष्ठदित्यैंद्राबार्हस्पत्यंतृचंशंसतिविशोअदेवीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिनायुजेंद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्युदाचार्यआसीत्सइंद्रोबृहस्पतिनैवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानाइंद्राबृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपघ्नतेतदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा ३ न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीँ३ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीँ३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदिष्ठोवालखिल्यावृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेदपैवसंएतेषुकामंराध्नुयादैंद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यैतशप्रलापस्तत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रेजागतेऽथेदमैंद्राबार्हस्पत्यंसूक्तमैंद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षउद्गातुः
कंठःकाकुद्रःप्रतिहर्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यंब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांस
मध्वर्योःसव्यमुपगातॄणांसव्योंसःपतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरच्छावाकस्यसव्यआग्नीध्रस्यदक्षिणो
बाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृहपतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्रदस्यौष्ठ
एनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्राशिंष्याज्जाघनींपत्नीभ्योहरंतितांब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणिकास्तिस्रश्चकीक
साग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैवकीकसाअर्धंचवैकर्तस्योन्नेतुरर्धंचैववैकर्तस्यक्लोमाचशमितुस्तद्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणःस्याच्छि
रःसुब्रह्मण्यायैयःश्वःसुत्यांप्राहतस्याजिनमिळासर्वेषांहोतुर्वातावाएताःषट्त्रिंशतमेकपदायज्ञंवहंतिषट्त्रिंशदक्षरावैबृह
तीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषःस्वर्ग्यः
पशुर्यएनमेवंविभजंत्यथयेतोन्यथातद्यथासेलगावा[१]पापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्ताद्दक्तांवाएतांपशोर्विभक्तिंश्रौतऋषिर्दे
वभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादुच्चक्रामत्तामुहगिरिजायबाभ्रव्यायामनुष्यःप्रोवाचततोहैनामेतदर्वा
ङ्मनुष्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

---

[१] 'सेलगावा' इतिभाष्ये । इलाशब्देनान्नं सेलमत्रबहुलोदेशस्तंगच्छतीतिसेलगाइतितत्रार्थः ।

तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेम्रियेतकथमस्ययज्ञःस्यादितिनैनंयाजयेदित्याहुरनभिप्राप्तोहियज्ञंभवतीतितदाहुर्य
आहिताग्निरधिश्रितेग्निहोत्रेसान्नाय्येवाहविःषुवाम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्यनुपर्यादध्याद्यथासर्वाणिसंद
ह्येरन्त्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरासन्नेषुहविःषुम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरितियाभ्यएवतानिदेवताभ्योहवीं
षिगृहीतानिभवंतिताभ्यःस्वाहेत्यैवैनान्याहवनीयेसर्वहुंतिजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्म्रियेत
कथमस्याग्निहोत्रंस्यादित्यभिवान्यवत्सायाःपयसाजुहुयादन्यदिवैतत्पयोयदभिवान्यवत्सायाअन्यदिवैतदग्निहोत्रंय
त्प्रेतस्यापिवायतएवंकुतश्चपयसाजुहुयुरथाप्याहुरेवमेवैनानजस्रानजुह्वतइंधीरन्नाशरीराणामाहर्तोरितियदिशरीराणि
नविद्येरन्पर्णशरःषष्टिस्त्रीणिचशतान्याहृत्यतेषांपुरुषरूपकमिवकृत्वातस्मिंस्तामावृतंकुर्युरथैनान्छरीरैराहृतैःसंस्पर्श्यो
द्वासयेयुरध्यर्धशतंकायेसक्थिनीद्विपंचाशेचविंशेचोरूद्विपंचविंशेशेषंतुशिरस्युपरिदध्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥
तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभ
यंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्व
तीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्यतेतामन्नम

प्यादयेच्छांत्यैशांतिर्वाऽअघ्न्यैसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमाना
स्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ पयो
गृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयांद्यद्यलंहोमायस्यांद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्याद
थान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयांदात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥३॥ तदाहुर्यस्यसायंदुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वा
पहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंप्रातर्दुग्धंद्वैधंकृत्वांतस्यान्यतरांभक्तिमातच्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यप्रा
तर्दुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवापुरोळाशंतस्यस्थानेनिरुप्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चि
त्तिस्तदाहुर्यस्यसर्वमेवंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवेतिसमानंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्यसर्वाण्येवहवींषिदुष्येयुर्वापहरेयुर्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यैनानियथादेवतंपरिकल्प्यंतयाज्यहविषेष्ट्यायजेतां
तोन्यामिष्टिमनुल्बणांतन्वीतंयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंममेध्यमापद्येतंकातत्रप्रा
यश्चित्तिरितिंसर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्यंप्राङुदेत्याहवनीयेहैतांसमिधमभ्यादधांत्यथोत्तरतआहवनीयस्योष्णंभस्म
निरूह्यजुहुयान्मनसावाप्राजापत्ययावर्चांतद्धुतंचाहुतंचंसयद्येकस्मिन्नुन्नीतेंयदिद्वयोरेषएवकल्पस्तच्चेद्व्यपनयितुंशक्नुयां
न्निष्षिच्यैतद्दुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यंतस्ययथोन्नीतीस्यात्तथाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितं

स्कंदतिवाविष्यंदतेवांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंतदद्भिरुपनिनयेच्छांत्यैशांतिर्वाआपोंऽथैनद्दक्षिणेनपाणिनाभिमृश्यजप
तिंदिवंतृतीयंदेवान्यज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टांतरिक्षंतृतीयंपितॄन्यज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टंपृथिवींतृतीयंमनुष्यान्य
ज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टंययोरोजसास्कभितारजांसीतिंवैष्णुवारुणीमृचंजपतिंविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंत
योरुभयोरेवशांत्यैसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंप्राङुदायन्स्खलतेवापिवाभ्रंशतेंकातत्रप्रायश्चित्तिरि
तिंसयद्युपनिवर्तयेंत्स्वर्गाल्लोकाद्यजमानमावर्तयेंदत्रैवास्माउपविष्टायैतमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुंस्तस्ययथोन्नीतीस्यात्त
थाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरथयदिस्रुग्भिद्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यन्यांस्रुचमाहृत्यजुहुयादंथैनांस्रुचंभिन्नांमा
हवनीयेभ्यादध्यांत्प्राग्दंडांप्रत्यक्पुष्करांसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहवनीयेहाग्निर्विद्येतांथगार्हपत्यउपशाम्येंत्कात
त्रप्रायश्चित्तिरितिंसयदिप्रांचमुद्धरेंत्प्रायतनाच्च्यवेतंयत्प्रत्यंचमसुरवद्यज्ञंतन्वीतंयन्मंथेद्भ्रातृव्यंयजमानस्यजनयेंद्यद
नुगमयेत्प्राणोयजमानंजह्यांत्सर्वमेवैनंसहभस्मानंसमोप्यंगार्हपत्यायतनेनिधायांऽथप्रांचमाहवनीयमुद्धरेंत्सातत्रप्राय
श्चित्तिः ॥ ५ ॥ तदाहुर्यस्याग्नावग्निमुद्धरेयुंःकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसयद्यनुपश्येदुदूह्यंपूर्वमपरंनिदध्यांद्यद्यनानुपश्येंं
त्सोग्नयेग्निवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेंत्तस्ययाज्यानुवाक्येंअग्निनाग्निःसमिध्यतेंत्वंह्यग्नेअग्निनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
यांदग्नयेग्निवतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयौंमिथःसंसृज्येयातांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नये

वीतयेंऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंअग्नआयाहिवीतयैंयोअग्निंदेववीतयइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयाद
ग्नयेवीतयेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यसर्वएवाग्नयोमिथःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेविविचयेंऽ
ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंस्वर्णवस्तोरुषसामरोचिंत्वामग्नेमानुषीरीळतेविशइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
यांदग्नयेविविचयेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्नयोन्यैरग्निभिःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेक्षामव
तेंष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंअक्रंददग्निःस्तनयन्निवद्यौरधायथानःपितरःपरासइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयांदग्नयेक्षामवतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥६॥ तदाहुर्यस्याग्नयोग्राम्येणाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरिति
सोग्नयेसंवर्गायांष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंकुवित्सुनोगविष्टयेमानोअस्मिन्महाधनेइत्याहुतिंवाहव
नीयेजुहुयांदग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्नयोंदिव्येनाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसो
ग्नयेप्सुमतेंऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंअप्स्वग्नेसधिष्टवमयोदधेमेधिरःपूतदक्षइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयांदग्नयेप्सुमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्नयःशवाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेशुचयें
ऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंअग्निःशुचिव्रततमंउदग्नेशुचयस्तवेत्याहुतिंवाहनीयेजुहुयांदग्नयेशुचये
स्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्नयंआरण्येनाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसमेवारोपयेंदरणीवोल्मुकं
वामोक्षयेंद्यद्याहवनीयाद्यदिगार्हपत्यांद्यदिनशक्नुयात्सोग्नयेसंवर्गायांष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्योक्तेयाज्यानुवाक्यै
आहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ७ ॥ तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेश्रुकुर्वीतंकातत्र
प्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेव्रतभृतेंऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंत्वमग्नेव्रतभृच्छुचिर्व्रतानिबिभ्रद्व्रतपाअ
दब्धंइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेव्रतभृतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेव्रत्यमापद्येतंकात
त्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेव्रतपतयेंष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंत्वमग्नेव्रतपाअसियद्वोवयंप्रमिनामव्रता
नींत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेव्रतपतयेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निरमावास्यांपौर्णमासींवातीयां
त्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेपथिकृतेंऽष्टाकपालंपुरो ळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंवेत्थाहिवेधोअध्वनंआदेवानाम
पिपंथामगन्मेंत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यसर्वएवांग्नयउपशाम्येरन्का
तत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेतपस्वतेंजनद्वतेपावकवतेंष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंआयाहितपसाजनें
ष्वानोयाहितपसाजनेष्वित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेतपस्वतेजनद्वतेंपावकतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥
तदाहुर्यआहिताग्निराग्रयणेनानिष्ट्वांनवान्नंप्राश्नीयांत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेवैश्वानरायंद्वादशकपालंपुरोळाशं
निर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंवैश्वानरोअजीजनत्पृष्टोदिविपृष्टोअग्निःपृथिव्यांमित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयांदग्नयेवैश्वान

रायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोळा
शंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिंसात
त्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिपवित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्येपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेतिं
सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिहिरण्यंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनि
र्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येहिरण्यकेशोरजसोविसारेआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवते
स्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेवरुणायाष्टा
पालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्त्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्न
येवरुणायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिसूतकान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेतंतुमते
ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोम्याइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेतंतुमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्जीवेमृतशब्दंश्रुत्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेसु
रभिमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान्त्साध्वीमकर्द्देववीतिंनोअद्येत्याहुतिंवा

हवनीयेजुहुयादग्नयेसुरभिमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिंसोग्नयेमरुत्वतेत्रयोदशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेऽराइवेदचरमाअहेवेत्याहु
तिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरुत्वतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे३त् ॥ नाहरे३त्इति ॥ आ
हरेदित्याहुर्यदिनाहरेदनद्धापुरुषःकोनद्धापुरुषइतिंनदेवान्नपितॄन्न[1]मंनुष्याइतिंतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदेषा
भियज्ञगाथागीयते ॥ यजेत्सौत्रामण्यामपत्नीकोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यामनृणार्थीद्यजेतिवचनाच्छ्रुतिरितिंतस्मात्सौ
म्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥ तदाहुर्वाचापत्नीकोग्निहोत्रंकथमेवजुहोतिंनिविष्टेमृतापत्नीनष्टावाग्निहोत्रेकथमग्निहोत्रंजुहोतिं
पुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्याहुरस्मिँश्चलोकेमुष्मिँश्चास्मिँल्लोकेयंस्वर्गोस्वर्गेणंस्वर्गंलोकमारुरोहेत्यमुष्यैवलोकस्यसंततिंधारय
तिंयस्यैषांपत्नीनैच्छेत्तस्मादपत्नीकस्याधानंकुर्वीत्यपत्नीकोग्निहोत्रंकथमग्निहोत्रंजुहोतिंश्रद्धापत्नीसत्यंयजमानःश्रद्धास
त्यंतदित्युत्तमंमिथुनंश्रद्धयासत्येनमिथुनेनंस्वर्गाँल्लोकान्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसतिंनहवा
अव्रतस्यदेवाहविरश्नंतिंतस्मादुपवसत्युतमेदेवाहविरश्नीयुरितिंपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदितिपैंग्यमुत्तरामितिकौषीतकं
यापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्योत्तरासाराकायापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूर्यापयस्तमियादभ्युदियादिति

---

[1] 'नमनुष्यानिति' इतिभाष्ये । मनुष्यान्अतिथीनपीतितदर्थः ।

सातिथिंःपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञार्यपुरस्तादमावास्यायांचंद्रमसंयदुपैतियद्यजतेतेनसोमंक्रीणंतितेनोत्तरामुत्तरार
मुपवसेंदुत्तराणिहवैसोमोयजतेसोममनुदैवतंमेतद्वैदेवसोमंयच्चंद्रमांस्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्यस्याग्निम
नुद्धृतंमादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वांप्रणीतोवाप्राग्घोमादुपशाम्यैत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंहिरण्यंपुरस्कृत्यसायमु
द्धरेंज्ज्योतिर्वैशुक्रंहिरण्यंज्योतिःशुक्रमसौतदेवंतज्ज्योतिःशुक्रंपश्यन्नुद्धरतिंरजतमंतर्धायप्रातरुद्धरेंदेतद्रात्रिरूपंपुरासं
भेदाच्छायानांमाहवनीयमुद्धरेंन्मृत्युर्वैतमश्छायांतेनैवतज्ज्योतिषांमृत्युंतमश्छायांतरतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्यगार्हपत्याहवनीयावंतरेणांऽनोवारथोवाश्वावाप्रतिपद्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंनैनन्मनसिकुर्यादित्याहुंरात्मन्यस्य
हिताभवंतीतिंतच्चेन्मनसिकुर्वीतंगार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेंत्तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीत्याहवनीयांत्सातत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुःकथमग्नीनन्वादधानोंन्वाहार्यपचनमाहारये३त् ॥ नाहारये३त्इति ॥ आहारयेदित्याहुंःप्राणा
न्वाएषोभ्यात्मन्धत्तेंयोग्नीनाधत्तेंतेषामेषोन्नादतमोभवतिंयदन्वाहार्यपचनंस्तस्मिन्नेतामाहुतिंजुहोत्यन्नयेन्नादायान्नप
तयेस्वाहेत्यन्नादोहान्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंवेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयौंहोष्यन्त्संचरेतैतेनहवाएनंसंचरमा
णमग्नयोविदुरयमस्मासुहोष्यतीत्येतेनहवाअस्यसंचरमाणस्यंगार्हपत्याहवनीयौपाप्मानमपहतःसोपहतपाप्मोर्ध्वःस्व
र्गंलोकमेतीतिवैब्राह्मणमुदाहरंतितदाहुःकथमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेतंप्रोष्यवाप्रत्येत्याहरहर्वेतितूष्णीमित्याहुस्तूष्णींवैश्रे

यसआकांक्षंतेऽथाप्याहुरहरहर्वाएतेयजमानस्याश्रद्धयोद्वासनांत्प्रप्लावनाद्बिभ्यतितानुपतिष्ठेतैवांऽभयंवोभयंमेस्त्विव
त्यभयंहैवास्मैभवत्यभयंहैवास्मैभवति ॥ १२ ॥ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

हरिश्चंद्रोहवैधर्सऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसंतस्यहशतंजायाबभूवुस्तासुपुत्रंनलेभेतस्यहपर्वतनारदौगृहऊषतुःसहनारदं
पप्रच्छ यन्विमंपुत्रमिच्छंतियेविजानंतियेचन ॥ किंस्वित्पुत्रेणविंदतेतन्मआचक्ष्वनारदेतिंसएकयापृष्टोदशभिःप्रत्यु
वाच ॥ ऋणमस्मिन्त्संनयंत्यमृतत्वंचगच्छति ॥ पितापुत्रस्यजातस्यंपश्येच्चेज्जीवतोमुखं ॥ यावंतःपृथिव्यांभोगांया
वंतोजातवेदसि ॥ यावंतोअप्सुप्राणिनांभूयान्पुत्रेपितुस्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेणपितरोंऽत्यायन्बहुलंतमः ॥ आत्माहिज
ज्ञआत्मनंःसइरावत्यतितारिणी ॥ किंनुमलंकिमजिनंकिमुश्मश्रूणिकिंतपः ॥ पुत्रंब्रह्माणइच्छध्वंसवैलोकोवदावदः॥
अन्नंहप्राणःशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ॥ सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ॥ पति
र्जायांप्रविशतिंगर्भोभूत्वासमातरं ॥ तस्यांपुनर्नवोभूत्वादशमेमासिजायते ॥ तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपु
नः ॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चतेजःसमभरन्महत् ॥ देवामनुष्यानब्रुवन्नेषावोजन
नीपुनः ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीतितत्सर्वेपशवोविदुः ॥ तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवो

यंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिच॑तस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतीति[1]हस्माआख्याय ॥ १३ ॥
अथैनमुवाच॑वरुणंराजानमुपधाव॑पुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेति॑सवरुणंराजानमुपससार॑पुत्रोमेजायतांतेनत्वा
यजाइतितथेति॑तस्यहपुत्रोजज्ञे॑रोहितोनामतंहोवाचा॑ऽजनिवैतेपुत्रो॑यजस्वमानेनेतिसहोवाच॑यदावैपशुर्निर्दशोभवत्य
थसमेध्योभवति॑निर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेति॑सहनिर्दशआसतंहोवाच॑निर्दशोन्वभू॑द्यजस्वमानेनेतिसहोवाच॑य
दावैपशोर्दंताजायंते॑थसमेध्योभवति॑दंतान्वस्यजायंतां॑मथत्वायजाइतितथेति॑तस्यहदंताजज्ञिरे॑तंहोवाचा॑ऽज्ञतवाअ
स्यदंता॑यजस्वमानेनेतिसहोवाच॑यदावैपशोर्दंताःपद्यंते॑थसमेध्योभवति॑दंतान्वस्यपद्यंतां॑मथत्वायजाइतितथेति॑तस्यह
दंताःपेदिरे॑तंहोवाचा॑पत्सतवाअस्यदंता॑यजस्वमानेनेतिसहोवाच॑यदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंते॑थसमेध्योभवति॑दंतान्वस्य
पुनर्जायंतां॑मथत्वायजाइतितथेति॑तस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरे॑तंहोवाचा॑ऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंता॑यजस्वमानेनेतिसहोवाच॑यदा
वैक्षत्रियःसान्नाहुकोभव॑त्यथसमेध्योभवति॑सन्नाहंनुप्राप्नो॑त्वथत्वायजाइतितथेति॑सहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाच॑सन्नाहंनुप्रा
प्नो॑द्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वा॑पुत्रमामंत्रयामास॑ततायंवैमह्यं॑त्वामददा॑द्धंतत्वयाहमिमंयजाइति॑सहनेत्युक्त्वा॑धनुरा
दायारण्य[2]मपातस्थौ॑ससंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकं॑वरुणोजग्राह॑तस्यहोदरंजज्ञे॑तदुहरोहितःशुश्राव॑सो

---

[1] 'तीतिहास्मा' इतिभाष्यपाठः । [2] 'रण्यमुपातस्थौ' इतिभाष्यपाठः ।

रण्याद्ग्राममेयाय॑तमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ नानाश्रांतायश्रीरस्ती॑तिरोहितशुश्रुम ॥ पापोनृषद्वरोजन॑इंद्रइच्चर
तःसखा॑चरैवेतिचरैवेति॑वैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचार॑सोरण्याद्ग्राममेयाय॑तमिंद्रःपुरुषरूपे
णपर्येत्योवाच ॥ पुष्पिण्यौ॑चरतोजंघे॑भूष्णुरात्माफलग्रहिः ॥ शेरेस्यसर्वे॑पाप्मानः॑श्रमेणप्रपथेहता॑श्चरैवेतिचरैवेति॑वैमा
ब्राह्मणोवोचदितिह ॥ तृतीयंसंवत्सरमरण्येचचार॑सोरण्याद्ग्राममेयाय॑तमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ आस्तेभगआ
सीनस्योर्ध्वस्तिष्ठतितिष्ठतः ॥ शेतेनिपद्यमानस्य॑चरातिचरतोभग॑श्चरैवेतिचरैवेति॑वैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ चतुर्थंसंव
त्सरमरण्येचचार॑सोरण्याद्ग्राममेयाय॑तमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ कलिःशयानोभवति॑संजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्ति
ष्ठंस्त्रेताभवति॑कृतंसंपद्यतेचरं॑श्चरैवेतिचरैवेति॑वैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ पंचमंसंवत्सरमरण्येचचार॑सोरण्याद्ग्राममेया
य॑तमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदति॑चरन्त्स्वादुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्यपश्यश्रेमाणं॑योनतंद्रयतेचरं॑श्चरैवेति
चरैवेति॑वैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ षष्ठंसंवत्सरमरण्येचचार॑सोजीगर्तं॑सौयवसिमृषि॑मशनयापरीतमरण्यउपेयाय॑तस्य
हत्रयःपुत्राआसुः॑शुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइति॑तंहोवाचऋषे॑हंतेशतंददाम्यह॑मेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइति॑स
ज्येष्ठंपुत्रंनिगृह्णानउवाच॑नन्विममितिनोएवेममितिकनिष्ठंमाता॑तौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपे॑तस्यहशतंदत्त्वास
तमादाय॑सोरण्याद्ग्राममेयाय॑सपितरमेत्योवाच॑ततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइति॑सवरुणंराजानमुपससारा॑नेनत्वाय

जाइतितथेतिभूयान्वैब्राह्मणःक्षत्रियादितिवरुणउवाचतस्माएतंराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशु
मालेभे॥१५॥तस्यहविश्वामित्रोहोतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायनियोक्तारंनविविदुः
सहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंनियोक्ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुस्तंसनिनियोजतस्माउपाकृताय
नियुक्तायाप्रीतायपर्यग्निकृतायविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौचवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्या
मीतितस्माअपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमिववैमाविशसिष्यंतिहंताहंदेवताउपधा
वामीतिसप्रजापतिमेवप्रथमंदेवतानामुपससारकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चातंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानांने
दिष्ठस्तमेवोपधावेतिसोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरुवाचसवितावैप्रसवानामीशेतमेवोपधा
वेतिससवितारमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनतंसवितोवाचवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरु
णंराजानमुपससारातउत्तराभिरेकत्रिंशतातंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंसुहृदयतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसो
ग्निंतुष्टावातउत्तराभिर्द्वाविंशत्यातमग्निरुवाचविश्वान्नुदेवान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांस्तुष्टावनमोमहद्भ्यो
नमोअर्भकेभ्यइत्येतयर्चातंविश्वेदेवाऊचुरिंद्रोवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्र
क्ष्यामइतिसइंद्रंतुष्टावयच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिचैतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिर

ण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्रइतितमिंद्रउवाचाश्विनौनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसोश्विनौतुष्टावातउत्तरेणतृ
चेनतमश्विनाऊचतुरुषसंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसउषसंतुष्टावातउत्तरेणतृचेनतस्यहस्मर्च्यृच्युक्तायांविपाशोमुमुचे
कनीयऐक्ष्वाकस्योदरंभवत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेऽगदऐक्ष्वाकआस॥१६॥तमृत्विजऊचुस्त्वमेवनोस्या
ह्नःसंस्थामधिगच्छेत्यथहैतंशुनःशेपोंजःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावयच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्यथैनंद्रोणकलश
मभ्यवनिनायोच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धेपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुवहांचकाराथैनमवभृ
थमभ्यवनिनायत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदि
तंसहस्रादित्यथहशुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वा
मित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसतस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवे
हिविह्वयावहाइतिसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः॥ऋषेपैतामहात्तंतोर्मापगाःपुन
रेहिमामितिसहोवाचशुनःशेपोऽदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत॥ गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथामदंगिरइतिस
होवाचाजीगर्तःसौयवसिस्तद्वैमातातपतिपापंकर्ममयाकृतं॥तदहंनिह्नवेतुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिसहोवाचशुनः
शेपोयःसकृत्पापकंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं॥नापागाःशौद्रान्यायादसंधेयंत्वयाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वामित्रउपप

पार्दसहोवाचविश्वामित्रोभीमएवसौयवसिःशासेनविशिशासिषुः ॥ अस्थान्मैतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रतामितिसहोवाचशुनःशेपःसवैयथानोज्ञपयाराजपुत्रतथावद ॥ यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रतामितिसहोवाचविश्वामित्रोज्येष्ठोमेत्वंपुत्राणांस्यास्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात् ॥ उपेयादैवंमेदायंतेनवैत्वोपमंत्रयइतिसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्दायमेश्रियै ॥ यथाहंभरतऋषभोपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासमधुच्छंदाःशृणोतनऋषभोरेणुरष्टकः ॥ येकेचभ्रातरस्थनास्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति ॥१७॥ तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुच्छंदसःपंचाशत्कनीयांसस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेतानुव्याजहारान्तान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराःपुलिंदामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवंतिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धयन्नःपितासंजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयं ॥ पुरस्त्वासर्वेकुर्महेत्वामन्वंचोवयंस्मसीत्यथहविश्वामित्रःप्रतीतःपुत्रांस्तुष्टावतेवैपुत्राःपशुमंतोवीरवंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ पुरएत्रावीरवंतोदेवरातेनगाथिनाः ॥ सर्वेराध्यास्थपुत्राएषवःसद्विवाचनं ॥ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्चदायंमउपेताविद्यांयामुचविद्मसि ॥ तेसम्यंचोवैश्वामित्राःसर्वेसाकंसरातयः ॥ देवरातायतस्थिरेधृत्यैश्रैष्ठ्यायगाथिनाः ॥ अधीयतदेवरातोरिक्थयोरुभयोरृषिः ॥ जह्नूनांचाधिपत्येदैवेवेदेचगाथिनां ॥ तदेतत्परऋक्शतगाथंशौनःशेपमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिषिक्तायाचष्टेहिरण्यकशिपावासीनआचष्टेहिरण्यकशिपावासीनःप्रतिगृणातियशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचःप्रतिगरएवंतथेतिगाथायाओमितिवैदैवंतथेतिमानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचपापादेनसःप्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमानआख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहास्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रएतेचैवासनेश्वेतश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरंल्लभंतेहपुत्रान्लभंतेहपुत्रान् ॥ १८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमसृजतयज्ञंसृष्टमनुब्रह्मक्षत्रेअसृज्येतांब्रह्मक्षत्रेअनुद्वय्यःप्रजाअसृज्यंतहुतादश्चाहुतादश्चब्रह्मैवानुहुतादःक्षत्रमन्वहुतादएतावैप्रजाहुतादोयद्ब्राह्मणाअथैताअहुतादोयद्राजन्योवैश्यःशूद्रस्ताभ्योयज्ञउदक्रामत्तंब्रह्मक्षत्रेअन्वैतांयान्येवब्रह्मणआयुधानितैर्ब्रह्मान्वैद्यानिक्षत्रस्यतैःक्षत्रमेतानिवैब्रह्मणआयुधानियद्यज्ञायुधान्यथैतानिक्षत्रस्यायुधानियदश्वरथःकवचइषुधन्वतंक्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्ततायुधेभ्योहस्मास्यविजमानःपराङेवैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमाप्त्वापरस्तान्निरुध्यातिष्ठत्सआप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठञ्ज्ञात्वास्वान्यायुधानिब्रह्मोपावर्तततस्माद्धाप्येतर्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्राह्मणेषुप्रतिष्ठितोऽथैनत्क्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वैनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तततस्माद्धाप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधायैवस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमु

पावर्तते॥ १९ ॥ अथातोदेवयजनस्यैवयां[१]ञ्च्यस्तदाहुर्यद्ब्राह्मणोराजन्योवैश्यौदीक्षिष्यमाणःक्षत्रियंदेवयजनंयाचतिकंक्षत्रियोयाचेदितिंदैवंक्षत्रंयाचेदित्याहुरादित्योवैदैवंक्षत्रमादित्यएषांभूतानामधिपतिःसयदहर्दीक्षिष्यमाणोभवतितदहःपूर्वाह्णएवोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठेतेदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिदेवयज्यायाइतिदेवयजनंयाचतिसयत्तत्रयाचितउत्तरांसंपेत्योंतथाददामीतिहैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेऽहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमुपस्थायंयाचित्वादेवयजनमध्यवसायंदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२०॥ अथातइष्टापूर्तस्यापरिज्यानिंःक्षत्रियस्ययजमानस्यंसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंजुहुयांच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयेइष्टापूर्तस्यापरिज्यान्यैपुनर्नइंद्रोमघवाददातु ॥ ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जातवेदाददातु॥ क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेतिसैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेहोतव्ये ॥२१॥ तदुहस्माहसौजातआराढ्हिरजीतपुनर्वण्यंवाएतंद्यदेतेऽआहुतीइतियथाहकामयेततथैतेकुर्याद्यइतोनुशासनंकुर्याद्दितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायतुब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदितीं३ ॥ ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रपद्यतेब्रह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवाएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्षत्रा

---

१ ‘ याञ्चस्तदाहुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

द्गोपायेद्ब्रह्मणेस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्गोपायत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपायतुक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीं३॥ क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिक्षत्रंमाब्रह्मणोगोपायत्वित्याहयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायेत्क्षत्रायस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिसैषेष्टापूर्तस्यैवापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेएवहोतव्ये ॥ २२ ॥ अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतित्रैष्टुभश्छंदसापंचदशस्तोमेनंसोमोराज्येनराजन्योंबंधुनासहदीक्षमाणएवब्राह्मणतामभ्युपैतियत्कृष्णाजिनमध्यूहतियद्दीक्षितव्रतंचरतियदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतेतस्यहदीक्षमाणस्यैंद्रएवेंद्रियमादत्तेत्रिष्टुब्वीर्यंपंचदशःस्तोमआयुःसोमोराज्यंपितरोयशस्कीर्तिमन्योवाअयमस्मद्भवतिब्रह्मवाअयंभवतिब्रह्मवाअयमुपावर्ततइतिवदंतःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंहुत्वाऽहवनीयमुपतिष्ठेतनेंद्राद्देवतायाएमिनत्रिष्टुभश्छंदसोनपंचदशात्स्तोमान्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइंद्रइंद्रियमादितमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधुनाग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतितस्यहनेंद्रइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यंनपंचदशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुपस्थायंदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२३॥ अथाग्नेयोवैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिगायत्रश्छंदसात्रिवृत्स्तोमेनंब्राह्मणोबंधुनासहोदवस्यन्नेवक्षत्रियता

मभ्युपैतितस्यहोदवस्यतौऽग्निरेवतेजआदत्तैंगायत्रीवीर्यंत्रिवृत्स्तोमआयुर्ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भव
तिक्षत्रंवाअयंभवतिक्षत्रंवाअयमुपावर्तत॑इतिवदंतःसोनूबंध्यायैंसमिष्टयजुषामुपरिष्टाद्धुत्वाहुतिंमाहवनीयमुपतिष्ठेत॑
नाग्नेर्देवतायाएमिंनगायत्र्याश्छंदसौनत्रिवृतःस्तोमान्नब्रह्मणोबंधौर्मामेग्निस्तेजआदित॑मागायत्रीवीर्यंमात्रिवृत्स्तोमआ
युर्मा॑ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंसहतेजसावीर्येणायुषा॑ब्रह्मणायशसाकीर्त्यैंद्रंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचदशंस्तोमंसोमंरा
जानंक्षत्रंप्रपद्येक्षत्रियोभवामि ॥ देवाःपितरःपितरौदेवायोस्मिससन्यजे ॥ स्वंमइदमिष्टंस्वंपूर्तंस्वंश्रांतंस्वंहुतं ॥ तस्यमे
यमग्निरुपद्रष्टा॑यंवायुरुपश्रोता॑सावादित्योनुख्यातेदं॑महंयएवास्मिसोस्मीतितस्यहनाग्निस्तेजआदत्तैंनगायत्रीवीर्यंनत्रि
वृत्स्तोमआयुर्नब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंयऽएवमेतामाहुतिंहुत्वा॑ऽऽहवनीयमुपस्थायौदवस्यतिक्षत्रियःसन् ॥२४॥ अथा
तोदीक्षाया॑आवेदनस्यैवतदाहुर्यद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्य॑ब्राह्मणोदीक्षिष्टेति॑दीक्षामावेदयंति॑कथंक्षत्रियस्यावेदयेदिति॑यथैवै
तद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्य॑ब्राह्मणोदीक्षिष्टेति॑दीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेतितत्तदितीं३ ॥
निधायवाएषस्वान्यायुधानि॑ब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेण॑ब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तते॑तस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेण॑दीक्षामावे
दयेयुःपुरोहितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन् ॥२५॥ अथातोयजमानभागस्यैवतदाहुःप्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागां३ ॥ न
प्राश्नीया३त्इति ॥ यत्प्राश्नीयादहुताद्धुतंप्राश्यपापीयान्त्स्या॑द्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरिया॑द्यज्ञोवैयजमानभाग॑ः

सब्रह्मणेपरिहृत्य॑ःपुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्य॑यद्ब्रह्मार्धात्मोहवाएषक्षत्रियस्य॑यत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैव॑प्राशितरू
पमाप्नोति॑नास्यप्रत्यक्षं॑भक्षितोभवति॑यज्ञउहवाएषप्रत्यक्षं॑यद्ब्रह्मा॑ब्रह्मणिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितो॑यज्ञेयजमानो॑यज्ञएवतद्य
ज्ञमप्यत्यर्जंति॑यथाप्स्वापोयथाग्नावग्निं॑तद्वैनातिरिच्यततेदनंनहिनस्तितस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्योग्नौहैकेजुह्वति॑प्रजापतेर्वि
भान्नामलोकस्ता॑स्मिंस्त्वादधामिसहयजमानेनस्वाहेति॑तत्तथानकुर्या॑द्यजमानोवैयजमानभागो॑यजमानंहसोग्नौप्रवृणक्ति
यएनंतत्रब्रूया॑द्यजमानमग्नौप्रावाक्षी॑ःप्रास्याग्निःप्राणान्धक्ष्यति॑मरिष्यतियजमान॑इतिशश्वत्तथास्या॑त्तस्मात्तस्याशांनेया
दाशांनेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्वंतरोहसौषद्मनःश्यापर्णान्परिचक्षाणो॑विश्यापर्णं॑यज्ञमाजह्रेतद्धानुबुध्यश्यापर्णा॑स्तंयज्ञमाजग्मुस्तेहतदंतर्वेद्या
सांचक्रिरेतान्हदृष्ट्वोवाच॑पापस्यवाइमेकर्मणःकर्तारआसते॑पूतायैवाचोवदितारो॑यच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयते॑मेमेंतर्वेदि
मासिषतेतितथेति॑तानुत्थापयांचक्रुस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरेयेतेभ्योभूतवीरेभ्योसितमृगाःकश्यपानां॑सोमपीथमभिजि
ग्युःपारिक्षितस्यजनमेजयस्य॑विकश्यपेयज्ञे॑तैस्तेतत्रवीरवंतआसुःकःस्वित्सो[१]स्माकास्तिवीरो॑यइमंसोमपीथमभिजेष्यती
त्ययमहमस्मिवोवीरइतिहोवाच॑रामोमार्गवेयोरामोहासमार्गवेयो॑नूचानःश्यापर्णीय॑स्तेषां॑होत्तिष्ठतामुवाचा॑पिनुराजन्नि

---

[१] ‘त्सोस्माकमस्ति’ इतिभाष्यपाठः । अस्माकंराज्ञातिरस्कृतानांमध्येइतितत्रार्थः ।

त्थंविदंवेदेरुत्थापयंतीतिंयस्त्वंकथंवेत्थब्रह्मबंधविति ॥ २७ ॥ यत्रेंद्रंदेवताःपर्यवृंजंन्विश्वरूपंत्वाष्ट्रमभ्यमंस्तंवृत्रमस्तृ
तयतीन्त्सालावृकेभ्यःप्रादांदरुर्मघानवधींद्बृहस्पतेःप्रत्यवधीदितिंतत्रेंद्रःसोमपीथेनव्यार्ध्यतैंद्रस्यानुव्यृद्धिंक्षत्रैंसोमपी
थेनव्यार्ध्यतापींद्रःसोमपीथेभवंत्त्वष्टुरामुष्यसोमँतव्यृद्धमेवाद्यापिक्षत्रंसोमपीथेनंसयस्तंभक्षंविद्याद्यःक्षत्रस्यसोमपीथेन
व्यृद्धस्स्यंयेनक्षत्रंसमृध्यतेंकथंतंवेदेरुत्थापयंतीतिंवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३ ॥ वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतिंतस्मैवैतेराज
न्नितिहोवाच ॥ २८॥ त्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिंसोमंवादधिवापोवासयदिसोमंब्राह्मणानांसभक्षोंब्राह्मणांस्तेनभ
क्षेणजिन्विष्यसिंब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतंआदाय्यापाय्यावसायींयथाकामप्रयाप्योंयदावैक्षत्रियायपापंभव
तिंब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवांब्राह्मणतामभ्युपैतोंःसब्रह्मबंधवेनजिज्यूषितोऽ
थयदिदधिवैश्यानांसभक्षोंवैश्याँस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंवैश्यकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैंन्यस्यबलिकृदन्यस्याद्योय
थाकामज्येयोंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवावैश्यतामभ्यु
पैतोंःसवैश्यतयाजिज्यूषितोंथयद्यपःशूद्राणांसभक्षःशूद्रांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंशूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैंन्य
स्यप्रेष्यःकामोत्थाप्योंयथाकामवध्योंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवा
तृतीयोवांशूद्रतामभ्युपैतोंःसशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षाराजन्नितिहोवाचंयेषामाशांनेयात्क्षत्रियोय

जमानोंथास्यैषस्वोभक्षोंन्यग्रोधस्यावरोधाश्चंफलानिचौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यंभिषुणुयात्तानिभक्षयेत्सोस्यस्वोभ
क्षोयतोवाअधिदेवायज्ञेनेष्ट्वास्वर्गंलोकमायँस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जंस्तेन्यग्रोधाअभवंन्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्याचक्षतेकुरु
क्षेत्रेंतेहप्रथमजांन्यग्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातांस्तेयन्यंचोरोहँस्तस्मान्न्यङ्रोहतिंन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामंतंन्यग्रोहंसंतं
न्यग्रोधइत्याचक्षतेंपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानांरसोवाडैंत्तेवरोधाअभवंन्नथयऊर्ध्वंस्तानि
फलांन्येषहवावक्षत्रियंःस्वाद्भक्षान्नैतिंयोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्युपाहपरोक्षेणैवंसोमपीथमाप्नोतिंनास्यप्र
त्यक्षंभक्षितोभवतिंपरोक्षमिवहवाएषंसोमोराजायन्न्यग्रोधंःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतिंयत्क्षत्रियःपुरोधयैवं
दीक्षयैवप्रवरेणैवंक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधंःक्षत्रंराजन्योंनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिंप्रतिष्ठितइवनित
तइवंन्यग्रोधोवरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवंतद्यत्क्षत्रियोयजमानोंन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंव
नस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिंक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंन्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रे
तिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतिंयएवमेतंभक्षंभक्षयतिंक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्ना
द्याद्वनस्पतिरजायतयदुदुंबरोंभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनांमूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्यथयदाश्व

त्थानिंतेजसोवाएषवनस्पतिरजायतयदश्वत्थःसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांतेजएवास्मिंस्तत्साम्राज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रे
दधात्यथयत्प्लाक्षाणियशसोवाएषवनस्पतिरजायतयत्प्लक्षःस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयशएवास्मिंस्तत्स्वा
राज्यवैराज्येचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्येतान्यस्यपुरस्तादुपक्लृप्तानिभवंत्यथसोमंराजानंक्रीणंतितेराज्ञएवा[1]वृतोपवसथात्प्र
तिवेशैश्चरंत्यथौपवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युःपुरस्तादुपकल्पयेताधिषवणंचर्माधिषवणेफलकेद्रोणकलशंदशापवित्रमद्रीन्पू
तभृतंचाधवनीयंचस्थालीमुदंचनंचमसंचतद्यदेतद्राजानंप्रातरभिषुण्वंतितदेनान्निद्वेधाविगृह्णीयादभ्यन्यानिसुनुया
न्माध्यंदिनायान्यानिपरिशिंष्यात्॥ ३२ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसानुन्नयेयुस्तदेतंयजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन्द्वेदर्भतरुणकेप्रा
स्तेस्यातांतयोर्वषट्कृतेतःपरिधिपूर्वंप्रास्येद्दधिक्राव्णोअकारिषमित्येतयर्चासस्वाहाकारयानुवषट्कृतेपरमादधिक्राःश्व
सापंचकृष्टीरितितद्यत्रैतांश्चमसानाहरेयुस्तदेतंयजमानचमसमाहरेत्तान्यत्रोद्गृह्णीयुस्तदेनमुपोद्गृह्णीयात्तद्यदेळांहोतोपह्व
येतयदाचमसंभक्षयेदथैनमेतयाभक्षयेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमं
राजानमिहभक्षयामीतिशिवोहवाअस्माएषवानस्पत्यःशिवेनमनसाभक्षितोभवत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतं

---

[1] 'वृत्वौपवसथा' इतिभाष्यपाठः । औपवसथाद्दिनात्पूर्वमितितदर्थः ।

भक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानःशंनएधिहृदेपीतःप्रणआयुर्जीवसेसोमतारीरित्यात्मनःप्रत्यभिमर्शईश्वरोहवाएषोप्रत्य
भिमृष्टोमनुष्यस्यायुःप्रत्यवहर्तोरनर्हन्माभक्षयतीतितद्यदेतेनात्मानमभिमृशत्यायुरेवतत्प्रतिरतआप्यायस्वसमेतुतेसं
तेपयांसिसमुयंतुवाजाइतिचमसमाप्याययत्यभिरूपाभ्यांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धम् ॥ ३३ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसान्त्सादये
युस्तदेतंयजमानचमसंसादयेत्तान्यत्रप्रकंपयेयुस्तदेनमनुप्रकंपयेदथैनमाहृतंभक्षयेन्नराशंसपीतस्यदेवसोमतेमतिविदऊ
मैःपितृभिर्भक्षितस्यभक्षयामीतिप्रातःसवनेनाराशंसोभक्षऊर्वैरितिमाध्यंदिनेकाव्यैरितितृतीयसवनऊमावैपितरःप्रा
तःसवनऊर्वामाध्यंदिनेकाव्यास्तृतीयसवनेतदेतत्पितॄनेवामृतान्त्सवनभाजःकरोतिसर्वोहैवसोमृतइतिहस्माहप्रियव्र
तःसोमापौयःकश्चसवनभागित्यमृताहवाअस्यपितरःसवनभाजोभवंत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षय
तिक्षत्रियोयजमानःसमानआत्मनःप्रत्यभिमर्शःसमानमाप्यायनंचमसस्यप्रातःसवनस्यैवावृताप्रातःसवनेचरेयुर्माध्यं
दिनस्यमाध्यंदिनेतृतीयसवनस्यतृतीयसवनेतमेवमेतंभक्षंप्रोवाचरामोमार्गवेयोविश्वंतरायसौषद्मनायतस्मिन्होवाच
प्रोक्तेसहस्रमुहब्राह्मणतुभ्यंदद्मःसश्यापर्णउमेयज्ञइत्येतमुहैवप्रोवाचतुरःकावषेयोजनमेजयायपारिक्षितायैतमुहैवप्रो
चतुःपर्वतनारदौसोमकायसाहदेव्यायसहदेवायसार्ञ्जयायबभ्रवेदैवावृधायभीमायवैदर्भायनग्नजितेगांधारायैतमुहैव
प्रोवाचाग्निःसनश्रुतायारिंदमायक्रतुविदेजानकयएतमुहैवप्रोवाचवसिष्ठःसुदासेपैजवनायतेहतेसर्वएवमहज्जग्मुरेतंभ

क्षंभक्षयित्वासर्वेहैवमहाराजाआसुरादित्यइवहस्मश्रियाँप्रतिष्ठितास्तपंतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंतंआदित्यइवहवै श्रियांप्रतिष्ठितस्तपतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानोयजमानः ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथ अष्टमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ अथातःस्तुतशस्त्रयोरेवैकाहिकंप्रातःसवनंमैकाहिकंतृतीयसवनंमेतेवैशांतेक्लृप्तेप्रतिष्ठितेसवनेंयदैकाहिकेशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्यांउक्तोमाध्यंदिनःपवमानोंयउभयसाम्नोबृहत्पृष्ठस्योंभेहिसामनीक्रियेतेंआत्वारथंयथोतयंइदंवसोसुतमंधइतिंराथंतरीप्रतिपद्राथंतरोनुचरंःपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंपवमानेवाअत्ररथंतरंकुर्वंतिंबृहत्पृष्ठंसवीवधतायैंतदिदंरथंतरंस्तुतमाभ्यांप्रतिपदनुचराभ्यामनुशंसंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदित्यथान्नंवैरथंतरमन्नमेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयंत्यथैयंवैपृथिवीरथंतरमियंखलुवैप्रतिष्ठांप्रतिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिंसमानइंद्रनिहवोविभक्तंःसोह्नामुद्वान्ब्राह्मणस्पत्यंउभयसाम्नोरूपंमुभेहिसामनीक्रियेतेंसमान्योधाय्याअविभक्तांस्ताअह्नामैकाहिकौंमरुत्वतीयःप्रगाथः ॥ १ ॥ जनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंमुग्रवत्सहस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंमंद्रओजिष्ठइत्योजस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंबहुलाभिमानइत्यभिवदभिभूत्यैरूपंतदेकादशचभवंत्येकादशाक्षरावैत्रिष्टुंप्त्रैष्टुभोवैराजन्यंओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुंबोजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यंस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतिंतद्गौरिवीतंभवंत्येतद्वैमरुत्वतीयंसमृद्धंयद्गौरिवीतंतस्योक्तंब्राह्मणंत्वामिद्धिहवामहइतिंबृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयंत्यथोक्षत्रंवैबृहदात्मायजमानस्यनिष्केवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिंक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवैनंतत्समर्धयंत्यथोज्यैष्ठ्यंवैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यथोश्रैष्ठ्यंवैबृहच्छ्रैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यभित्वाशूरनोनुमइतिंरथंतरमनुरू

पंकुर्वंत्ययंवैलोकोरथंतरमसौलोकोबृहदस्यवैलोकस्यासौलोकोनुरूपोमुष्यलोकस्यायंलोकोनुरूपस्तद्यद्रथंतरमनुरूपंकुर्वंत्युभावेवतल्लोकौयजमानायसंभोगिनौकुर्वंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मणिखलुवैक्षत्रंप्रतिष्ठितंक्षत्रेब्रह्मांथोसाम्नएवसयोनितायैयद्वावानेतिधाय्यातस्याउक्तंब्राह्मणमुभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथंउभयसाम्नोरूपंमुभेहिसामनीक्रियेते ॥ २ ॥ तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाइतिसूक्तमभिवदभिभूत्यैरूपमषाह्ळमुग्रंसहमानमाभिरित्युग्रवत्सहमानवत्तत्क्षत्रस्यरूपंतत्पंचदशर्चंभवंत्योजोवाइंद्रियंवीर्यंपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यंस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतिंतद्भारद्वाजंभवतिंभारद्वाजंवैबृहदार्षेयेणसलोमैषहवावक्षत्रिययज्ञःसमृद्धोयोबृहत्पृष्ठस्तस्माद्यत्रक्वचक्षत्रियोयजेतंबृहदेवतत्रपृष्ठंस्यात्तत्समृद्धं ॥ ३ ॥ ऐकाहिकाहोत्रांएतावैशांताःक्लृप्ताःप्रतिष्ठिताहोत्रांयदैकाहिकाःशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्यैताःसर्वरूपाभवंतिसर्वसमृद्धाःसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैसर्वरूपाभिर्होत्राभिःसर्वसमृद्धाभिःसर्वान्कामानवाप्नवामेतिंतस्माद्यत्रक्वचैकाहांअसर्वस्तोमाअसर्वपृष्ठांऐकाहिकाएवंतत्रहोत्राःस्युस्तत्समृद्धमुक्थएवायंपंचदशःस्यादित्याहुरोजोवाइंद्रियंवीर्यंपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यंस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतिंतस्यात्रिंशत्स्तुतशस्त्राणिभवंतिंत्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराज्येवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयतिंतस्मात्तदुक्थ्यःपंचदशःस्यादित्याहुर्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमःस्याद्ब्रह्मवैस्तोमानांत्रिवृत्क्षत्रंपंचदशोब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदितिंविशःसप्तदशःशौद्रोव

णएकविंशोविशंचैवास्मैतच्छौद्रंचवर्णमनुवर्त्मानौकुर्वंत्यथोतेजोवैस्तोमानांत्रिवृद्वीर्यंपंचदशःप्रजातिःसप्तदशःप्रतिष्ठैकविंशस्तदेनंतेजसावीर्येणप्रजात्याप्रतिष्ठयांततःसमर्धयतितस्माज्ज्योतिःष्टोमःस्यात्तस्यचतुर्विंशतिःस्तुतशस्त्राणिभवंतिचतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरःसंवत्सरेकृत्स्नमन्नाद्यंकृत्स्नएवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयंतितस्माज्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमःस्यादग्निष्टोमःस्यात् ॥ ४ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातःपुनरभिषेकस्यैवंसूयतेहवाअस्यक्षत्रंयोदीक्षतेक्षत्रियःसंन्त्सयदावभृथादुदेत्यानूबंध्ययेष्ट्वोदवस्यत्यथैनमुदवसानीयायांसंस्थितायांपुनरभिषिंचंतितस्यैतेपुरस्तादेवसंभाराउपक्लृप्ताभवंत्यौदुंबर्यासंदीतस्यैप्रादेशमात्राःपादाःस्युररत्निमात्राणिशीर्षण्यानूच्यानिमौंजंविवयनंव्याघ्रचर्मास्तरणमौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखातस्मिन्नेतस्मिंश्चमसेष्टातयानिनिषुतानिभवंतिदधिमधुसर्पिरातपवर्ष्याआपःशष्पाणिचतोक्मानिचसुरादूर्वातद्यैषादक्षिणास्फ्यवर्तनिर्वेदेर्भवतितत्रैतांप्राचीमासंदींप्रतिष्ठापयंतितस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वावियंवैश्रीस्तस्याएतत्परिमितंरूपंयदंतर्वेद्यथैषभूमापरिमितोयोबहिर्वेदितद्यदस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वाउभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चांतर्वेदियश्चबहिर्वेदि ॥ ५ ॥ व्याघ्रचर्मणास्तृणात्युत्तरलोम्नाप्राचीनग्रीवेणक्षत्रंवाएतदारण्यानांपशूनांयद्व्याघ्रःक्षत्रंराजन्यःक्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयतितांपश्चात्प्राङुपविश्याच्यजानुदक्षिणमभिमंत्रयतउभाभ्यांपाणिभ्यामालभ्याग्निष्ट्वागायत्र्यासयुक्छंदसारोहतुसवितोष्णिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातानहमनुराज्यायसाम्राज्यायभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहेद्दक्षिणेनाग्रेजानुनाथसव्येनतत्तदितीँ ॥ ३ ॥ चतुरुत्तरैर्वैदेवाश्छंदोभिःसयुग्भूत्वैतांश्रियमारोहन्यस्यामेतएतर्हिप्रतिष्ठिताअग्निर्गायत्र्यासवितोष्णिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातेएतेअभ्यनूच्येतेअग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुग्वेतिकल्पतेहवाअस्मैयोगक्षेमउत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेताअनुदेवताएतामासंदीमारोहतिक्षत्रियःसन्नथैनमभिषेक्ष्यन्नपांशांतिंवाचयतिशिवेनमाचक्षुषापश्यतापःशिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे ॥ सर्वाँअग्नीँरप्सुषदोहुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्तेतिनैतस्याभिषिषिचानस्याशांताआपोवीर्यंनिर्हणन्निति ॥ ६ ॥ अथैनमुदुंबरशाखामंतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजीः ॥ इमाराष्ट्रस्यवर्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृताः ॥ याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंराजानंवरुणंयमंमनुं ॥ ताभिरद्भिरभिषिंचामित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महांतंत्वामहीनांसम्राजंचर्षणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूरितियइच्छेदिममेवप्रत्यन्नमद्यादित्यथयइच्छेद्द्विपुरुषंभूर्भुवइत्यथयइच्छेत्त्रिपुरुषंवाप्रतिमंवाभूर्भुवःस्वरितित

द्वैकआहुःसर्वाप्तिर्वाऽएषायदेताव्याहृतयोंतिसर्वेणहास्यपरस्मैकृतंभवतीतिंतमेतेनाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्वि
नोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांमग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायेतिंतदुपुनःपरि
चक्षतेंयदसर्वेणवाचोभिषिक्तोभवतीश्वरोहतुपुरायुषःप्रैतोरितिहस्माहसत्यकामोजाबलोयमेताभिर्व्याहृतिभिर्नाभि
षिंचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरैतोःसर्वमाप्नोद्विजयेनेत्युहस्माहोद्दालकआरुणिर्यमेताभिर्व्याहृतिभिरभिषिंचंतीतिंतमेदेनै
वाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांमग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ ब
लायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरित्यथैतानिहवैक्षत्रियादीजानाद्व्युत्क्रांतानिभवंतिब्रह्मक्षत्रेऊर्गन्नाद्यमपामोषधीनांर
सोब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिःप्रजातिःक्षत्ररूपंतदथोअन्नस्यरसंओषधीनांक्षत्रंप्रतिष्ठांतद्यदेवामूपुरस्तादाहुतीजुहोतितदस्मि
न्ब्रह्मक्षत्रेदधाति ॥ ७ ॥ अथयदौदुंबर्यासंदीभवत्यौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखोर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं
दधात्यथयद्दधिमधुघृतंभवत्यपांसओषधीनांरसोपामेवास्मिंस्तदोषधीनांरसंदधात्यथयदातपवर्ष्याआपोभवंतितेजश्च
हवैब्रह्मवर्चसंचातपवर्ष्याआपस्तेजएवास्मिंस्तद्ब्रह्मवर्चसंचदधात्यथयच्छष्पाणिचतोक्मानिचभवंतीरायैतत्पुष्ट्यैरूपम
थोप्रजात्याइरामेवास्मिंस्तत्पुष्टिंदधात्यथोप्रजातिमथयत्सुराभवतिक्षत्ररूपंतदथोअन्नस्यरसःक्षत्ररूपमेवास्मिंस्तद्दधात्य
थोअन्नस्यरसमथयद्दूर्वाभवतिक्षत्रंवाएतदोषधीनांयद्दूर्वाक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइव

निततेवंदूर्वावरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितेवंतद्यद्दूर्वाभवत्योषधीनामेवास्मिंस्तत्क्षत्रंदधात्यथोप्रतिष्ठामेतानिहवैयान्यस्मादीजा
नाद्व्युत्क्रांतानिभवंतितान्येवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्व
सोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइत्याधायशांतिंवाचयतिनानाहिवांदेवहितंसदस्कृतंमासंसृक्षाथांपरमेव्योमनि ॥ सुरा
त्वमसिशुष्मिणीसोमएषराजामैनंहिंसिष्टंस्वांयोनिमाविशंतावितिसोमपीथस्यचैषासुरापीथस्यचव्यावृत्तिःपीत्वायंरातिं
मन्येततंतस्माएनांप्रयच्छेत्तद्धिमित्रस्यरूपंमित्रएवैनांतदंततःप्रतिष्ठापयतितथाहिमित्रेप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेद
॥ ८ ॥ अथोदुंबरशाखामभिप्रत्यवरोहत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जमेवतदन्नाद्यमभिप्रत्यवरोहत्युपर्येवासीनोभूमौपादौ
प्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहमाहप्रतितिष्ठामिद्यावापृथिव्योःप्रतितिष्ठामिप्राणापानयोःप्रतितिष्ठाम्यहोरात्रयोःप्रतितिष्ठाम्य
न्नपानयोःप्रतिब्रह्मन्प्रतिक्षत्रेप्रत्येषुत्रिषुलोकेषुतिष्ठामीत्यंततःसर्वेणात्मनाप्रतितिष्ठतिसर्वस्मिन्हवाएतस्मिन्प्रतितिष्ठ
त्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेतेनपुनरभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःप्रत्यवरोहत्येतेनप्र
त्यवरोहेणप्रत्यवरूह्योपस्थंकृत्वाप्राङासीनोनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्कृत्यवरंददामिं
जित्याअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंनिसृजतेसयन्नमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्क
रोतिब्रह्मणएवतत्क्षत्रंवशमेतितद्यत्रवैब्रह्मणःक्षत्रंवशमेतितद्राष्ट्रंसमृद्धंतद्वीरवदाहास्मिन्वीरोजायतेथयद्वरंददामिंजि

त्याअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंविसृजतंएतद्वैवाचोजितंयद्ददामीत्याहंयदेववाचोजितां३॥तन्मइदमनुकर्मसंतिष्ठाताइतिंविसृज्यवाचमुपोत्थायाहवनीयेसमिधमभ्यादधातिंसमिदसिसम्वेंक्ष्वेंद्रियेणवीर्येणस्वाहेतींद्रियेणैवतद्वीर्येणात्मानमंततःसमर्धयंत्याधायसमिधंत्रीणिपदानिंप्राङुदङ्ङभ्युत्क्रामतिंक्षत्रिरसिदिशांमयिदेवेभ्यःकल्पत॥ कल्पतांमेयोगक्षेमोभयंमेस्त्वित्यंपराजितांदिशमुपतिष्ठतेंजितस्यैवापुनःपराजयायतत्तदितीँ ३ ॥९॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसंयेतिरेंतएतस्यांप्राच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तेदक्षिणस्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराअजयँस्तेप्रतीच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तएतस्मिन्नवांतरदेशेयेतिरेंयएषप्राङुदङ्तहततोजिग्युंस्तंयदिक्षत्रियउपधावेत्सेनयोःसमायत्योस्तथामेकुरुंयथाहमिमांसेनांजयानीतिंसयदितथेतिब्रूयाद्वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाइत्यस्यरथोपस्थमभिमृश्याथैनंब्रूयादातिष्ठस्वैतांतेदिशमभिमुखंःसन्नद्धोरथोभिप्रवर्ततांसउदङ्सप्रत्यङ्सदक्षिणासप्राङ्सोभ्यमित्रमित्यभीवर्तेनहविषेत्येवैनमावर्तयेदथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथेनंशासेनसौपर्णेनेतिंजयतिहतांसेनाँयद्युवाएनमुपधावेत्संग्रामंसंयतिष्यमाणस्तथामेकुरुंयथाहमिमंसंग्रामंसंजयानीत्येतस्यामेवैनंदिशियातयेज्जयतिहतंसंग्रामँयद्युवाएनमुपधावेद्राष्ट्रादपरुध्यमानस्तथामेकुरुंयथाहमिदंराष्ट्रंपुनरवगच्छानीत्येतस्यामेवैनंदिशमुपनिष्क्रमयेत्तथाहराष्ट्रंपुनरवगच्छंत्युपस्थायामित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवन्गृहानभ्यैत्यपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिंसर्वतोहास्माअनमित्रमभयंभवंत्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेंश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यँयएवमेताममित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवन्गृहानभ्येत्येत्यगृहान्पश्वांद्गृह्यस्याग्नेरुपविष्टायान्वारब्धायंऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतींरैंद्रीःप्रपदंजुहोत्यनार्त्याअरिष्ट्यांअज्यान्याअभयाय ॥ १० ॥ पर्यूषुप्रधन्ववाजसातयेंपरिवृत्राभूर्ब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुभिर्णिसक्षर्णिर्द्विषस्तरध्याऋणयानईयसेस्वाहा ॥ अनुहित्वासुतंसोममदामसिंमहेसमभुवोब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशु[1]भिर्यराज्यैवाजांअभिपवमानप्रगाहसेस्वाहा ॥ अजीजनोहिपवमानसूर्यंविधारेशस्वर्ब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुभिःक्मनापयोगोजीरयारंहमाणःपुरंध्यास्वाहेत्यनार्तोहवाअरिष्टोजीतःसर्वतोगुप्तस्त्रय्यैविद्यायैरूपेणंसर्वादिशोनुसंचरंत्यैंद्रेलोकेप्रतिष्ठितोयस्माएताऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतीरैंद्रीःप्रपदंजुहोत्यथांततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वानांपुरुषाणांमिहगावःप्रजायध्वमिहाश्वाइहपूरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षिणोवीरस्त्रातानिषीदत्वितिं[2]वहुरहवैप्रजयापशुभिर्भवतियएवमेतामंततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वानांपुरुषाणांमेषहवावक्षत्रियोविकृष्टोयमेवंविदोयाजयँत्यथहतंव्येवकर्षंतेयथाहवाइदंनिषादावांसे[3]लँगावापापकृतोवावित्तवंतंपुरुषमरण्येगृहीत्वाकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंत्येवमेवतऋ

---

१ 'पशुभीराज्ये' इतिभाष्येपाठः । २ 'वहुर्हवै' इतिभाष्येपाठः । ३ 'सेळगावा' इतिभाष्येपाठः ।

त्विजोयजमानँकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंतियमनेवंविदोयाजयँत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहजनमेजयःपारिक्षितएवंविदं
हिवैमामेवंविदोयाजयंतितस्मादहंजयाम्यभीत्वरींसेनांजयाम्यभीत्वर्यासेनयानमादिव्यानमानुष्यइषवऋच्छंत्येष्यामि
सर्वमायुःसर्वभूमिर्भविष्यामीतिनहवाएनंदिव्यानमानुष्यइषवऋच्छंत्येतिसर्वमायुःसर्वभूमिर्भवतियमेवंविदोयाजयंति
याजयंति ॥ ११ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातऐंद्रोमहाभिषेकस्तेदेवाअब्रुवंन्त्सप्रजापतिकाअयंवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमइममे
वाभिषिंचामहाइतितथेतितद्वैतदिंद्रमेवंतस्माएतामासंदींसमभरन्नृचंनामतस्यैबृहच्चरथंतरंचपूर्वौपादावकुर्वन्वैरूपंचवै
राजंचापरौशाक्वररैवतेशीर्षण्येनौधसंचकालेयंचानूच्येऋचःप्राचीनातानान्त्सामानितिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशा
न्यशआस्तरणंश्रियमुपबर्हणंतस्यैसविताचबृहस्पतिश्चपूर्वौपादावधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्वि
नावनूच्येसएतामासंदीमारोहद्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिसाम्रा
ज्यायरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसापंचदशेनस्तोमेनबृहतासाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिभौज्यायादित्यास्त्वाजागतेनच्छंद
सासप्तदशेनस्तोमेनवैरूपेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिस्वाराज्यायविश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनवै
राजेनसाम्नारोहंतुतानन्वारोहामिवैराज्यायसाध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवाःपांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनशाक्वरेणसाम्नारोहं

तुतानन्वारोहामिराज्यायमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिच्छंदसाछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेनरैवतेनसाम्नारोहंतुतानन्वारो
हामिपारमेष्ठ्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहत्तमेतस्यामासंद्यामासीनंवि
श्वेदेवाअब्रुवंन्नवाअनभ्युत्क्रुष्टइंद्रोवीर्यंकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंविश्वेदेवाअभ्युदक्रोशन्निमंदेवाअभ्युत्क्रो
शतसम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपितरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंराजानंराजपितरंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंक्षत्रमजनिक्षत्रि
योजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनिविशामत्ताजनिपुरांभेत्ताजन्यसुराणांहंताजनिब्रह्मणोगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनी
तितमभ्युत्क्रुष्टंप्रजापतिरभिषेक्ष्यन्नेतयर्चाभ्यमंत्रयत ॥ १२ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपस्त्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्या
यस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामा
सीनंप्रजापतिःपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुखऔदुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपवित्रेणांतर्धायाभ्यषिंचदिमा
आपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १३ ॥ अथैनंप्राच्यांदिशिव
सवोदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायतस्मादेतस्यांप्रा
च्यांदिशियेकेचप्राच्यानांराजानःसाम्राज्यायैवतेभिषिच्यंतेसम्राळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिम
न्वथैनंदक्षिणस्यांदिशिरुद्रादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्भौज्या

यंतस्मादेतस्यांदक्षिणस्यांदिशियेकेचसत्वतांराजानोभौज्यायैवतेभिषिच्यंतेभोजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतऽएतामेवदे
वानांविहितिमन्वथैनंप्रतीच्यांदिश्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्च
व्याहृतिभिःस्वाराज्यायतस्मादेतस्यांप्रतीच्यांदिशियेकेचनीच्यानांराजानोयेपाच्यानांस्वाराज्यायैवतेभिषिच्यंतेस्वरा
ळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमुदीच्यांदिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिं
चन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायतस्मादेतस्यामुदीच्यां दिशियेकेचपरेणहिमवंतंजनपदाउत्तर
कुरवउत्तरमद्राइतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यंतेविराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमस्यांध्रु
वायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभि
श्चव्याहृतिभीराज्यायतस्मादस्यांध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशियेकेचकुरुपंचालानांराजानःसवशोशीनराणांराज्या
यैवतेभिषिच्यंतेराजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमूर्ध्वायांदिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःष
ड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वाव
श्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवत्सएतेनमहाभिषेकेणाभिषिक्तइंद्रःसर्वाजितीरजयत्सर्वान्ल्लोकानविंदत्सर्वेषां
देवानांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतामगच्छत्साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्ल्लोके

स्वयंभूःस्वराळमृतोमुष्मिन्त्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत् ॥ १४ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियमयंसर्वाजितीर्जयेतायंसर्वान्ल्लोकान्विंदेतायंसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छेतसाम्राज्यं
भौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यमयंसमंतपर्यायीस्यात्सार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृ
थिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितितमेतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचेद्यांचरात्रीमजायेथायांचप्रेतासित
दुभयमंतरेणेष्टापूर्तंतेलोकंसुकृतमायुःप्रजांवृंजीययदिमेद्रुह्येरितिसयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियोहंसर्वाजितीर्जयेयमहंसर्वान्ल्लो
कान्विंदेयमहंसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छेयंसाम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिप
त्यमहंसमंतपर्यायीस्यांसार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितिसनविचिकित्सेत्सब्रूया
त्सहश्रद्धयायांचरात्रीमजायेहंयांचप्रेतास्मितदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंमेलोकंसुकृतमायुःप्रजांवृंजीथायदितेद्रुह्येयमिति ॥
॥ १५ ॥ अथततोब्रूयाच्चतुष्टयानिवानस्पत्यानिसंभरतनैयग्रोधान्यौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाणीतिक्षत्रंवाएतद्वनस्प
तीनांयन्न्यग्रोधोयन्नैयग्रोधानिसंभरंतिक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदुदुंबरोयदौदुंबराणिसंभरंति
भौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदश्वत्थोयदाश्वत्थानिसंभरंतिसाम्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिस्वारा
ज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयत्प्लक्षोयत्प्लाक्षाणिसंभरंतिस्वाराज्यवैराज्येएवास्मिंस्तद्दधात्यथततोब्रूयाच्चतुष्टया

न्यौषधानिसंभरततोक्मकृतानिंव्रीहीणांमहाव्रीहीणांप्रियंगूनांयवानामितिंक्षत्रंवाएतदोषधीनायद्व्रीहयोयद्व्रीहीणांतो
क्मसंभरंतिंक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिसाम्राज्यंवाएतदोषधीनांयन्महाव्रीहयोयन्महाव्रीहीणांतोक्मसंभरंतिसाम्राज्यमेवा
स्मिंस्तद्दधातिंभौज्यंवाएतदोषधीनांयत्प्रियंगवोयत्प्रियंगूनांतोक्मसंभरंतिंभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसैनान्यंवाएतदोष
धीनांयद्यवांयद्यवानांतोक्मसंभरंतिंसैनान्यमेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ १६ ॥ अथास्माऔदुंबरीमासंदींसंभरंतितस्याउक्तं
ब्राह्मणंमौदुंबरश्चमसोवापात्रीवोदुंबरशाखांनेतान्त्संभारान्त्संभृत्यौदुंबर्यांपात्र्यांवाचमसेवासमावपेयुस्तेषुसमाप्तेषु
दधिमधुसर्पिरातपवर्ष्याआपोभ्यानीयप्रतिष्ठाप्यैतामासंदीमभिमंत्रयेतंबृहच्चतेरथंतरंचपूर्वौपादौभवतांवैरूपंचवैराजं
चापरौंशाक्वररैवतेशीर्षण्येनौधसंचकालेयंचानूच्येऋचःप्राचीनातानाःसामानिंतिरश्चीनवायायजूंष्यतीकाशायशआ
स्तरणंश्रीरुपबर्हणंसविताचतेबृहस्पतिश्चपूर्वौपादौधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्विनावनूच्येइत्य
थैनमेतामासंदीमारोहयेद्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहसाम्राज्यायरुद्रा
स्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसापंचदशेनस्तोमेनबृहतासाम्नारोहंतुतानन्वारोहभौज्यायादित्यास्त्वाजागतेनच्छंदसासप्तदशेनस्तो
मेनवैरूपेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहस्वाराज्यायविश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनवैराजेनसाम्नारोहंतुता
नन्वारोहवैराज्यायमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिच्छंदसाछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेनरैवतेनसाम्नारोहंतुतानन्वारोहपार

मेष्ठ्यायसाध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवाःपांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनशाक्वरेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहराज्यायमाहाराज्याया
धिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहेत्येतामासंदीमारोहयेत्तमेतस्यामासंद्यामासीनंराजकर्तारोब्रूयुर्नवाअनभ्युत्क्रुष्टःक्षत्रि
योवीर्यंकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंराजकर्तारोभ्युत्क्रोशंतीमंजनाअभ्युत्क्रोशतसम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपि
तरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंराजानंराजपितरंक्षत्रमजनिक्षत्रियोजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिर
जनिविशामत्ताजन्यमित्राणांहंताजनिब्राह्मणानांगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनीतितमभ्युत्क्रुष्टमेवंविदभिषेक्ष्यन्नेतयर्चा
भिमंत्रयेत ॥ १७ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपस्त्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्या
यराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामासीनमेवंवित्पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मु
खंऔदुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपवित्रेणांतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्य
त्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १८ ॥ प्राच्यांत्वादिशिवसवोदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभि
षिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायदक्षिणस्यांत्वादिशिरुद्रादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिर
भिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिभौज्यायप्रतीच्यांत्वादिश्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि
रभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायोदीच्यांत्वादिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि

रभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वायांत्वादिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंच
विंशैरहोभिरभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायास्यांत्वाध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदि
शिँसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभीराज्यायमाहा
राज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवतिसएतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःसर्वा
जितीर्जयतिसर्वान्ल्लोकान्विंदतिसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छतिसाम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यं
माहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्ल्लोकेस्वयंभूःस्वराळमृतोमुष्मिन्त्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसंभवतियमेतेनैंद्रेण
महाभिषेकेणक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचति ॥ १९ ॥ इंद्रियंवाऽएतदस्मिंल्लोकेयद्दधियद्दध्नाभिषिंचतींद्रियमेवास्मिंस्त
द्दधातिरसोवाएषओषधिवनस्पतिषुयन्मधुयन्मध्वाभिषिंचतिरसमेवास्मिंस्तद्दधातितेजोवाएतत्पशूनांयद्घृतंयद्घृतेना
भिषिंचतितेजएवास्मिंस्तद्दधात्यमृतंवाएतदस्मिंल्लोकेयदापोयदद्भिरभिषिंचत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसोभिषिक्तो
भिषेक्त्रेब्राह्मणायहिरण्यंदद्यात्सहस्रंदद्यात्क्षेत्रंचतुष्पाद्दद्यादथाप्याहुरसंख्यातमेवापरिमितंदद्यादपरिमितोवैक्षत्रियोप
रिमितस्यावरुद्ध्याइत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइतितां
पिबेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः ॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमंराजानमिहभक्षयामि ॥ अभि

त्वावृषभासुतेसुतंसृजामिपीतये ॥ तृंपाव्यश्नुहीमदमितियोहवावसोमपीथःसुरायांप्रविष्टःसहैवैतेनैन्द्रेणमहाभिषेके
णाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यभक्षितोभवतिनसुरातांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमंशंनोभवेतितद्यथैवादःप्रियःपुत्रःपितरंप्रिया
वाजायापतिंसुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसंएवंहैवैतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यसुरावासोमोवान्यद्वान्नाद्यं
सुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसः ॥ २० ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणमहाभिषेकेणतुरःकावषेयोजनमेजयंपारिक्षितमभिषिषेच
तस्मादुजनमेजयःपारिक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ आसंदीव
तिधान्यादंरुक्मिणंहरितस्रजं ॥ अश्वंबबंधसारंगंदेवेभ्योजनमेजयइत्येतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणच्यवनोभार्गवः
शार्यातंमानवमभिषिषेचतस्मादुशार्यातोमानवःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेदेवानांहापिसत्रेगृह
पतिरासैतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणसोमशुष्मावाजरत्नायनःशतानीकंसात्राजितमभिषिषेचतस्मादुशतानीकःसात्रा
जितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजएतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदावांबाष्ठ्यमभिषिषिच
तुस्तस्माद्वांबाष्ठ्यःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजएतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदौयुधांश्रौ
ष्टिमौग्रसैन्यमभिषिषिचतुस्तस्मादुयुधांश्रौष्टिरौग्रसैन्यःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजएतेनहवाऐं
द्रेणमहाभिषेकेणकश्यपोविश्वकर्माणंभौवनमभिषिषेचतस्मादुविश्वकर्माभौवनःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वे

नचमेध्येनेजैंभूमिर्हंजगावित्युदाहरंतिंनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिंविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथ ॥ निमंक्ष्येहंसलिलस्यम
ध्येमोघंस्तएषकश्यपायाससंगरइत्येतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणंवसिष्ठःसुदासंपैजवनमभिषिषेचंतस्मादुसुदाःपैजवनंःस
मंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणसंवर्तआंगिरसोंमरुत्तमाविक्षितमभिषिषे
चंतस्मादुमरुत्तआविक्षितंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंतदप्येषःश्लोकोभिगीतोंमरुतःपरिवेष्टारों
मरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वेदेवाःसभासदइति ॥ २१ ॥ एतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणोंदमयआत्रे
योंगमभिषिषेचतस्मादंगंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंसहोवाचालोपांगोंदशनागसहस्राणिंदश
दासीसहस्राणिंददामितेब्राह्मणोंपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतिंतदप्येतेश्लोकाअभिगीताः ॥ याभिर्गोभिरुदमयंप्रैय्यमेधाअ
याजयन् ॥ द्वेद्वेसहस्रेबद्धानांमात्रेयोमध्यतोददात् ॥ अष्टाशीतिःसहस्राणिंश्वेतान्वैरोचनोहयान् ॥ प्रष्टींनिश्चृत्य
प्रायच्छंद्यजमानेपुरोहिते ॥ देशादेशात्समोढ्ढानांसर्वासामाढ्यदुहितॄणां ॥ दशाददात्सहस्राण्यात्रेयोनिष्ककंठ्यः ॥
दशनागसहस्राणिंदत्त्वात्रेयोवचत्नुके ॥ श्रांतःपारिकुटान्प्रैप्संद्दानेनांगस्यब्राह्मणः ॥ शतंतुभ्यंशतंतुभ्यंमितिस्मैवप्र
ताम्यति ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वांप्राणान्त्स्मप्रतिपद्यतइति ॥ २२ ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणंमहाभिषेकेणदीर्घतमामाम
तेनोंभरतंदौष्यंतिमभिषिषेचंतस्मादुभरतोदौष्यंतिंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वैरुचमेध्यैरीजैंतदप्येतेश्लोका
ऽअभिगीताः ॥ हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्छुक्लदतोमृगान् ॥ मष्णारेभरतोददांच्छतंबद्धानिसप्तच ॥ भरतस्यैषदौ
ष्यंतेंरग्निःसाचीगुणेचितः ॥ यस्मिन्त्सहस्रंब्राह्मणांबद्धशोगाविभेजिरे ॥ अष्टासप्ततिंभरतोंदौष्यंतिर्यमुनामनु ॥
गंगायांवृत्रघ्नेबध्नांत्पंचपंचाशतंहयान् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतंराजांश्वान्बध्वाय[1]मेध्यान् ॥ दौष्यंतिरत्यगाद्राज्ञोमायांमाय
वत्तरः ॥ महाकर्मभरतस्यंनपूर्वेनापरेजनाः ॥ दिवंमर्त्यऽइवहस्ताभ्यांनोदापुःपंचमानवाइत्येतंहवाऽऐंद्रंमहाभिषेकं
बृहदुक्थऋषिर्दुर्मुखायपांचालायप्रोवाचंतस्मादुदुर्मुखःपांचालोंराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायैतंह
वाऐंद्रंमहाभिषेकंवासिष्ठःसात्यहव्योंत्यरातयेजानंतपयेप्रोवाचंतस्माद्वत्यरातिर्जानंतपिंरराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतः
पृथिवींजयन्परीयायंसहोवाचवासिष्ठंःसात्यहव्योजैषीवैंसमंतंसर्वतःपृथिवींमहन्मागमयेतिंसहोवाचात्यरातिर्जानंतपिं
र्यदाब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयमथत्वमुहवैपृथिव्यैराजास्यांःसेनापतिरेवतेहंस्यामितिंसहोवाचवासिष्ठःसात्यहव्योंदेवक्षे
त्रंवैतंनवैतन्मर्त्योंजेतुमर्हत्यद्रुक्षोवैमआतइदंददइतिंततोहात्यरातिंजानंतपिमात्तवीर्यंनिःशुक्रममित्रतपनंःशुष्मिणः
शैब्योराजाजघानंतस्मादेवंविदुषेब्राह्मणायैवंचक्रुषेनक्षत्रियोद्रुह्येन्नेद्राष्ट्रादवपद्येयंनेद्वामाप्राणोजहदितिजहदितिं
॥ २३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

---

१ ‘बद्ध्वायंमेध्यान्’ इति भाष्यं । सोयंराजादौष्यन्तिः ।

अथातःपुरोधायाएवंनहवाअपुरोहितस्यराज्ञोदेवाअन्नमदंतितस्माद्राजायक्ष्यमाणोब्राह्मणंपुरोदधीतदेवामेन्नमद
न्नित्यग्नीन्वाएषःस्वर्ग्यान्राजोद्धरतेयत्पुरोहितंतस्यपुरोहितएवाहवनीयोभवतिजायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनःसय
त्पुरोहितायकरोत्याहवनीयएवतज्जुहोत्यथयज्जायायैकरोतिगार्हपत्यएवतज्जुहोत्यथयत्पुत्रायकरोत्यन्वाहार्यपचनएव
तज्जुहोतितएनंशांततनवोभिहुताअभिप्रीताःस्वर्गंलोकमभिवहंतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचतएवैनमशांततनवोनभिहु
ताअनभिप्रीताःस्वर्गाल्लोकान्नुदंतेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्चाग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्तस्यवाच्येवैका
मेनिर्भवतिपादयोरेकात्वच्येकाहृदयऽएकोपस्थएकाताभिर्ज्वलंतीभिर्दीप्यमानाभिरुपोदेतिराजानंसयदाहक्वभगवो
वात्सीस्तृणान्यस्माआहरतेतितेनास्यतांशमयतियास्यवाचिमेनिर्भवत्यथयदस्माउदकमानयंतिपाद्यंतेनास्यतांशमय
तियास्यपादयोर्मेनिर्भवत्यथयदेनमलंकुर्वंतितेनास्यतांशमयतियास्यत्वचिमेनिर्भवत्यथयदेनंतर्पयंतितेनास्यतांशमय
तियास्यहृदयेमेनिर्भवत्यथयदस्यानारुद्धोवेश्मसुवसतितेनास्यतांशमयतियास्योपस्थेमेनिर्भवतिसएनंशांततनुरभिहुतो
भिप्रीतःस्वर्गंलोकमभिवहतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचसऽएवैनमशांततनुरनभिहुतोनभिप्रीतःस्वर्गाल्लोकान्नुदतेक्षत्रा
च्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्च ॥ २४ ॥ अग्निर्वाऽएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्ताभीराजानंपरिगृह्यतिष्ठतिसमुद्रइवभू
मिंमयुवमार्यस्यराष्ट्रंभवतिनैनंपुरायुषःप्राणोजहात्याजरसंजीवतिसर्वमायुरेतिनपुनर्म्रियतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्र

गोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबलमश्नुतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतेसंमुखाएक
मनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितः ॥ २५ ॥ तदप्येतदृषिणोक्तंसइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वाशुष्मेणत
स्थावभिवीर्येणेतिसपत्नावैद्विषंतोभ्रातृव्याजन्यानितानेवतच्छुष्मेणवीर्येणाधितिष्ठतिबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तीतिबृ
हस्पतिर्हवैदेवानांपुरोहितस्तमन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहिताबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तीतियदाहपुरोहितंयःसुभृतंबिभर्ती
त्येवतदाहवल्गूयतिवंदतेपूर्वभाजमित्यपचितिमेवास्माएतदाहसइत्क्षेतिसुधितओकसिस्वइतिगृहावाओकस्वेष्वेवतद्गृ
हेषुसुहितोवसतितस्माइळापिन्वतेविश्वदानीमित्यन्नंवाइळान्नमेवास्माएतदूर्जस्वच्छश्वद्भवतितस्मैविशःस्वयमेवानमंत
इतिराष्ट्राणिवैविशोराष्ट्राण्येवैनंतत्स्वयमुपनमंतियस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएतीतिपुरोहितमेवैतदाहाप्रतीतोजयतिसंधना
नीतिराष्ट्राणिवैधनानितान्यप्रतीतोजयतिप्रतिजन्यान्युतयासजन्येतिसपत्नावैद्विषंतोभ्रातृव्याजन्यानितानप्रतीतो
जयत्यवस्यवेयोवरिवःकृणोतीतियदाहावसीयसेयोवसीयःकरोतीत्येवतदाहब्रह्मणेराजातमवंतिदेवाइतिपुरोहितमेवैत
दभिवदति ॥ २६ ॥ योहवैत्रीन्पुरोहितांस्त्रीन्पुरोधातॄन्वेदसब्राह्मणःपुरोहितःसवदेतपुरोधायाअग्निर्वावपुरोहितःपृ
थिवीपुरोधातावायुर्वावपुरोहितोंतरिक्षंपुरोधातादित्योवावपुरोहितोद्यौःपुरोधातैषहवैपुरोहितोयएवंवेदाथसतिरोहि
योयएवंनवेदतस्यराजामित्रंभवतिद्विषंतमपबाधतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबल

मश्नुतैयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणौराष्ट्रगोपःपुरोहितंस्तस्मैविशःसंजानतेंसंमुखाऽएकमनसौयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणौराष्ट्रगोपःपु
रोहितौभूर्भुवःस्वरौंममोहसस्मिसत्वंसत्वमस्यमोहंद्यौरहंपृथिवीत्वंसामाहमृक्त्वंतावेहसंवहावहै ॥ पुराण्यस्मान्महाभ
यात् ॥ तनूरसितन्वंमेपाहि ॥ याओषधीःसोमराज्ञीर्बह्वीःशतविचक्षणाः ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥
याओषधीःसोमराज्ञीर्विष्ठिताःपृथिवीमनु ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥ अस्मिन्राष्ट्रेश्रियमावेशयाम्यतो
देवीःप्रतिपश्याम्यापः ॥ दक्षिणंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंदधामि ॥ सव्यंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंवर्धया
मि ॥ पूर्वमन्यमपरमन्यंपादाववनेनिजे ॥ देवाराष्ट्रस्यगुप्त्याअभयस्यावरुद्ध्यै ॥ आपःपादावनेजनीर्द्विषंतंनिर्दहंतुमे
॥ २७ ॥ अथातोब्रह्मणःपरिमरौयोहवैब्रह्मणःपरिमरंवेदंपर्येनंद्विषंतोभ्रातृव्याःपरिसपत्नाम्रियंतेयंवैब्रह्मयोयंपवतेत
मेताःपंचदेवताःपरिम्रियंतेविद्युद्वृष्टिश्चंद्रमाआदित्योग्निर्विद्युद्वैविद्युत्यवृष्टिमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतिय
दावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्विद्युतोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंन
निर्जानंतिवृष्टिर्वैवृष्ट्वाचंद्रमसमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्वृ
ष्टेर्मरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतिचंद्रमावाअमावास्यायामादित्यमनुप्रवि

शतिसोंतर्धीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथातर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाच्चंद्रमसोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीय
तांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यादित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतिसोंतर्धीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियते
थांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादादित्यस्यमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्य
ग्निर्वाउद्वान्वायुमनुप्रविशतिसोंतर्धीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादग्नेर्मरणेद्विषन्मे
म्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतिताव्राएतादेवताऽअतएवपुनर्जायंतेवायोरग्निर्जायतेप्रा
णाद्धिबलान्मथ्यमानोधिजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादग्निर्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यं
त्यग्नेर्वाआदित्योजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादादित्योजायतांमानेद्विषंजन्यतऽएवंपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिंघ्यत्यादि
त्याद्वैचंद्रमाजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयाच्चंद्रमाजायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिचंद्रमसोवै
वृष्टिर्जायतेतांदृष्ट्वाब्रूयाद्वृष्टिर्जायतांमामेद्विषंजन्यतऽएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिवृष्टेर्वैविद्युज्जायते
तांदृष्ट्वाब्रूयाद्विद्युज्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिसएषब्रह्मणःपरिमरंस्तमेतंब्रह्म
णःपरिमरंमैत्रेयःकौषारवःसुत्वनेकैरिशयेभार्गायणायराज्ञेप्रोवाचंतंहपंचराजानःपरिमम्रुस्ततःसुत्वामहज्जगामंतस्यव्र
तंनद्विषतःपूर्वउपविशेद्यदितिष्ठंतंमन्येततिष्ठेतैवंनद्विषतःपूर्वःसंविशेद्यद्यासीनंमन्येतासीतैवनद्विषतःपूर्वःप्रस्वप्याद्य

दिजाग्रतंमन्येतंजाग्रियादेवापिहंयद्यस्याश्ममूर्धाद्विषन्भवतिंक्षिप्रंहैवैनंस्तृणुतेस्तृणुते ॥२८॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥५॥
इत्यष्टमपंचिकासमाप्ता ॥ ८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणं समाप्तं ॥ ॥ ॥ ॥

इदं पुस्तकं घैसासोपाव्हहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा
स्वीयघैसासगुरुजीवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् ।

शके १९०७, सन १९८६

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥

इदं पुस्तकं घैसासोपाव्हहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा स्वीयघैसासगुरुजीवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् शके १९०७

```
[OrderDescription]
,CREATED=16.08.19 14:51
,TRANSFERRED=2019/08/16 at 15:18:38
,PAGES=120
,TYPE=STD
,NAME=S0001482
,Book Name=M-728-ETREY BRAHAMAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
```

```
FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
```

```
FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
```

```
FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,
```